

פרשת וירא

קונטרס 'ונקתה ונזרעה זרע'

למה לא נפקדה שרה אחר שיצאה טהורה מבית פרעה

וה' פקד את שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה כאשר דיבר (פרשת וירא כ"א א')

איתא במדרש (ב"ר נ"ג ו'): וה' פקד את שרה, א"ר יצחק כתיב (במדבר ה' כ"ח) ואם לא נטמאה האשה וטהורה היא ונקתה ונזרעה זרע, זו שנכנסה לביתו של פרעה ולביתו של אבימלך ויצאת טהורה - אינו דין שתיפקד. וכן איתא במדרש החפץ (בפרשת וירא שם): למה נסמכה פקידת שרה לפרשת אבימלך, לפי שיצאת טהורה ולא נטמאה, כענין שנאמר ואם לא נטמאה האשה וטהורה היא ונקתה ונזרעה זרע.

ובטעמי מסורת המקרא למהר"ם מרוטנבורג (נדפס בתשובות פסקים ומנהגים ח"א, ירושלים תשי"ז, פ' לך לך עה"פ ואותך יחיו) כתב: אמר אברהם לשרה אם תשמרי עצמך שתהיי נקיה מפרעה ומאבימלך - אז תדעי בוודאי שהקב"ה יתן לך זרע, דכתיב 'ונקתה ונזרעה זרע'. והיינו דכתיב וה' פקד את שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה כאשר דיבר - היכן אמר והיכן דיבר, אלא שכתב בתורה גבי סוטה 'ונקתה ונזרעה זרע'¹.

והקשה בעל הטורים כאן, דאם כן מה הטעם שלא נפקדה שרה כבר לאחר סתירתה עם פרעה. וכן עמד בזה האור החיים בפרשת לך לך (י"ב י"ג) מדוע הושג דבר זה אצלה בסתירה שנסתרה עם אבימלך - ולא בפעם הראשונה שנסתרה עם פרעה.

¹ בחידושי הרד"ל (על המדרש שם) כתב נמי דכוונת המדרש לדרוש הכתוב 'וה' פקד את שרה כאשר אמר' היינו שאמר בתורה בפרשת סוטה 'וטהורה היא ונקתה ונזרעה זרע'. וכ"ה ביפה תואר השלם.

ומפרשי המדרש כתבו עוד דכוונת המדרש לבאר הטעם דכתיב וה' פקד, דאמרו חז"ל (ב"ר נ"א ב') 'כל מקום שנאמר וה' - הוא ובית דינו'. ראה ביפה תואר השלם שכתב דבא לומר שבדין נפקדה - בהסכמת בית דין של מעלה. ובנזר הקודש כתב דשאר העקרות נפקדו ברחמים אבל שרה נפקדה בדין ע"י מעשה אבימלך, מצד דין התורה ד'ונקתה ונזרעה זרע', ולכך כתיב רק בפקידת שרה וה' - דמשמע הוא ובית דינו, מה שלא נזכר כן בפקידת רבקה ורחל ושאר העקרות. וז"ל הריב"א (פ' וירא י"ט כ"ד): פירש"י כל מקום שנאמר וה' ר"ל הוא ובית דינו וכו'. וא"ת והא כתיב 'וה' פקד את שרה', וי"ל משום דכתיב 'ואם לא נטמאה וגו' ונזרעה זרע' נמלך בבית דינו אם היא היתה ראויה לילד לפי שנסתרה עם פרעה, ויצא הדבר מביניהם כיון שלא נטמאה ראויה היא לילד, (ועד"ז כתבו בעל הטורים והחזקוני כאן). ובפ"י ידי משה (על המדרש שם) כתב דמאחר שיש בזה ב' דעות בגמרא (סוטה כ"ו). אם היתה עקרה נפקדת או לא - רק שאם ילדה נקבות תלד זכרים וכו', א"כ הוצרך הקב"ה לקביעות הלכה כמ"ד שעקרה נפקדת, ובכל מקום שצריך הקב"ה להלכה מצרף ב"ד שלו. (וביפה תואר ובנזר הקודש מבואר נמי דדברי ר' יצחק במדרש אתיין דוקא כמ"ד שאם היתה עקרה נפקדת. אך ראה להלן - בתירוץ ז' ובהערה כ"ה - דברי מלא העומר והגר"ש קלוגר זצ"ל דכאן שהיה באונס ראויה שתיפקד לכו"ע. ולהלן הערה ג' הבאנו שבס' מקרי דרדקי כתב כן מטעם אחר).

[והנה בסוטה (י"ז). איתא: מפני מה אמרה תורה הבא עפר לסוטה, זכתה יוצא ממנה בן כאברהם אבינו וכו'. ובס' חדשים לקטרת (ווארשא תרל"ט, פ' נשא) פירש - כבן שהיה לאברהם אבינו והיינו יצחק. ובמנחה חריבה שם כתב נמי דכן יש לפרש בדרך צחות. ולפ"ד המדרש כאן מובן, דגם לידת יצחק באה באופן כזה שזכתה שרה ויצאה טהורה וע"י כן נזרעה זרע].

יצאתי בס"ד לרעות בגנים וללקוט שושנים מדברי רבותינו המפרשים ביישוב קושיא זו והמסתעף מענין לענין, בתוספת חידושים הערות וביאורים ממה שחנני השי"ת ברוב חסדיו.

* * *

תירוץ א

במעשה אבימלך היה משמוש ידים

בעל הטורים תירץ לפי שגבי אבימלך היה משמוש ידים, כמ"ש במדרש (ב"ר נ"ב ו'), ועי"ע רש"י כ' ו'). וכן תירצו בתוספות השלם (כ"א א' אות י"ב): ואין לומר למה כאן נפקדה ולא בפרעה, שכאן היו משמושין ולא חסר כי אם ביאה².

*

הגאון האדר"ת זצ"ל בעטרוות אד"ר תמה על דברי בעל הטורים הללו, שהרי אפילו על סתירה לחוד כתיב 'ונקתה ונזרעה זרע', (והניח בלא יישוב).

ומצאתי בספר יד אבי שלום (משנת ת"פ, בפר' לך לך עה"פ ושרי אשת אברם לא ילדה לו) שכתב טעם לכך שלא נפקדה שרה אחר מעשה פרעה, כי שם לא היה יחוד הראוי לביאה, דכתיב וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים על דבר שרי, ואחז"ל (עי' ב"ר מ"א ב') שנעשה טומטום ונלקה במכת ראתן ולא היה אפשר לו לבוא עליה, על כן לא זכתה להריון. דדוקא אם נסתרה באופן שראוי לביאה ויצאה נקיה אז 'ונקתה ונזרעה זרע'. ובהמשך דבריו (ד"ה וממילא) הוסיף על כך: וראיה לדבר דאיתא במדרש באבימלך היה משמוש ידים ולא חסר אלא גוף המעשה, משמע דבאבימלך היחוד היה ראוי לביאה. וכן תירץ בעל הטורים הא דלא נפקדה אחר מעשה פרעה משום דתמן לא היה אפילו משמוש ידים, עכ"ד. ולפי דבריו הרי שכוונת בעל הטורים - דממה שהיה משמוש ידים גבי אבימלך מוכח דהיתה סתירה הראויה לביאה ולכן נפקדה, משא"כ גבי פרעה.

אך צ"ע בעיקר דברי הי"ד אבי שלום, דנראה שגם אבימלך לא היה יכול לבוא עליה, שהרי כתב רש"י (כ' ד'): ואבימלך לא קרב אליה - דהמלאך מנעו, ושם (פס' ו'): על כן לא נתתיך וגו' - שלא נתתי לך כח, (ועי"ע רש"י פס' ט' מעשים אשר לא יעשו וכו'), והרמב"ן כתב עה"פ כי עצור עצר ה' וגו' - כי מיום שנלקחה שרה לקה אבימלך ולא יכול לשמש. ונמצא דגם במעשה אבימלך לא היה יחוד הראוי לביאה³.

² והנה תירוץ זה לכאורה אינו עולה בקנה אחד עם דברי ר' יצחק במדרש רבה הנ"ל שנקט דשרה נפקדה גם מחמת מעשה פרעה, (וכן יש להעיר לפי רוב התירוצים דלהלן). אבל עדיין י"ל דאף שלא היה די במעשה פרעה כדי לפקדה מ"מ חזי לאיצטרופי עם מעשה אבימלך.

³ ובספר ויקרא יצחק (להג"ר רחמים נסים יצחק פאלאג'י זצ"ל, ליקוטי תורה פר' וירא) הקשה ע"ד בעל הטורים דגבי אבימלך היה משמוש ידים, מהא דכתיב 'ואבימלך לא קרב אליה' וכתיב 'על כן לא נתתיך לנגוע אליה', שהדברים מורים דלא חלו בה ידים כלל. [ובאמת שלא על בעל הטורים תלונתו בזה כי אם על המדרש (ב"ר נ"ב ו') דמפורש כן 'בתם לבב - הדא אמרת משמוש ידים היה'].]

ואולי י"ל ביישוב קושיית האדר"ת, דלפי פשוטו מה שהסוטה נפקדת כשיוצאת נקיה הוא משום צער ההשקאה וניוולה, וכן מבואר בירושלמי (סוטה פ"ג ה"ד, ובמדרש במד"ר ט' כ"ה ומ"א. וז"ל הצליח ברכות ל"א ע"ב : כי הפקידה היא תחת בושות שהיה לה בעת ההשקאה), וכאן שלא היה בזיון ע"י השקאה - על כן דוקא על ידי בזיון דמשמוש ידים זכתה להיפקד.

והנה בספר מקרי דרדקי (להגה"ק רבי הלל מקולומיאי זצ"ל, פר' נשא אות פ"ג) הוכיח מדברי המדרש כאן דאשה שנסתרה ולא השקה אותה בעלה אלא גירשה, אפילו הכי זוכה לשכר זה ד'ונקתה ונזרעה זרע' על ידי מה שנחשדת בעיני העולם, שהרי גם שרה לא שתתה מים המאררים ובכל זאת נפקדה⁴. ולפי דברינו הנ"ל יש לדחות, דמה שנתבזתה ע"י משמוש הידים עמד במקום בזיון ההשקאה. (וראה מה שכתבנו עוד בראיית המקרי דרדקי - להלן סוף תירוץ י"א).

[ויצויין בזה מה שמבואר בפנים יפות (פר' וירא ד"ה כי עצר) דכמו שאמרו (סוטה כ"ז): כשם שהמים בודקין אותה כך בודקין אותו, הכי נמי ראוי האיש הנחשד לשכר הנאמר באשה - 'ונקתה ונזרעה זרע', דמסתמא מדה טובה מרובה, (עיי"ש מש"כ בזה בשם אביו אך ילה"ע מד' המשי"ח פר' נשא ה' כ"ז). וכבר איתא כן בשפתי כהן פר' נשא (ה' כ"ח) דגם האיש זוכה לשכר, ואם לא היה מוליד - מכאן ולהלאה הוא מוליד.

ויש ליישב עפמש"כ הרמב"ן (בפס' י"ח): וזהו לא נתתיך לנגוע אליה - כי הנגיעה והקריבה בנשים הוא על התשמיש וכו'. (וראה תוספות השלם עה"ת כ' ו' אות א'. אבל יצויין מש"כ הרד"ק: לנגוע אליה - אפילו נגיעה בלא תשמיש כי מהכל מנעתי ממך וכו'). ויצויין לקונטרס 'אברהם אבינו' מהג"ר יצחק אייזיק שר זצ"ל (ירושלים תש"ו, עמוד ס') דמה שהחל פרעה לעשות תכניות לסדורים מעשיים בקשר עם העברת חפציה לארמון המלכותי שאמר להקדיש לכבודה - הוא שנקרא 'משמוש ידים'.

⁴ וכתב דיש סברא לומר דכל שכן הוא, דכיון שלא בדקה המים א"כ עדיין נשארת חשודה בעיני כולם. ורצה לומר עוד שבכהאי גוונא כו"ע מודו שאם היתה עקרה נפקדת, (עיי"ש מש"כ עפ"ז בדברי הגמרא בברכות ל"א):. ולפי דבריו נראה דהמדרש שלפנינו דשרה נפקדה משום 'ונקתה ונזרעה זרע' - אתי שפיר אליבא דכו"ע ואינו תלוי במחלוקת התנאים אם עקרה היתה נפקדת או שרק אם יולדת בצער תלד בריוח וכו'. (וראה עוד להלן בתירוץ ז' ובהערה כ"ה בשם מלא העומר והגר"ש קלוגר).

אבל הנה בספר מטעם המלך (ליוורנו תקצ"ו, ח"ד סי' תק"ה) כתב בשם מדרש חז"ל שאברהם אבינו אכן השקה את שרה מי סוטה בצאתה מאבימלך. ובספר כתנות אור (משנת תקי"ד, להג"ר מאיר ווארזר זצ"ל, בפר' לך לך ובפרשת וירא) כתב נמי דאיתא במדרש דבימי אברהם אבינו ג"כ היה נוהג מים המאררים. ולפי"ז ליתא להוכחת המקרי דרדקי מהמדרש דאפילו בלא השקאה זוכה האשה לשכר ד'ונזרעה זרע'.

אך בוודאי נראה שאין פשטות כוונת המדרש שלפנינו שאברהם אכן השקה את שרה, אלא כמש"כ הישמח משה ר"פ תולדות וז"ל: איתא במדרש גבי שרה דאף בלא שתיה - כיון שנחשדה על מגן ראוי להיות ונקתה וגו'. אבל מסתבר דוקא בראויה לשתיה, דכל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו, עכ"ל. וראה עוד להלן תירוץ ג' מה שכתבנו מדברי הצמח דוד, ועיי"ש בהערה י"א. [והגאון האדר"ת זצ"ל כתב בעטרות אד"ר: ומיהו כל זה רק דרך דרש, דבאמת 'ונקתה ונזרעה זרע' רק היכא שהבעל קינא לה ומשקה אותה ולא בכהאי גוונא, עכ"ל. וראה בדגל מחנה אפרים (בפרשת וירא עה"פ וירא אליו ה' ד"ה או יאמר) שכתב דיש כמה ענינים שצריך להיות בסוטה שלא היו בשרה, היינו שצריך לשים השם הקדוש במים וליקח עפר מקרקע המשכן מקום קדוש - והיינו שיהיו מים קדושים ועפר קדוש, ואיך שייך שתיפקד שרה בדרך סוטה. אבל האמת י"ל שיש בכאן רמז לזה, כי אברהם היה בחינת חסד - שהוא בחינת מים, וגם היה בחינת עפר קדוש - כמו שכתוב ואנכי עפר ואפר וכו'.

והגר"מ אריק זצ"ל במנחת קנאות (סוטה כ"ו). דייק כן מדברי הספרי⁵. הרי שבשביל החשד לבד אף בלא השקאה זוכים לשכר, וזה מורה כדברי המקרי דרדקי. אבל מדברי הירושלמי והמדרש דהשכר הוא בשביל ניוולה לא משמע הכי].

*

ויתכן לבאר כוונת בעל הטורים באופן אחר, ע"פ מה שכתבו המפרשים דמה שראויה הסוטה לשכר הוא משום שהוברר הדבר ע"י שתיית המים ששלטה ביצרה ועמדה בנסיון, והוא ע"ד מה שאמרו (קידושין מ'). כל שבא דבר ערוה לידו וניצל הימנו עושין לו נס. על כן אשה זו שנסתרה עם האיש שהבעל קינא לה ואפ"ה לא עשתה מעשה אלא כבשה את יצרה - בדין הוא שתיטול שכרה⁶. ומבואר בכתובות (נ"א:) דבכל ביאת אונס חיישין שמא סופה ברצון, ומטעם זה ס"ל לאבוא דשמואל דאשת ישראל שנאנסה אסורה לבעלה. ואפילו רבא דפליג ואמר כל שתחילתה באונס וסוף ברצון - אפילו היא אומרת הניחו לו שאלמלא נזקק לה היא שוכרתו - מותרת, היינו טעמיה משום דיצר אלבשה (פירש"י שהלבישה הבעל יצר), עיי"ש. וראה מש"כ החת"ס (תו"מ פ"י וישלח ד"ה ויצב): חזינן דסתמא דמילתא מחמת חיבת ביאה נתרצית לבסוף. ובהכתב והקבלה פ"י כי תצא (כ"ב כ"ג) כתב: וסתמא דמילתא הכי הוא דרוב הנבעלות באונס סופן ברצון דיצר אלבשינהו ומתהניא מעבירה, כדמשמע בירושלמי פ"ד דסוטה וכו'.

והנה התוס' בכתובות שם כתבו: אסורה לבעלה - אין להקשות מאסתר דהות שריא למרדכי (מגילה י"ג:), דצדקת גמורה היתה, עכ"ל. וביאר החת"ס (דרשות דף קפ"ח: ד"ה כתיב) דהיינו שאסתר היתה צדקת כל כך דאפילו בתר דאלבשה יצר נמי היה סופה באונס ולא חטאה כלל. וכתב שזה היה לה בזכות שרה ששלטה בעצמה בעת שנתפסה לפרעה ואבימלך⁷, וראויה היא שרה לשכר על כך. ומהאי טעמא לא הוצרך אברהם לגרשה שלא תבוא לחטא אשת איש - כי ידע צדקתה שלא יהיה סופה ברצון.

ומעתה יש לומר דבמעשה אבימלך שהיה משמוש ידיים היה הנסיון גדול יותר ומגיע לה שכר טפי, ואם גם אחר משמוש ידיים יצאה טהורה הרי זו זכות גדולה יותר שראוי להיפקד בעבורה⁸.

ועפ"ז מיושבת קושיית האדר"ת הנ"ל, דמה שמצינו דעל סתירה לחוד זוכה לשכר - היינו היכא שנסתרה מרצונה ונתייחדה לשם עבירה, דבזה מה שנתגברה ולא נבעלה

⁵ ועיי"ש שתי"י בזה קו' התוס' שם. אמנם בילקוט הגרשוני (אגדות הש"ס ח"א השמטות וחיידושים אות כ"ד) כתב דלדעתו אין פירושו של המנחת קנאות בהספרי עולה יפה, אך כתב שמצא בס' ילקוט דוד פויזנער פ"י נשא שהביא כן בשם הש"ך ז"ל. ובספר זרע אהרן (פראג תקנ"ז, בפר' נשא) כתב כן בשם רבינו בחיי, ויישב נמי בדרך זה קושיית התוס'.

⁶ ראה ספר הדרש והעיון פ"י נשא מאמר נ' אות ז', ובספר שערי שמחה לבעל השבט סופר זצ"ל פ"י נשא עה"פ ואם לא נטמאה, ובספר דרישות שבת לבעל סנהדרי קטנה עמ"ס סנהדרין בפר' לך לך דרוש ה' ד"ה ונ"ל.

⁷ ויצויין בזה לדברי המדרש (ויק"ר ל"ב ה'): שרה אמנו ירדה למצרים וגדרה עצמה מן הערוה ונגדרו כל הנשים בזכותה.

⁸ וראה בהכתב והקבלה הנ"ל דאף ע"י המשמושין שקודם הביאה יש סברה לומר דיצר אלבשה.

הרי שכבשה את יצרה ועמדה בנסיון וממילא ראויה היא לשכר. אבל גבי שרה שלא היתה הסתירה מרצונה, א"כ בלא משמוש ידים אין כאן כבישת היצר כ"כ ולא נחשב עמידה בנסיון שראויה לשכר מחמת זה, ודוק.

תירוץ ב

במעשה פרעה לא היה חשד

האור החיים הק' בפרשת לך לך עה"פ (י"ב י"ג) למען ייטב לי וגוי' כתב בתו"ד: ודבר זה הושג אצלו בסתירה שנסתרה עם אבימלך ולא בפעם הזאת עם פרעה, לטעם כי אצל פרעה לא היה חשד - כי גירשו מארצו ובזה גילה כי לא עשה דבר.

*

בברכת שמעון (להגרבי"ש שניאורסון זצ"ל, פ' לך לך) העיר על דבריו, שהרי גם באבימלך נאמר (כ' ט"ז) הנה הוא לך כסות עינים וגוי', ופירש רש"י שלא יקילוך דיהיו יודעים שעל כרחי השיבותיך וע"י נס. וכתב לחלק באופן אחר: ואולי י"ל דבפרעה נאמר 'וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים ואת ביתו והיה הנס מפורסם⁹ ולא היה חשד, משא"כ באבימלך כתיב רק כי נאמר לו בחלום הלילה והמלאך מנעו, ואין זה פרסום לרבים והיה מקום לחשד - על כן נפקדה אחרי כן, עכ"ד.

ויתכן לומר עוד בטעם הדבר שלגבי פרעה לא היה חשד, בהקדם מש"כ הגר"ש קלוגר זצ"ל בספר חכמת התורה בפרשת וירא (עה"פ הנה נתתי אלף כסף לאחיד וגוי' - משנת תקע"ח, ושנה דבריו עה"פ ולשרה אמר - משנת תרי"ט), דהנה במעשה פרעה נאמר (י"ב ט"ז) ולאברם היטיב בעבורה, ואמרו חז"ל (ב"מ נ"ט). דמכאן שאין הברכה מצויה אלא בזכות האשה, ולכך לסימן שלא חטאה נתעשר אברהם, ומוכח שעמדה בנסיון - דאל"כ לא היה זוכה עבודה בעושר, ונודע לכל שלא חטאה. אך זה במעשה פרעה שהיה אברהם תחילה עני ונתעשר - ראו הכל כן, אבל במעשה דאבימלך שכבר היה אברהם עשיר, אף שנתן לו אבימלך אלף כסף, זה לא ניכר לכל רק לבני ביתו שראו שבא אברהם וצרור כספו בידו - הבינו שלא חטאה שרה, אבל העולם שלא ראו זה לא יהיה להם סימן. ולכך אמר לה שנגד כל העולם תוכיח היא עצמה, אם תלד ידעו שלא חטאה - כמו שנאמר 'ונקתה ונזרעה זרע' - דאם היתה ח"ו חוטאת לא היה נעשה לה נס שתלד. וזהו שאמר (כ' ט"ז) 'הנה נתתי אלף כסף לאחיד הנה הוא לך כסות עינים לכל אשר איתך', אבל 'ואת כל' - לפני כל העולם 'ונוכחת' - תהיה את בעצמך המוכיח שלא חטאת ע"י שתלדי, אבל בידי אין כח להוכיח לכל העולם, עכ"ד.

והנה מדבריו אלו עולה שפיר דאחר מעשה פרעה לא היה חשד, ורק אחרי מעשה אבימלך נפקדה כדי להסיר ממנה חשד¹⁰.

⁹ כמש"כ במדרש (ב"ר מ"א ב'): אפילו קורות ביתו לקו, והכל היו אומרים 'על דבר שרי אשת אברם'.

¹⁰ בספר יפה ללב (להג"ר רחמים נסים יצחק פאלאג'י זצ"ל, ח"ה אהע"ז סי' ז') כתב לבאר באופן אחר הטעם שלגבי פרעה לא היה חשד, עפ"י דק"ל (סנהדרין כ"ב). אין משתמשים בשרביטו של מלך - אבל מלך כיוצא בו מצי אשתמושי ביה, על כן גבי פרעה ודאי לא נגע בה דאל"כ איך החזירה לאברהם שישתמש בה. אבל מעשה דאבימלך היה אחרי שכבר המליכו את אברהם בעמק המלך (ע"י רש"י י"ד י"ז), וא"כ אין ראייה מזה שהחזירה ואיכא חשש שמא נגע בה. ע"י שהביא דבספר מטעם

תירוץ ג

על ידי שני המקרים יחד נפקדה

עוד כתב שם האור החיים הק': או אפשר כי באמצעות שתי פעמים נתפרסם הקול על שרה כי נסתרה ועל ידי זה נפקדה.

*

לפי דבריו אלו מיושב מה שהקשה בספר יעלת חן¹¹ (בפרשת וירא אות ט"ז) על דברי המדרש 'זו שנכנסה לביתו של פרעה ולביתו של אבימלך ויצאת טהורה אינו דין שתיפקד': ביותר יש לתמוה דאם היה איזה טעם שלא נפקדה תיכף מאז שבאה לבית פרעה, א"כ מה זה דמזכיר עתה 'בית פרעה', לא היה לו לנקוט רק 'בית אבימלך' לחוד, עיי"ש¹². ולפי מה שכתב האוה"ח אתי שפיר, דדוקא בצירוף שני המקרים נתפרסם הדבר ונפקדה¹³.

[והנה בספר אסיפת הכהן¹⁴ כתב דמסברא נראה דאף רבי ישמעאל דפליג אר' עקיבא ואמר (סוטה כ"ו.) דאם היתה עקרה אינה נפקדת ד'אם כן יסתתרו כל העקרות', מ"מ מודה בנסתרה שתי פעמים ונמצאה טהורה - שאף אם היתה עקרה תלד. וכתב דלכך נפקדה שרה רק אחר סתירה שניה עם אבימלך, עיי"ש. (ועיי"ע צמח לאברהם על הילקוט שמעוני בפרשת וירא, ד"ה ויען אברהם). ודבריו צ"ע, דמהיכ"ת לומר שיודה ר' ישמעאל בשתי פעמים, הרי עדיין טענתו קיימת דא"כ כל העקרות יסתתרו ב' פעמים. ועי' ברכות (ל"א:) דמקשה על מעשה דחנה הניחא למ"ד אם היתה עקרה נפקדת וכו', ולדבריו אמאי לא משני שהיתה יכולה להסתתר ב' פעמים. אלא על כרחך דלהך מ"ד שאם היתה יולדת בצער יולדת בריוח וכו' לא מהני לעקרה שתיפקד אף אם תסתתר ב' פעמים].

המלך (ח"י ס"י תק"ח) ביאר בזה הטעם שלא הוצרך פרעה לתת לשרה כסף לכסות עינים כמו שעשה אבימלך.

וראה בספר יעלת חן (בפרשת וירא אות ט"ז) שכתב לבאר באופן אחר הטעם שגבי פרעה לא היה חשד ובזיון.

¹¹ להגה"ק רבי אריה יהודא ליב תאומים זצ"ל אב"ד בראד בעל שו"ת גור אריה יהודא, נדפס בשנת תקס"ב.

¹² וכן הקשה הרבי ר' העשיל זצ"ל, הו"ד בספר זרע חיים (דף ל"א:), וז"ל: והאי דנקט המדרש תרתי, הול"ל סתם המעשה האחרון 'לפי שהיתה בבית אבימלך ויצאה נקיה', והו"ל למישתק לגמרי מבית פרעה.

¹³ ואפשר שזו כוונת האוה"ח במה שכתב - אחר שהביא לשון המדרש - 'והם דברינו עצמם והבן', עיי"ש. וראה מש"כ בספר חכמת התורה (בפרשת וירא עה"פ וה' פקד את שרה משנת תרי"ד) לבאר הטעם שדוקא צירוף שני המקרים יחד הועיל לה להיפקד. וראה עוד שם (ד"ה במדרש, משנת תרי"ד) דאם היתה נסתרת רק פעם אחת היה מגיע לה רק דרך חסד, אבל כיון דנסתרה גם באבימלך א"כ הוי בכפל ומגיע לה שכר מן הדין, עיי"ש ביאורו.

¹⁴ משנת תצ"ב, בפרשת וירא ד"ה וה' פקד (נדפס בטעות בפרשת חיי שרה).

ובספר צמח דוד (שאלוניקי תקמ"ה, בפרשת וירא ד"ה וה' פקד) כתב דבמדרש (במד"ר ט' כ"ה ומ"א, ועיי' ירושלמי סוטה פ"ג ה"ד) מבואר שבשביל צער ההשקאה וניווול נפקדת. ולפי' לא היה בדין ששרה תיפקד על שנסתרה, כי איזו מים של סוטה שתתה או איזה ניוול היה לה. לכן דקדק המדרש לומר 'זו שנכנסה לביתו של פרעה ולביתו של אבימלך ויצאת טהורה - אינו דין שתיפקד', כלומר אע"פ שלא שתתה ולא נתנוולה מ"מ כיון שנסתרה שתי פעמים, הרי שהיה לה כל כך צער - כמו בפעם אחת עם שתיה וניווול¹⁵.

ובספר כרם שלמה (משנת תצ"ח, בפרשת תולדות) כתב דמאחר ששרה היתה איילונית ואפילו בית ולד לא היה לה (יבמות ס"ד:), לכך הוצרכה להיחשד שתי פעמים, דבפעם הראשונה אהני דניתן לה בית ולד ובפעם השניה נזרעה זרע, עיי"ש¹⁶.

ויתכן לומר טפי ע"פ מה שכתב הט"ז בדברי דוד (עה"פ וה' פקד את שרה וגו') דלשרה היו שני מומין, א' - שהיתה טמטום כדאיתא ביבמות (ס"ד:), שנית - שעיקר בית ולד לא היה לה (כדאיתא שם בע"ב), עיי"ש שביאר ע"פ זה כפל לשון הכתוב. וי"ל דמשום הכי הוצרכה לשתי הסתירות דפרעה ואבימלך, ודוק.

[והנה במדרש תנחומא ר"פ תולדות איתא: שבשעה שנתטלטה שרה מיד פרעה ליד אבימלך ונתעברה ביצחק - היו אומות העולם אומרים הלבן מאה שנה יולד, אלא היא מעוברת מאבימלך או מפרעה וכו'. ותמהו המפרשים דאם אמנם מאבימלך היה מקום לחשוד שמא נתעברה ממנו - כי מיד שיצאה מביתו נתעברה, אבל איך אפשר להעלות חשד שמא נתעברה מפרעה, והלא הרבה שנים עברו מאז שיצאה מביתו עד שנתעברה. וכתב בספר אהל יעקב (טולידאנו, ר"פ תולדות): ולפי מה שפירשו המפרשים¹⁷

¹⁵ והנה לפי דבריו נדחה מה שהוכיח במקרי דרדקי (הו"ד לעיל בתירוץ א') מדברי המדרש כאן דאשה שנסתרה זוכה לשכר ד'ונקתה ונזרעה זרע' אף בלא השקאה, דדוקא כאן שנסתרה ב' פעמים היה לה צער כמו ע"י השקאה. (וראה מה שכתבנו להלן תירוץ י"א ליישב באופן אחר מה שנפקדה שרה אף בלא צער ההשקאה וניווול).

¹⁶ וכתב דמ"ד שאם היתה עקרה נפקדת סובר דגם איילונית שותה, ואהני שינתן לה בית ולד, וממילא אם נחשדת עוד פעם אחרת או ע"י תפילה - נזרעה זרע. [וראה ש"ך עה"ת עה"פ וה' פקד את שרה: כי מיום שנכנסה לבית פרעה היא מוכנת ומזומנת ומופקד בידה באמירה שאמר 'ונקתה ונזרעה זרע', אלא שהמתין עד שעשה לה מטרין כמ"ש במדרש (ב"ר נ"ג ה') שאפילו מטרין שהוא בית הולד לא היה לה וגלף לה הקב"ה עיקר מטרין וכו'].]

¹⁷ כ"כ בבית הלוי ר"פ תולדות, באר מים חיים פ"ר וירא עה"פ ותהר ותלד שרה וגו', ארץ חמדה למלבי"ם ר"פ תולדות, מהר"י מבעלזא ר"פ תולדות, מעגלי צדק ר"פ תולדות, ובס' טירת כסף (שלוניקי שנת תצ"ו, פ"ר תולדות דרוש שני. ואגב, יעו"ש שכתב לבאר משאחז"ל שהרבה עקרות נפקדו עם שרה, דממנה למדו עצה זו להסתתר כדי שיתקיים בהן 'ונקתה ונזרעה זרע', וכ"כ שם בדרוש א' לר"ה. ולהעיר בזה ממש"כ להלן בתירוץ י"ב דלא מהני כשנסתרת בכוונה כדי להיפקד. ובס' קול יעקב (מרגלית, משנת תי"ח, דף ד'. מדפי הספר) ביאר בד"ז מה דאיתא בהמשך דברי המדרש תנחומא שם דכשהיו אוה"ע אומרים דהיא מעוברת מאבימלך או מפרעה - 'היה חשד בלבו של אברהם על אלו הדברים'. דלכאורה תמיהה גדולה היא לומר שאברהם חשדה והרי נביא היה. אלא שליציני הדור היו אומרים מאבימלך נתעברה שרה ר"ל לא בזכותו של אברהם אלא משום שנסתרה עמו וכדין 'ונקתה ונזרעה זרע', וגם לאברהם היה בלבו שלא בזכותו נולד יצחק כי אם בשכר הסתירה שנסתרה שרה, (ועד"ז כתב נמי בקול הרמ"ז על התנחומא שם, ובחידושי מהר"א אמיגו ר"פ תולדות. וראה מש"כ בעל השבט מוסר בס' עיני העדה פ"ר לך לך ד"ה עוד נוכל לפרש בזה הכתוב הן לי לא נתתה זרע וגו').]

מאבימלך נתעברה' פירוש מסיבה שנסתרה עמו - על דרך 'ונקתה ונזרעה זרע', ניחא שפיר דגם בפרעה שייך לומר זה. וכ"כ ביד יוסף (צרפתי, משנת שע"ו, פר' תולדות סוף דרוש שני), וביאר דאומות העולם היו אומרים שפרעה ואבימלך שלקחוהו גרמו שנתעברה - שכן הוא הדין שהאשה שנסתרה נפקדת, והקב"ה לקיים תורתו נתן לה בן ולא לאהבת אברהם אבינו.

וביאר זה בדברי המדרש תנחומא עולה יפה לפי מה שנתבאר כאן בכמה אנפין שבצירוף שתי הסתירות יחד הוא שנפקדה¹⁸, ומובן מה שהזכיר המדרש שני המקרים, ודוק].

תירוץ ד

במעשה פרעה לא היתה סתירה

בפירוש הר"ן על התורה (ירושלים תשכ"ח) בפרשת לך לך (י"ב ט"ו) כתב דברים מחודשים בביאור החילוק בין מעשה פרעה למעשה אבימלך, ונעתיק בזה קטעים מדבריו:

'ותוקח האשה בית פרעה' - אחשוב כי לא לקחה לו לאשה ולזה לא נכתב כאן 'וישלח פרעה ויקח את שרה' כמו שנכתב באבימלך, כי להיות פרעה מלך גדול כשהסכים שיקחנה לאשה לא לקחה תיכף, אבל רצה להודיע לכל שריו וסגניו היושבים במלכות יום חתונתו כמנהג כל מלך רב. ולזה אמר, כי לוקחה האשה 'בית פרעה' - אל אחד מארמנותיו, ונסמכה אל שריו הקרובים אליו, כי זה הוא מה שנרמז 'בית פרעה', כמ"ש אחר כך וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים 'ואת ביתו', ורצה בו - שריו ועבדיו, כי קירות הבית לא נוגעו. ולזה למה שלא הורה הלשון שלקחה לו לאשה אבל הורה ההיפך כמו שכתבתי, לא הוצרך לכתוב שפרעה 'לא קרב אליה' כמו שנכתב באבימלך, כי כבר בא הסיפור שעדיין לא לקחה לאשה, אבל הורה ההיפך - כמו אחר שלוקחה אל ביתו והיה פרעה מכין עצמו ושריו ועבדיו לנישואיה, והשי"ת נגעו בנגעים גדולים, ותכף קרא פרעה לאברם והוכיחו למה לא הגיד לו כי אשתו היא, ואמר אליו גם כן הנה אשתך קח ולך. ולזה להיות הסיפור כולו מורה שפרעה לא קרב אליה לא הוצרך לפרש.

'למה לא הגדת לי כי אשתך היא' - כי אם רצית להעלים מעם הארץ לא היה לך ראוי להעלים ממני, בראותך כי קרבו הימים שהיה דעתי לקחתה לאשה וכו'. ואומרו 'ואקח אותה לי לאשה' לא יורה שלקחה, אבל כאומר למה אמרת אחותי היא כי כבר היה נמשך מזה שאקח אותה לי לאשה. או שיאמר ואקח אותה אל בית המלכות - להיותה לי לאשה. וכללו של דבר כי הוא לא לקחה עדיין כמו שהורה אומרו 'ותוקח האשה בית פרעה'. עכ"ל הר"ן¹⁹.

¹⁸ ועיי' ספר דרישות שבת (מבעל סנהדרי קטנה עמ"ס סנהדרין) פר' לך לך דרוש ה'.

¹⁹ ועיי' עוד מה שביאר לפ"ז הטעם שפרעה אמר 'ועתה הנה אשתך קח ולך' ואילו אבימלך אמר 'בטוב בעיניך שב'. ועיי' מה שכתב בד"ז (בפרשת וירא עה"פ ויקרא אבימלך לאברהם וגו') לבאר טעם הדבר שאבימלך ביקש שאברהם יתן אמתלא למה אמר כי היא אחותו, מה שלא עשה כן פרעה.

ולפי דבריו שבמעשה פרעה לא לקחה עדיין לאשה כי אם לוקחה אל אחד מארמנותיו עד עת נישואיה, נמצא דכלל לא נסתרה עמו, ומובן אם כן דלא היה שייך כלל שיתקיים בה 'ונקתה ונזרעה זרע'. ודוקא במעשה אבימלך שכבר לקחה לאשה והיתה סתירה - על כן נפקדה.

[אמנם יש להעיר על עצם דברי הר"ן ממה שאמרו במדרש גבי מעשה פרעה (ב"ר מ"א ב'): כל אותו הלילה היה מלאך עומד ומגלב בידו, הוה אמר לה אי אמרת מחי מחינא אי אמרת נישבק שביקנא, וכל כך למה - שהיתה אומרת לו אשת איש אני ולא היה פורש, עכ"ל. ומשמעות דברי המדרש שאכן נסתרה עמו].

תירוץ ה

אחר מעשה פרעה נפקדה בבת

בשו"ת הרשב"א (ח"ג סי' ש"מ, בדברי השואל) איתא: דאמרינן במדרש 'הנה נא עצרני ה' מלדתי' (פרי' לך לך ט"ז ב') - אין עצירה בלא התחלה, ובת היתה לו לאברהם ובכל שמה ונולדה קודם יצחק²⁰.

והנה לפי מדרש זה נמצא דכשאמרה שרה 'הנה עצרני ה' מלדתי' כבר היתה לה בת. ויתכן לומר דבת זו אכן נולדה לאחר מעשה פרעה. ומעתה יתורץ דהמדרש דאמר ששרה נפקדה מחמת 'ונקתה ונזרעה זרע' נמי ס"ל כן, ובאמת גם אחר מעשה פרעה נפקדה בבת. ומדוייק היטב לפ"ז לשון המדרש 'זו שנכנסה לביתו של פרעה ולביתו של אבימלך ויצאת טהורה אינו דין שתיפקד', ולכאורה כיון שעברו שנים רבות מאז מעשה פרעה, וילדה את יצחק מיד לאחר מעשה דאבימלך, מדוע מזכיר המדרש בכלל הא דנכנסה לביתו של פרעה, (וראה לעיל תירוץ ג' קושיא זו בשם היעלת חן, ובהערה ח' בשם הרבי ר' העשיל). אמנם לפי הנ"ל אתי שפיר דכוונת המדרש דגם אחר מעשה פרעה נפקדה בבת²¹.

ועיקר דברי הר"ן הללו הובאו באברבנאל פרי' לך לך, ובתולדות יצחק (למהר"י קארו דודו של הב"י זצ"ל) בפרשת וירא. ועד"ז כתב באמרי שפר לרבינו יהודה בן המהר"ם חלאווה (בפרי' לך לך עה"פ ותקח האשה בית פרעה).

²⁰ והרשב"א בתשובתו שם כתב על כך דמדרש זה הוא דלא כגמרא שלנו, ראה בדברינו לקמן. ועיי' גליוני הש"ס ב"ב (ט"ז:) שהביא מדברי השואל בשו"ת הרשב"א דבת היתה לו ונולדה קודם יצחק, וכתב דלא ידע מנא ליה. ונראה דהבין שהשואל חידש זאת מסברא דנפשיה, ובאמת הביא כן בשם המדרש, (אכן לא נמצא לפנינו המדרש שהביא).

[ויוצוין דשיטה זו - שבת היתה לו לאברהם משרה ונולדה קודם יצחק - היא דלא כשום אחד מתירוצי התוס' בב"ב (קמ"א. ד"ה בת), עיי"ש].

²¹ ובספר ברית שלום (משנת תע"ח, ס"פ וירא) כתב דאחר סתירת פרעה לא היה לה ללדת בן, דאפילו אם היתה יולדת בת די לה שהיתה עקרה ונפקדה, ורק אחרי שתי סתירות זכתה לבן דייקא, (וכן מובא מבעל הקרבן נתנאל זצ"ל ב'דבר ההתאחדות' חוברת מ' עמ' מ"ו). ולפמשי"ת עפ"ד המדרש שהביא השואל בשו"ת הרשב"א הרי שבאמת נפקדה בבת אחרי סתירת פרעה.

ויוצוין מש"כ באהבת יהונתן להגה"ק רבי יהונתן אייבשיץ זצ"ל (הפטר יום א' דר"ה עה"פ אם ראה תראה וגו') דלא נתפרש בתורה שתלד זכר דוקא, ויכולה הבטחת 'ונקתה ונזרעה זרע' להתקיים גם בלידת בת, וכתב נמי דעיי' ב' סתירות בוודאי נפקדת בבן זכר, עיי"ש. ובספרו תפארת יהונתן (פרי' וירא כ"א ו') כתב: אם היתה יולדת קודם לכן נקבות - יולדת מעכשיו זכרים, אבל אם

אך צ"ע בעיקר דברי המדרש דדריש מ'הנה נא עצרני ה' מלדתי דאין עצירה בלא התחלה ובת היתה לו, דהא בפסוק הקודם כתיב (ט"ז א') 'ושרי אשת אברם לא ילדה לו', הרי מפורש לכאורה שעדיין לא ילדה לו כלל.

ואולי יש ליישב, דהנה בלשון הכתוב 'לא ילדה לו' דקדקו המפרשים דתיבת 'לו' מיותרת לכאורה, (וראה במדרש ב"ר מ"ה א'). ואפשר לפרש ש'לו' משמעו כאן להנאתו ולטובתו²². ולפ"ז י"ל שאכן ילדה שרה בת, אך לא היה זה להנאתו ולטובתו של אברהם, ועל דרך שכתב הרמב"ן (פר' חיי שרה כ"ד א') בביאור מ"ד (בב"ב ט"ז): 'וה' ברכך את אברהם בכל - שלא היתה לו בת: וזו לו לברכה כי לא היה יכול להשיאה רק לבני כנען הארורים, ואם ישלחנה לארצו גם כן תעבוד שם עבודה זרה כמותם וכו'. [וראה אור החיים עה"פ (כ"א ג') בנו הנוולד לו אשר ילדה לו שרה: פירוש להיות שיש לו בן אחר שהוא ישמעאל, לזה אמר הנוולד לו - לדבר הנאות לו להקראות עליו לתכלית תאותו וכו'].

עוד יתכן לומר ביישוב לשון הכתוב, עפ"ד הגמ' בנדה (ל"א). מנין שאשה מזרעת תחילה יולדת זכר ואיש מזרע תחילה יולדת נקבה, מדכתיב 'אלה בני לאה אשר ילדה ליעקב בפדן ארם ואת דינה בתו' - תלה הזכרים בנקבות ונקבות בזכרים. ובמדרש תנחומא (תזריע ג') מייתי לה מהכתוב בפרשת וירא (כ"ב כ') 'הנה ילדה מלכה גם היא בנים לנחור אחיך את עוץ בכורו וגו' ובתואל ילד את רבקה'. נמצא שלידת הבן מתייחסת אחר האשה ולידת הבת אחר האיש. ולפ"ז יבואר דכוונת הכתוב 'ושרי אשת אברם לא ילדה לו' לומר שהיא דייקא לא ילדה לו - היינו בן שלידתו מתייחסת אחריה²³.

[ואולי י"ל עוד ד'לא ילדה לו' היינו כדי שיעור פריה ורביה. ועל דרך שמצינו בהא דיבמות (ס"ד). 'נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה אינו רשאי ליבטל', דכתב בחידושי הרשב"א שם: ומדקתני במתני' 'ולא ילדה' משמע דוקא כל שלא ילדה, הא

היתה קודם לכן עקרה ונפקדת עתה - די לה בזכר או נקבה, עכ"ל. אבל בספר תאווה לעינים (להג"ר שלמה אלגאזי זצ"ל, ברכות ל"א): כתב דמ"ד אם היתה עקרה נפקדת סובר דנפקדת בבן זכר דוקא, מיתורא ד'ונזרעה זרע' - דהול"ל ונזרעה לחוד, מדכתיב ונזרעה 'זרע' משמע הראוי להיקרא זרע כמ"ש חנה זרע אנשים, ודייק כן נמי מדברי הרמב"ם ספ"ג מהל' סוטה שכתב 'ותלד זכר'. ועיי"ע תרגום יונתן (פר' נשא ה' כ"ח) ובזוה"ק (ח"ג קכ"ד). דתתעבר 'בברא דכר'. ובשפתי כהן פר' נשא (ה' כ"ח) כתב נמי שאם היתה עקרה נפקדת בבן זכר - ולא נקבה שאינה נקראת זרע דאינה יורשת אלא כשאין זכר וכו'.

²² כמו שדרשו רז"ל (ע"י רש"י ר"פ לך לך) לך - להנאתך ולטובתך. וראה תוספות השלם בפרשת וישלח (ל"ב ל"א אות ב'): ויזרח לו - להנאתו ובשבילו.

²³ והעירני לזה ידידי הג"ר אברהם יעקב קפלונשיק שליט"א. שוב מצאתי בספר אהל משה (להגר"מ טולידאנו זצ"ל, נלב"ע בשנת תקל"ח) שכתב: הקשה מורי ז"ל דתיבת 'לו' דקאמר היא יתירה, והכי הו"ל למימר - ושרי אשת אברם לא ילדה ולה שפחה מצרית וכו'. ולי נראה במאמרם ז"ל (ב"ב ט"ז): בת היתה לאברהם אבינו ובכל שמה. עוד אמרו ז"ל אשה מזרעת תחילה יולדת זכר איש מזרע תחילה יולדת נקיבה. זהו 'ושרי אשת אברהם לא ילדה לו', הכוונה לומר דודאי ילדה אלא שלא ילדה זרע הראוי לו - שהוא זכר, אלא נקיבה כמותה, עכ"ל. ונראה דבכלל דבריו דברינו. (וביאורו עולה יפה עם המדרש שהביא השואל בשו"ת הרשב"א, הגם שלא הזכירו).

ילדה ויש לה ולד חי ואפילו אחד אין כופין אותו להוציא וכו', ואפשר ד'לא ילדה לו' דקתני - כדי שיעור פריה ורביה קאמר וכו', עכ"ל²⁴].

והנה הרשב"א בתשובתו שם כתב: ואותו מדרש הפך הוא לגמרי מגמרא שלנו, שהם אמרו (ביבמות ס"ד): א"ר נחמן שרה אמנו איילונית היתה שנאמר 'ותהי שרי עקרה אין לה ולד' - אפילו בית ולד אין לה, עכ"ל. ובאמת היה מקום לומר דהמדרש שהביא השואל אתיא כדעת המדרש (ב"ר מ"ה א') עה"פ ושרי אשת אברם לא ילדה לו: 'ר' יהודה אמר לו לאברם לא ילדה - אבל אילו נשאת לאחר ילדה'. הרי שמצינו להדיא מ"ד ששרה לא היתה איילונית ודלא כמבואר בגמרא, וא"כ י"ל דהמדרש הזה נמי ס"ל הכי.

אכן יש להשיב על דחייתו של הרשב"א, וי"ל שאין הכרח דאותו מדרש הוא הפך גמרא דידן - על פי מש"כ הפנים יפות בפר' לך לך וז"ל: מקץ עשר שנים וגו', למדו חז"ל (ביבמות ס"ד). מזה, אשה ששהתה עם בעלה ולא ילדה יוציא וכו'. לכאורה קשה דהא אחז"ל ביבמות ס"ד ע"ב שרה אמנו איילונית היתה ולא היה לה בית ולד, א"כ מה ראייה מזה לשאר נשים. ועוד הא דאמרה שרה הנה עצרני ה' מלדת, ואם היתה איילונית משנולדה מאי שייך בה עצירה. וצ"ל בברית בין הבתרים כתיב ויוצא אותו החוצה, פירש"י צא מאיצטגנינות שלך - אברם אינו מוליד אברהם מוליד, שרי אינה יולדת שרה יולדת, באותו שעה נתרפאה שתהיה ראויה לילד. והיינו דכתיב בפר' נח אין לה ולד - אפילו בית ולד לא היה לה, והכא כתוב לא ילדה לו, עכ"ל²⁵. ועפ"ז מיושב נמי דאין סתירה מדברי הגמרא ש'אפילו בית ולד אין לה' - לדברי המדרש ש'אין עצירה בלא התחלה' והיתה לה בת.

ומעתה אתי שפיר דברינו דאחר מעשה פרעה נפקדה בבת (ע"פ המדרש הנ"ל) דכשאמרה שרה 'הנה נא עצרני ה' מלדתי' כבר היתה לה בת - דאין עצירה בלא התחלה) ע"פ מה שכתב הרמב"ן בפר' בא (י"ב מ') בשם סדר עולם דהציווי דלך לך היה אחרי ברית בין הבתרים²⁶. ולפ"ז במעשה דפרעה שהיה לאחר מכן - כבר היתה ראויה לילד, וכמש"כ הפנים יפות דבברית בין הבתרים נתרפאה.

²⁴ והנה השואל בשו"ת הרשב"א הנ"ל הביא דברי המדרש דשרה ילדה בת קודם יצחק כראיה לפירוש זה - דמה שאמרו נשא אשה ושהה עשר שנים ולא ילדה היינו כדי פו"ר זכר ונקבה, שהרי אף שכבר היתה לו לאברהם בת מ"מ כתיב 'מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען' וילפינן מיניה דשהה עמה עשר שנים ולא ילדה יוציא ויתן כתובה, ומוכח שדין זה נאמר אף בשכבר ילדה - כל שלא ילדה כדי פו"ר. והרשב"א שם השיבו: מה שאמרת ד'ולא ילדה' אפשר דלא ילדה כדי פריה ורביה קאמר, זה תימא בעיני, מתניתין אמרה 'ולא ילדה' ואת אמרת כדי פריה ורביה, עכ"ל. ולהעיר דבחידושו ליבמות הביא הרשב"א עצמו פירוש זה בדרך 'ואפשר' (כמו שהבאנו כאן), אלא שסיים דהפי' הראשון נראה לו עיקר.

²⁵ וכ"כ הפנים יפות בפר' וירא עה"פ ויעש ה' לשרה כאשר דיבר. אבל ראה דבריו ר"פ לך לך ד"ה ואעשך דלאחר שמל נתרפאה שרה.

²⁶ עיי"ש שכתב דבברית בין הבתרים היה אברהם בן שבעים שנה, וחזר לחרון ועשה שם חמש שנים ואח"כ יצא פעם שניה לא"י, ועל זה הוא דנאמר 'ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן' - ויהיה ענין הכתוב לומר כי בצאתו מארץ מולדתו שלא חזר עוד היה בן שבעים וחמש שנה. ועיי' תוס' בברכות (ז': ד"ה לא), בשבת (י': ד"ה ושל) ובעבודה זרה (ט': ד"ה וגמירי). אבל ראה מה שכתבנו להלן בהערה צ"ג.

ובזה יובן מה דאיתא במדרש תנחומא ר"פ תולדות שבשעה שנתטלטה שרה מיד פרעה ליד אבימלך היו אומות העולם אומרים הלבן מאה שנה יולד, אלא היא מעוברת מאבימלך או מפרעה וכו'. והקשו המפרשים דאם אמנם מאבימלך היה מקום לחשוד שמא נתעברה ממנו, כי מיד שחזרה מבית אבימלך אל אברהם נתעברה, אבל איך אפשר להעלות חשד שמא נתעברה מפרעה, והלא הרבה שנים עברו מאז עד שנתעברה. אמנם לפי דברינו אתי שפיר, שעל הבת שנולדה לאחר מעשה פרעה היו אומרים שנתעברה מפרעה.

והנה הרשב"א בסו"ד הקשה עוד דלפי דברי מדרש זה איך למדו ביבמות (ס"ד.) דנשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה יוציא ויתן כתובה מדכתיב 'מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען', דהא כיון שילדה בת מקודם מאין לך שלא ילדה בתוך עשר השנים הללו, (וכתב: דילמא אין משם ראייה אלא רבנן מדנפשיהו ידעי לה, דסוד ה' ליראיו). אכן לפי דברינו שהבת נולדה לשרה אחר שיצאה מביתו של פרעה משום 'ונקתה ונזרעה זרע', נמצא דזה היה מיד בשנה הראשונה לשבתם בארץ, ואתי שפיר דמדכתיב 'מקץ עשר שנים לשבת אברם' ילפינן דינא דשהה עמה עשר שנים ולא ילדה, ודוק²⁷.

תירוץ ו

מעשה פרעה היה קודם מילת אברהם אבינו

ביפה תואר (השלם על המדרש ב"ר נ"ג ו') כתב דאע"פ שמן הדין היה שתיפקד כשיצאה מבית פרעה, מ"מ לא נפקדה כדי שיצא יצחק מטיפה קדושה - אחר מילת אברהם. וציין לדברי המדרש לעיל (מ"ו ב'): וא"ת היה לו לימול בשעה שנדבר עמו בין הבתרים, אלא כדי שיצא יצחק מטיפה קדושה. [ועיי'ש ביפה תואר שביאר: כלומר דבעינן דיבדל יצחק מישמעאל, שזה יצא מטיפה קדושה ולא זה. אי נמי שהטיפה היותר קדושה היא היוצא תיכף למילה - שלא יפסיק בהולדה אחרת בינתיים. וראה בזה"ק פר' לך לך (ח"א צ"ה)].

וכ"כ בספר כסף מזוקק (משנת שפ"ח, להג"ר יאשיהו פינטו זצ"ל בעל הרי"ף על העין יעקב, בדרוש ג' סדר וירא): ומה שלא נפקדה כשיצאה טהורה מבית פרעה - זה היה לפי שאותה שעה עדיין לא היה אברהם נימול, וצריך שיצא יצחק מטיפה קדושה. וכ"כ בנזר הקדש על המדרש שם.

והנה בדברים אלו אכן מיושב מה שלא נפקדה אחר מעשה פרעה, אך עדיין צ"ב מדוע היתה צריכה להיסתר שוב בבית אבימלך - ולא נפקדה לאחר המילה מכח סתירתה הראשונה²⁸. ומצאתי להגה"ק רבי שלמה קלוגר זצ"ל (חכמת התורה פרשת וירא עמ')

²⁷ אך יש להעיר דמהגמ' ביבמות (שם) דמקשה 'אי הכי אברהם נמי עקור היה' מוכח שהיה עקר גם לאחר שבא לארץ (עיי' להלן סוף תירוץ ח'), וזה אינו עולה בקנה אחד עם דברי המדרש שכבר נולדה לאברהם בת משרה לפני שמסרה לו את הגר. והרשב"א שהביא ראיות דגמרא דילן לא ס"ל כמדרש זה, יליע למה לא הביא ראיה זו.

²⁸ וביפה תואר שם כתב דבאמת כבר נתבשר אברהם בפקידת שרה בפרשת המילה שהיה קודם מעשה אבימלך, וגם שרה כבר נתבשרה ע"י המלאך לפני סתירתה בבית אבימלך, והיינו משום שמיד כשמל אברהם והיתה שעה ראויה ללידת יצחק נפקדה שרה מטעם קל וחומר על מה שנצטערה

ז') שהלך נמי בדרך הנ"ל והוסיף בזה נופך וז"ל: באמת אחר סתירת פרעה היתה ראוייה להוליד כמו שנגזר עליה, רק שנתעכב הדבר עד שיזקין אברהם וימול שיצא מטיפה קדושה ולאחר שביטל תאוותו כמ"ש במדרש, ולכך אחר המילה נגזר עליה שתלד תיכף. אך כיון שצחקה איבדה זכות שלה מה שעשתה בבית פרעה, וקלקלה זה - כיון שלא האמינה בנס. ולכך כיון שרצה הקב"ה לקיים הבטחתו שלא יהיה נראה כאילו ח"ו אינו מקיים דיבורו - הוצרך להביא אותה מחדש לאבימלך ותיסתר מחדש ויתעורר לה זכות חדש להוליד, וכן הוי שאחר כך ילדה, עכ"ל²⁹.

*

כתב בפירוש הריקאנטי (פר' לך לך עה"פ אני אל שדי וגו'): והנה אברהם אבינו ע"ה קודם הימול לא היה ראוי לצאת ממנו יצחק דרך הערלה. ומצאתי עוד לרבותינו ז"ל שאמרו שלא שימש אברהם בשרה בעוד ערלתו בו וכו', עכ"ל. וכן איתא בספר הקנה (ענין מילה וכוונותיה) בזה"ל: ועתה בני שמע והבן ענין מילה וערלה, כי כל זמן שלא נימול אברהם אבינו ע"ה לא בא אל שרה וכו'. (וראה תפארת שלמה פרשת וירא ד"ה ברש"י כד חזיוהו)³⁰.

בפרעה, ולפי שגלוי לפניו יתברך ענין אבימלך העתיד לבוא - סמך ג"כ אותו בטענת הק"ו, ואע"פ שלא היה עדיין. (וראה עוד מש"כ בזה בנזר הקודש שם).

²⁹ וביפה תואר (ע"ד המדרש) יזו שנכנסה לביתו של פרעה ולביתו של אבימלך ויצאת טהורה אינו דין שתיפקד! כתב עדי"ז לבאר עיקר הטעם שהיה צורך בטענה זו כדי לפוקדה: 'לפי ששחקה בבשורת המלאך לא היה ראוי שתיפקד - ומטעם הקל וחומר הוא שחזר ה' וקיים הבשורה'.

³⁰ והחיד"א בספרו פני דוד (פר' לך לך אות ד'), ובמדבר קדמות מערכת א' אות ט"ו) הביא מספר דרוש שמואל שכתב בשם מהר"ם ריקאנטי ז"ל דאברהם ידע שלא תתעבר שרה ולא בא עליה עד שנתבשר שיהיה לו זרע ונתעברה מביאה ראשונה. וכתב על זה החיד"א: 'והיא הקדמה מחודשת היא נפלאה בעינינו', אך שוב כתב דמצא קצת סמך לזה בשער הגלגולים לרבינו האר"י זצ"ל.

ובספר עיני העדה מבעל השבט מוסר זצ"ל (פר' לך לך ד"ה במדרש) כתב על משאחז"ל (ב"ב ט"ז). עה"פ 'הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את' דאברהם מעולם לא נסתכל בשרה, דלכאורה מה חסידות יש בזה. וביאר עפ"ד הריקאנטי דלא ידעה עד שמל, ומשו"ה לא נסתכל בה כדי שלא יבוא לתת דעתו עליה, (ובפני דוד הנ"ל כתב נמי דכיון שלא היה נוהג עמה אישות - לא היה מביט בה). והנה במדרש תנחומא (לך לך ה') איתא: אמר לה 'הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את' - מכאן אתה למד שלא היה יודע אותה קודם לכן בדרך הנשים. ולשון המדרש 'שלא היה יודע אותה בדרך הנשים' משמע לכאורה כדברי הריקאנטי, (ושו"ר שכי"כ החיד"א בספרו חומת אנך פר' לך לך אות ה'). ולפי"ז כוונת המדרש כדברי השבט מוסר הנ"ל - דלכך לא נסתכל בה משום שלא ידעה, ואל"ה לא היה בזה משום מדת חסידות. [ובמדרש (ב"ר מ"ה א') עה"פ ושרי אשת אברם לא ילדה לו איתא: ר' יהודה אמר לו לאברם לא ילדה - אבל אילו נשאת לאחר ילדה. והקשו המפרשים הרי אברהם הוליד מהגר, (עי' יפ"ת ורש"י). ולפי"ד הריקאנטי יל"פ דאם היתה נשאת לאחר היתה יולדת שפיר, ורק אברהם לרוב קדושתו לא ידעה בעודו ערל].

אך בעיקר דברי הריקאנטי יש להקשות מדכתיב (ט"ז ב') ותאמר שרה הנה נא עצרני ה' מלדת וגו', ואם אברהם כלל לא ידעה קודם שנימול איך אפשר שתוליד ומה שייד לומר שה' עצרה מלדת. וראה מלאכת הקדש (להג"ר משה טולידאנו זצ"ל, ליוורנו תקס"ג) בפר' לך לך מה שיישב בזה. (ולפי מה שהבאנו לעיל מהחיד"א בסי' פני דוד בשם הריקאנטי לא קשה, דלדבריו הטעם שלא בא עליה הוא משום שידע שלא תתעבר, ודוק). ולהעיר עוד מרש"י פר' לך לך (י"ז כ"ה) באברהם לא נאמר 'את' לפי שלא היה חסר אלא חיתוך בשר שכבר נתמעך ע"י תשמיש. (אך שוב התבוננתי דל"ק כי כבר שימש עם הגר).

והנה לפי דברי הריקאנטי וספר הקנה - אין מקום לעיקר השאלה אמאי לא נפקדה שרה אחר שיצאה טהורה מבית פרעה, דמאחר שהיה קודם מילתו הרי שאברהם אבינו כלל לא ידעה עדיין באותה שעה ולא היה שייך שתיפקד אז.

אלא דעדיין יש לעיין כנ"ל מדוע היתה צריכה להיסתר שוב אצל אבימלך, ולמה לא נפקדה אחר שמל אברהם וידעה - מכח מה שנסתרה כבר עם פרעה. והן אמת שיש ליישב ע"ד שכתב הגר"ש קלוגר הנ"ל, אולם לפי דברי הריקאנטי נראה לתרץ באופן אחר, דהנה קי"ל (סנהדרין נ"ז:) דבני נח 'בעולת בעל' יש להם - נכנסה לחופה אין להם (ופירש"י שנעשית אשת איש משום בעילתו של בעל ולא מפני קידושין וחופתו), ולפי"ז במעשה דפרעה שהיה קודם המילה ושרה עדיין לא היתה בעולת בעל - כלל לא היתה אשת איש. ומובן דעל כן לא היה שייך שתיפקד מכח סתירה זו, שהרי הבטחת 'ונקתה ונזרעה זרע' קאי דוקא על אשת איש שנסתרה, ומשו"ה נפקדה רק ע"י הסתירה דאבימלך שהיתה אחר המילה וכבר היתה אשת איש.

[וע"פ חילוק זה כתבו בספר זרע חיים (דף ל"א: בשם הרבי ר' העשיל זצ"ל) ובספר מלאכת הקדש (פרי לך לך ט"ז ב') לבאר הטעם שפרעה לא נענש כי אם בנגעים בלי להזכיר לו שום חיוב ועונש מיתה, ואילו לאבימלך אמר הקב"ה (כ"ג) 'הנך מת על האשה אשר לקחת והיא בעולת בעל' - הזכיר לו חיוב מיתה וגם הזכיר שהיא בעולת בעל. אלא דבשעה שלקחה פרעה היה אברהם קודם המילה ועדיין לא ידע את שרה, ולכן אין על פרעה חיוב מיתה - דאפילו אם היה שוכב עמה לא היה חייב, משום שבני נח בעולת בעל יש להם נכנסה לחופה אין להם, ושרה שלא היתה בעולת בעל - דין הוא דפטור פרעה עליה³¹. אבל בשעה שלקחה אבימלך כבר נימול אברהם והיתה בעולת בעל דהבא עליה בחיוב מיתה, ולכך אמר לו 'הנך מת על האשה אשר לקחת - והיא בעולת בעל'].

והרבי ר' העשיל מקראקא זצ"ל (הו"ד בספר זרע חיים הנ"ל) יישב באופן אחר עפ"ד הריקאנטי מה שלא נפקדה אחר מעשה פרעה והוצרכה להיסתר שוב אצל אבימלך, דהנה מבואר בגמרא (סוטה כ"ד:) דבעינן שתקדם שכיבת הבעל לבועל, כדילפינן מקרא ד'מבלעדי אישך' - דוקא כשקדמה שכיבת בעל לבועל ולא שקדמה שכיבת בועל לבעל. ועל כן לא היה בדין שתיפקד מכח סתירת פרעה, דהא אינה ראויה לשתות אם קדמה שכיבת בועל לשכיבת הבעל, ומעשה דפרעה היה קודם מילתו של אברהם ועדיין לא היתה שרה בעולה, משא"כ במעשה אבימלך שהיה אחר שנימול וכבר קדמה שכיבת הבעל. (ועיי"ש פלפולו בביאור מה שהזכיר המדרש גם מה שיצאה טהורה מבית פרעה).

³¹ ומה שענש אותו השי"ת בנגעים - כתב בזרע חיים דהיינו משום שלא היה איכפת לו מדבריה שאמרה 'אשת איש אני' (כדאיתא במדרש ב"ר מ"א ב'), דאע"פ שבאמת לא היתה אשת איש כי לא נבעלה - מ"מ הוא לא ידע שלא נבעלה. ובמלאכת הקדש כתב דמכל מקום מנעו ה' מלהתקרב אליה כדי שלא יבא אליה והוא ערל, שהרי אפי' אברהם בעלה לפי שהיה ערל לא קרב אליה - שלא תטעום אותה צדקת ביאת הערל, כ"ש פרעה דאין נכון להתקרב אליה. ועוד כיון שה' צופה עתידות וידע שעתידיה להיות אשת אברהם כשימול ודבק באשתו, לכן מנעה ה' מבוא בדמים וינגע את פרעה נגעים גדולים על דבר שרי שהיא עתידה להיות אשת אברהם כשימול.

תירוץ ז

סתירת אבימלך הועילה שתלד בריוח

עוד כתב ביפה תואר ע"פ דברי התוס' בב"ק (צ"ב. ד"ה כאשר) שכתבו לבאר מה שדרשו שם וה' פקד את שרה 'כאשר אמר' - אברהם אל אבימלך, ומינה ילפינו דהמבקש רחמים על חבירו הוא נענה תחילה, דלאו בהריון משתעי - שהרי כבר בישרו המלאכים את שרה מקודם, אלא שילדה בריוח כמו שהתפלל על אבימלך. ולפי"ז הכי נמי י"ל בביאור דברי המדרש דס"ל כמ"ד (בברכות ל"א: ובסוטה כ"ו.) דיונקתה ונזרעה זרע' היינו לילד בריוח לבד, אבל לא שאם היתה עקרה תיפקד. ועל כן בבית פרעה שעדיין היתה עקרה לא הועיל לה שתיפקד, משא"כ בבית אבימלך שהיה אחר שכבר הובטח לה שתלד, בזה הוא דהועיל שתלד בריוח³².

וכן כתב בספר צמח דוד בפרשת וירא דכוונת ר' יצחק במדרש ע"ד שכתבו התוס' בב"ק הנ"ל, אלא שאינו סובר שהוא בשביל שהתפלל על אבימלך - אלא בשביל שנסתרה. וניחא דלא נפקדה אחר מעשה פרעה כי עדיין היתה עקרה וס"ל דאין מועילה סתירה להיפקד אלא שתלד בריוח, וזה לא היה שייך אצלה אז - כיון שלא היתה ראויה ללדת כלל. אבל אחרי שריפאה הקב"ה ונסתרה שוב בבית אבימלך - היה בדין שתיפקד לילד בריוח מחמת ב' הסתירות. וזהו הקל וחומר דאמר המדרש 'זו שנכנסה לביתו של פרעה ולביתו של אבימלך ויצאת טהורה - אינו דין שתיפקד', ואתי שפיר שהזכיר שתי הסתירות.

אך יש להעיר על ביאורם, דמלשון המדרש דאמר 'אינו דין שתיפקד' משמע דס"ל שהועילה הסתירה לעצם הפקידה - ולא רק לענין שתלד בריוח.

אכן בספר מלא העומר (למהרא"ל צינץ זצ"ל, בפרשת וירא) כתב דכאן שהסתירה היתה באונס ולא חטאה שרה בסתירתה - לכו"ע ראויה שתיפקד, וגם מאן דאמר שרק יולדת בריוח מ"מ מודה שבכגון זה - אם היתה עקרה נפקדת³³. נמצא דאחר מעשה

³² ובהו יישוב מה שיש להקשות עוד ע"ד המדרש, דהא בפרשת המילה שהיה קודם מעשה אבימלך כבר נתבשר אברהם בפקידת שרה, וגם שרה כבר נתבשרה ע"י המלאך לפני סתירתה בבית אבימלך. אלא דבאמת אין כוונת המדרש לומר שעיקר הפקידה באה מחמת סתירתה, אלא רק מה שילדה בריוח. [אך ציין למה שכתב לעיל מינה (ב"ר נ"ג א') להקשות על עיקר דברי התוס' בב"ק הנ"ל, עיי"ש].

ולפי דרכו יש לפרש כפל הלשון בפסוק, 'וה' פקד את שרה כאשר אמר' - והבטיח לאברהם שתלד, 'ויעש ה' לשרה כאשר דיבר' - בתורה בפרשת סוטה, דשם נאמר וידבר ה' אל משה (ולשון דיבור הוא תורה שבכתב, כמ"ש רבינו בחיי בפרי' בא י"ג א'), ורצה לומר שילדה בריוח לקיים דבר ה' ונקתה ונזרעה זרע', (וכ"כ בס' ברכת יצחק להגרפ"י שוויגער זצ"ל כאן).

³³ וז"ל: לפי שמבואר בגמרא (סוטה כ"ו.) דר"ע סבר שאם היתה עקרה נפקדת, א"ל ר' ישמעאל א"כ יסתרו כל העקרות ויפקדו וזו הואיל ולא נסתרה הפסידה, א"כ מה ת"ל ונקתה ונזרעה זרע - שאם היתה יולדת בצער יולדת בריוח וכו'. והנה הקושיא של ר' ישמעאל 'זו הואיל ולא נסתרה הפסידה' היינו מטעם שאינו בדין שיהא חוטא נשכר שעשתה שלא כהוגן שנסתרה. והנה בשרה היה הסתירה באונס מיראת ההריגה, א"כ ראויה שתיפקד אף לר' ישמעאל, עכ"ל. וכ"כ הגר"ש קלוגר זצ"ל בחכמת התורה (פרי' תולדות עמ' קנ"ה): דאף אם בשאר חשד הוי רק 'אם יולדת צער יולדת בריוח' היינו מכח דהיא עצמה מביאה עצמה לידי חשד, לכך בזה דהיא עצמה גרמה כן - ובפרט באמת כיון דבידה לעשות כן - א"כ כל העקרות יעשו כן, לכך הוי רק 'אם יולדת בצער יולדת בריוח'. אבל הכא שהיא לא גרמה נפשה כלום רק שנחשדה ממילא וזה היא לא הפסידה לעצמה ואין בידה לעשות כן,

פרעה כבר היתה ראויה להיפקד, אלא שעדיין היה בדין שתלד בצער, ורק ע"י שיצאה טהורה בשתי הסתירות ראויה היתה להינצל גם מן הצער. וכדי שלא יתקיים בה קללת 'הרבה ארבה עצבונך והרונך' על כן לא נפקדה עד אחר מעשה אבימלך³⁴. ואכן מצינו בילקוט (רמז צ"ב) שדרשו: 'ותהר ותלד שרה' - הקיש עיבורה ללידתה, מה עיבורה שלא בצער אף לידתה שלא בצער.

[ובד"ז מיושב מה שהקשה בספר יעלת חן (הו"ד לעיל תירוץ ג', ועיי"ש בהערה ח'): יש לתמוה דאם היה איזה טעם שלא נפקדה תיכף מאז שבאה לבית פרעה, א"כ מה זה דמזכיר המדרש עתה 'בית פרעה', לא היה לו לנקוט רק 'בית אבימלך' לחוד, עיי"ש. ולפי מה שנתבאר כאן אתי שפיר, דדוקא מחמת שתי הסתירות נפקדה וגם ילדה בריוח].

תירוץ ח

כיון שהיתה מניעה גם מצד אברהם לא נפקדה

בספר יד אבי שלום (משנת ת"פ, בפרי' לך לך) כתב לבאר עפ"ד המדרש (ב"ר מ"ה א') עה"פ ושרי אשת אברם לא ילדה לו: 'ר' יהודה אמר לו לאברם לא ילדה - אבל אילו נשאת לאחר ילדה', דנמצא שהיה אברהם עקר או זקן, ולכן לא ילדה דלא נאמר 'ונקתה ונזרעה זרע' אלא כשהחסרון הוא אך מצידה, אבל אם גם בעלה עקר - אין נעשה לו נס. וזה ביאור דברי המדרש הנ"ל: 'לו' - לאברם לא ילדה, אבל אילו נשאת לאחר ילדה. דאע"פ שהיתה עקרה מ"מ היתה יולדת לפי שיצאה נקיה מבית פרעה, ורק מחמת היותו ג"כ עקר לא נתקיים בה 'ונקתה ונזרעה זרע'.

וכ"כ בספר שכל טוב (משנת תצ"ז, בפרי' לך לך בשם הגי"ר שמחה הכהן רפאפורט זצ"ל אב"ד לובלין) דאמת שהדין היה שתיפקד אחר שיצאה מפרעה - רק דאברהם נמי היה עקר, אבל אחר שיצאה מאבימלך לא היה אברהם עקר שהרי כבר הוליד את ישמעאל, (וכתב עפ"ז דבר נחמד בביאור דברי רש"י עה"פ חמסי עליך³⁵). וכ"כ בספר עדות ביוסף (משנת תק"א, להג"ר יוסף הלוי איטינגא זצ"ל אב"ד זולצבאך) בפרשת לך לך.

לכך בזה בודאי אם היתה עקרה נפקדת, (וכ"כ עוד שם בעמ' שס"ה). וכ"כ הגרי"ז יאדלר זצ"ל בתפארת ציון על המדרש (ב"ר נ"ג ו'). אבל ביפה תואר השלם על המדרש (שם) כתב דדעת ר' יצחק במדרש ששרה נפקדה משום 'ונקתה ונזרעה זרע' היינו כמ"ד שאם היתה עקרה נפקדת, וכ"כ בנזר הקדש על המדרש שם ובפ"י ידי משה שם (ע"י לעיל הערה א'). וראה בזה דבר נפלא בסי' עמודי עולם (ברלין שנת תק"א, דף ט'). בשם הגי"ר שמחה אב"ד לובלין זצ"ל בביאור דברי רש"י הסתומים במסכת בבא קמא (צ"ב. ד"ה אע"פ - 'סתמא היא ולא ר' עקיבא קאמר לה').

³⁴ וכתב דאף שבלא"ה נשים צדקניות לא היו בפתקה של חוה (כדאמרינן בסוטה י"ב.), מ"מ שרה שהיתה גלגול חוה היה בדין שתלד בצער, אי לאו שיצאה טהורה גם מבית אבימלך. (ועיי"ש עוד שביאר לפ"ד הכפילות בפסוק וה' פקד את שרה וגו'. וראה מה שכתב עד"ז בספר ויכתוב משה משנת תנ"ד בפרשת וירא, ובחכמת התורה להגרי"ש קלוגר זצ"ל בפרשת וירא עמ' תס"ו).

³⁵ דז"ל רש"י (ט"ז ה'): חמסי עליך, חמס העשוי לי - עליך אני מטיל העונש, כשהתפללת להקב"ה 'מה תתן לי ואנכי הולך ערירי' לא התפללת אלא עליך והיה לך להתפלל על שנינו והייתי אני נפקדת עמך, ועוד דבריק אתה חומס ממני - שאתה שומע בזיוני ושותק. ויש לבאר שייכות שתי טענותיה זל"ז, דהנה איתא בגמרא (ב"ב ט"ז.) פנינה לשם שמים נתכוונה, דלכך אמרה לחנה כדי שתקנא ותתפלל על עצמה. ואיתא במדרש דשרה בדין נפקדה דכתיב 'ונקתה ונזרעה זרע' והיא יצאה מפרעה ומאבימלך נקיה ובדין שתזרע זרע. והנה יש לדקדק למה אמר מ'פרעה ומאבימלך' ולמה לא היה די

בספר דברי שאול (לבעל השואל ומשיב זצ"ל, פרי' נשא מהדו"ת ד"ה ונקתה) כתב דעד כאן לא אמרו 'ונזרעה זרע' אלא כשהמניעה מצידה, אבל אם בא מפאת הבעל לא שייך זאת, דהבעל מה זכות עשה שיפקדהו ה'. ובפרדס יוסף החדש (פרי' נשא עה"פ ונקתה ונזרעה זרע אות ז') העיר על דבריו, עיי"ש. אכן כאן מצאנו מקורות קדומים לחידוש זה. (ועיי"ע דברי מהרי"א להגה"ק מהר"י אסאד זצ"ל בפר' לך לך ד"ה ותאמר שרי שביאר בדרך זה מה שאמרה 'בא נא אל שפחתי אולי אבנה ממנה').

[אבל בעיקר הדבר שנתבאר דבמעשה פרעה היה אברהם ג"כ עקר, יש להעיר דרש"י כתב עה"פ (פרי' לך לך ט"ז ג') מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען וגו' - מגיד שאין ישיבת חוצה לארץ עולה מן המנין, לפי שלא נאמר לו ואעשך לגוי גדול עד שיבוא לארץ ישראל, עכ"ל. ונראה מדבריו דמשבא אברהם אבינו לארץ נעשה ראוי להוליד, ועל כן השנים שקודם לכן אין עולים לו למנין משום שעדיין היה עקר, ורק השנים משבא לארץ עולים למנין, דאחר שהובטח לו 'ואעשך לגוי גדול' תו לא היה עקר³⁶. ולפ"ז במעשה פרעה שהיה אחר שבא לארץ כבר לא היה אאע"ה עקר, וזה דלא כמו שנתבאר כאן שלכך לא נפקדה אז - כי היתה מניעה גם מצידו.

אך הנה ביבמות (ס"ד.) מקשה הגמרא 'אי הכי אברהם נמי עקור היה' - והיינו דאיך למדו ממנו שהזמן הוא עשר שנים, הרי מה שלא נשא אשה נוספת הוא מחמת שהיה

מה שיצאה מפרעה לחוד. וצ"ל משום שאברהם היה עקר, אבל כשיצאה מאבימלך כבר הוליד אברהם מהגר ולכך שפיר בדין שתיפקד שרה. וזהו שאמרה 'חמסי עליך' - כשהתפללת על עצמך למה לא התפללת עלי, ואי"ת שאין צריך להתפלל עלי דבדין שאפקד שיצאתי מפרעה טהורה, על זה טענה 'ועוד - שאתה שומע בזיוני ושותק', דאין לומר שהיא מבזה אותי כדי שאקנא אני בה ואתפלל על עצמי כמו גבי פנינה, שהרי אתה אמרת שאני איני צריכה תפילה דבדין שאפקד כנ"ל, וממה נפשך קשה עליך. עכ"ד הג"ר שמחה הנ"ל.

[ועפ"ד יתכן לפרש מ"ש בתרגום ירושלמי עה"פ 'חמסי עליך' דשרה טענה 'עיילית עמך קדם פרעה מלכא דמצרים וכו' ואמרת עלך אחי הוא וכו' וכדון חמית דלא הוינא מעברא נסיבית הגר מצריתא אמתי ויהבית יתה לך לאנתו'. ולכאורה צ"ב מה ענין מעשה פרעה להא דמסרה לו שפחתה, (ועיי' להלן הערה ל"ג מש"כ בזה). אמנם לפמשי"ת הרי שמחמת לקיחתה לבית פרעה וסתירתה עמו ראוייה היא להיפקד בדין, וא"כ אין לומר שהגר מבזה אותה כדי שתקנא בה ותתפלל על עצמה - שהרי אין צריכה לכך, וממילא 'חמסי עליך' שלא תבע בזיונה מהגר].

³⁶ וראה בספר זרע ברך (לך לך שני ד"ה ובה אפשר להבין) שאברהם אבינו נתרפא מטומטומו מיד בבואו לארץ ישראל ונעשה ראוי להוליד, אבל שרה לא נתרפאה ממומה זאת עד מעשה אבימלך, (ועיי"ש מה שביאר עפ"ז הפסוקים דר"פ לך לך. ובספר מטעם המלך ח"ד סי' תק"ה הביא בשם מדרש דאאע"ה השקה לשרה מי סוטה כשיצאה מבית אבימלך, ועיי"ש שיישב ע"פ דברי הזרע ברך הללו למה לא השקה אותה כשיצאה מבית פרעה).

ובספר שער יהודה (להגרי"ל ספיר זצ"ל, סיגעט תרל"ז, בפתח השער אות כ') כתב: אומר אני כי בעת היה באור כשדים נתרפא אברהם, כי כל העומד לשרוף כשרוף דמי ונעשה בריה חדשה, כמ"ש (בסנהדרין צ"ג.) שחנניה מישאל ועזריה עלו לא"י והולידו בנים אע"פ שסריסים היו (שם ע"ב), נ"ל ג"כ שנתרפאו בכבשן של נבוכדנצר. ולפ"ז מובן הפסוק (נחמיה ט' ז') 'אתה הוא ה' האלקים אשר בחרת באברם והוצאתו מאור כשדים ושמת שמו אברהם', שמדקדקים וכי הושם שמו אברהם בצאתו מאור כשדים, אלא שבאור כשדים נתרפא ומאז היה יכול להיקרא אברהם, ששם זה מורה שיהיה אב המון גויים. (ובמש"כ דחנניה מישאל ועזריה נתרפאו בכבשן האש וע"כ הולידו בנים, ראה בהגהות מצפה איתן שם).

עקר. ומוכח מדברי הגמרא דגם אחר שבא לארץ עדיין היה עקר³⁷. וכבר עמד בזה הרא"ם ע"ד רש"י שם, דלפי דבריו הו"ל לגמ' לשנויי - הרי כבר בא לארץ ששם נאמר לו 'ואעשך לגוי גדול'. וכתב דעל כרחך גם אחר שעלה לארץ לא נתרפא מהעיקור עד סוף עשר שנים שבא על הגר ע"פ הדיבור, אלא דבחו"ל היה בחזקת עקור לגמרי, משא"כ משבא לארץ שכבר נתבשר 'ואעשך לגוי גדול' לא היה עקור לגמרי אלא לפי שעה, עיי"ש שהאריך. (וראה מש"כ ע"ד בשו"ת שב יעקב ח"ב סי' א').

תירוץ ט

איילונית אינה שותה מי סוטה רק ביש לבעלה אשה אחרת

בספר יפה ללב (ח"ה אהע"ז סי' ז') כתב בזה עפ"ד הרמב"ם (פ"ב מהל' סוטה ה"י): מי שאין לו אשה הראויה לילד ולא בנים ונשא עקרה או זקנה או איילונית - אינה שותה, היו לו בנים או אשה אחרת ראויה לילד - הרי זה משקה אותה אע"פ שהיא זקנה או עקרה או איילונית ואינה ראויה לילד, שלא נאמר בתורה ונזרעה זרע אלא בראויה לילד וכו'. והנה שרה אמנו איילונית היתה, כדאמרין ביבמות (ס"ד:): מדכתיב ותהי שרי עקרה אין לה ולד - אפילו בית ולד אין לה. ולפ"ז בצאתה מפרעה שלא היתה לאברהם אשה אחרת הראויה להוליד, לא היה שייך בשרה כלל דין השקאת סוטה וממילא לא נתקיימה בה הבטחת 'ונזרעה זרע'. אכן בצאתה מאבימלך שהיתה לו כבר אשה אחרת הראויה להוליד דהיינו הגר, שפיר היה שייך בשרה דין השקאת סוטה אע"פ שהיתה זקנה ועקרה, ומשום כך נתקיימה בה הבטחת 'ונקתה ונזרעה זרע' דוקא במעשה דאבימלך³⁸.

וכבר קדמו בזה בספר נחלת יעקב - אבני שוהם (משנת תנ"ט, בפרשת וירא אות ה'). וראה שם (באות ד') שביאר בזה הכתוב (ט"ז ב') ותאמר שרי אל אברהם הנה נא עצרני ה' מלדת בא נא אל שפחתי אולי אבנה ממנה וגו', דמאחר שאיילונית שותה רק אם יש לבעלה אשה אחרת, אמרה שרה לאברהם 'בא נא אל שפחתי' - ואז בביאתו ישחרר אותה ותהיה לו אשה אחרת, ואז 'אולי אבנה ממנה' - ע"י קינוי וסתירה אחרת, ויתקיים בה 'ונקתה ונזרעה זרע'³⁹. [וכ"כ בספר צמח דוד בפרשת וירא, וכע"ז בספר

³⁷ ומדברי הגמ' הללו יש להעיר על דברי המפרשים שבהערה הקודמת דס"ל שכבר נתרפא אברהם מקודם.

³⁸ עיי"ש שהביא מספר מטעם המלך (ח"ד סי' תק"ה) בשם מדרש חז"ל דאברהם אבינו אכן קינא לה והשקה אותה מי סוטה בצאתה מאבימלך. (ובסי' מטעם המלך שם ביאר בשני אופנים הטעם שדוקא אחר מעשה אבימלך השקה אותה מי סוטה ולא אחר מעשה פרעה, עיי"ש. וראה מש"כ בזה בחידושי רא"ם אנקאווה קידושין כ"ז:). אמנם כבר הערנו לעיל (הערה ג') שאין זו פשוט כוונת המדרש, אלא כדכתב הישמח משה ר"פ תולדות: איתא במדרש גבי שרה דאף בלא שתיה כיון שנחשדה על מגן ראוי להיות ונקתה וגו'. אבל מסתבר דוקא בראויה לשתיה, דכל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו, עכ"ל.

³⁹ ועפ"ז ביאר מ"ש בילקוט (רמז פ"ח) וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה - אפשר שהלכה מדעתה, אלא לקחה בעל כרחיה שלא בטובתה. דלכאורה מהיכ"ת לומר שהלכה מדעתה. אלא מאחר שכל כוונתה במה שנתנה לאברהם את הגר היתה בכדי שיתקיים אצלה 'ונקתה ונזרעה זרע', על כן אפשר שהלכה מדעתה כדי שתהיה סתירה, לכן אומר המדרש שאפילו הכי לא הלכה מדעתה רק 'ויקח' - שלקחה בעל כרחיה.

ויצוין דמשנ"ת כאן בשם היפה ללב והנחלת יעקב הוא דלא כמש"כ לעיל (בתירוץ ה') בשם הפנים יפות דמברית בין הבתרים נתרפאה שרה שתהיה ראויה להוליד וכבר לא היתה איילונית. [ועפ"ד

כתנות אור (להג"ר מאיר ווארזיר זצ"ל, בפר' לך לך). ובספר כרם נטע עמ"ס סוטה (כ"ו). כתב נמי כן, והוסיף לבאר בזה טענת שרה (ט"ז ה') חמסי עליך אנכי נתתי שפחתי בחיקך וגו', עיי"ש⁴⁰. ובספר דרכי נועם (להג"ר דוד אלימלך יאלעס זצ"ל, דרוש עשירי) ביאר בד"ז דברי רש"י עה"פ (ל' ב') התחת אלקים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן - את אמרת שאעשה כאבא אני איני כאבא אבא לא היו לו בנים אני יש לי בנים וכו', עיי"ש].

*

והנה איתא במדרש (תנחומא חיי שרה ד'): פיה פתחה בחכמה - אימתי בשעה שאמרה לו 'בא נא אל שפחתי'. ולכאורה צ"ב איזה דבר חכמה היה בזה, (עי' קול יהודה עייאש פר' חיי שרה ד"ה סדין). אמנם ע"פ ביאורו של הנחלת יעקב אתי שפיר, דהיה בזה חכמה ועצה שתיפקד היא ע"י סתירה.

וראה דברי שאול (אגדות הש"ס ברכות מהדו"ב ל"א: ד"ה אם) שהקשה על מה דאיתא (שם) דחנה אמרה אלך ואסתתר בפני אלקנה בעלי וכיון דמסתתרנא משקו לי מי סוטה וכו', הא קי"ל (סוטה כ"ד). שעקרה אינה שותה מי סוטה, וחנה שהיתה עקרה לא היו משקים אותה. וכתב שמזה ראייה ברורה לדברי הרמב"ם הנ"ל דביש לו אשה ובנים הרי זה משקה אותה, שהרי אלקנה היו לו אשה ובנים מפנינה ולכך שפיר אמרה חנה דמשקי לי מי סוטה⁴¹.

[ויוציין בזה לדברי הישמח משה ר"פ תולדות שכתב לבאר הפסוק (כ"ה כ"א) ויעתר יצחק לה' לנוכח אשתו כי עקרה היא וגו', דאיתא במדרש (ילקוט רמז ק"ט) שרבה נחשדה שבא עליה אליעזר בדרך, ולפ"ז ראוי היה להתקיים גם בה 'ונזרעה זרע'⁴²

הפנים יפות יש לבאר בפשטות דעל כן נפקדה אחר מעשה אבימלך משום שכבר נתרפאה ולא היתה איילונית, משא"כ במעשה פרעה שהיתה איילונית ואינה שותה. ובד"ז יבואר אף למ"ד (בסוטה כ"ו). דגם ביש לו אשה אחרת ראוייה להוליד אין האיילונית שותה ד"צאתה זו שאין דרכה להזרע'.

⁴⁰ ויתכן לפרש בזה מ"ש בתרגום ירושלמי עה"פ חמסי עליך דשרה טענה 'עייילית עמד קדם פרעה מלכא דמצרים וקדם אבימלך מלכא דפלישתאי ואמרת עלך אחי הוא וכו' וכדון חמית דלא הוינא מעברא נסיבית הגר מצריתא אמתי ויהבית יתה לך לאנתו', ולכאורה צ"ב מה ענין מעשה פרעה ואבימלך להא דמסרה לו שפחתה. (ובאמת קשה מאוד מה שהזכירה כאן מעשה אבימלך שהיה שנים רבות לאחר מכן. וראה בספר נפתלי שבע רצון שנתקשה בזה טובא והניח בצ"ע, וכן בס' משגב לך. ובס' אורחות חיים - דרך ישר כתב דדוחק לומר שבנבואה אמרה שרה ענין אבימלך שיארע לה בעתיד, ועיי"ע שפתי צדיק פר' לך לך אות ל"ד. ובס' מטפחת ספרים הגהות עיטור ספרים אות י"א כתב שהיא פליאה גדולה. ובס' ברוך אברהם עמ' ר"מ כתב דתיבות 'וקדם אבימלך מלכא דפלישתאי' טעות סופר וצריך למחוק אותם). אמנם לפמשנ"ת הרי שהטעם שמסרה לו שפחתה הוא כדי שתהיה לו אשה אחרת ואז כשתסתתר שוב יועיל לה להיפקד, דאחר שראתה שלא הועילה סתירתה בבית פרעה הבינה דהטעם הוא משום שהיא איילונית דאינה שותה אא"כ יש לבעלה אישה אחרת, ואתי שפיר מה שהזכירה כאן כל זאת, ודוק.

⁴¹ ומזה יש להעיר על מש"כ בפנים יפות ס"פ נח (ד"ה אין לה ולד) דגבי חנה ליכא למימר דאיילונית היתה, דהא אמרינן בברכות שאמרה אלך ואסתתר בפני אלקנה בעלי וכו', ואם היתה איילונית הא אמרינן בסוטה דאיילונית לא היתה שותה, עיי"ש.

⁴² עיי"ש בישמח משה דהוסיף שרבה כבר נתקדשה ע"י אליעזר ואיתא בקידושין (כ"ז:) 'אמן שלא סטייתי ארוסה' - וכיון דראוייה לשתיה על מה שנסתרה בעודה ארוסה א"כ היה ראוי להתקיים בה

וא"כ למה היה צריך לתפילת יצחק. והיינו דכתיב ויעתר יצחק וגו', וקשה ויעתר למה - לזה אמר 'כי עקרה היא', ר"ל בעצמותה דהיינו שהיתה איילנות דאינה שותה ואינה בכלל ונקתה וגו', לכך היה צריך לתפילה. ולכך 'ויעתר לו' דייקא ולא מחמת ונקתה וגו'⁴³].

תירוץ י

בשכר ואנכי עפר ואפר זכו לעפר סוטה

בספר לזית חן ואור יקרות (משנת תצ"ב, בפרשת וירא) כתב על פי מה שאמרו בסוטה (י"ז. וחולין פ"ח:) דריש רבא בשכר שאמר אברהם אבינו 'ואנכי עפר ואפר' זכו בניו לאפר פרה ולעפר סוטה. ופריך וליחשב נמי עפר כיסוי הדם, ומשני התם הנאה ליכא. ופירש"י דבעפר סוטה איכא הנאה משום 'ונקתה ונזרעה זרע'. הרי שברכה זו באה בשכר שאמר אאע"ה (י"ח כ"ז) ואנכי עפר ואפר. והנה מאמר אברהם 'ואנכי עפר ואפר' היה אחרי מעשה פרעה, ומיושב לפי זה דלכך במעשה דפרעה לא נפקדה כי עדיין לא זכה אאע"ה בשכר זה, ורק במעשה דאבימלך שהיה אחר שאמר 'ואנכי עפר ואפר', כבר זכה להא ד'ונקתה ונזרעה זרע' ונפקדה בדין. וכ"כ בספר צמח דוד בפרשת וירא.

*

הנה איתא במדרש (ב"ר מ"ט י"א) 'א"ל הקב"ה אתה אמרת ואנכי עפר ואפר חייך שאני נותן לבניך כפרה בהם שנאמר ולקחו לטמא וגו' אפר הפרה'. ותמהו מפרשי המדרש אמאי נקט רק אפר פרה לבד ולא נקט ג"כ מצות עפר סוטה כמו דדרש רבא בגמרא. ובספר צמח לאברהם⁴⁴ (בפרשת וירא ד"ה ויען אברהם) כתב דהמדרש בראשית רבה אזיל לשיטתו, דאיתא במדרש עה"פ וה' פקד את שרה 'כתיב ואם לא נטמאה האשה וטהורה היא ונקתה ונזרעה זרע - זו שנכנסה לביתו של פרעה ולביתו של אבימלך ויצאת טהורה אינו דין שתיפקד'. ומדהזכיר המדרש גם מה שנכנסה לבית פרעה מוכח דגם מעשה זה הועיל לה להיפקד, (וע"ד שנתבאר לעיל בתירוץ ג' דצירוף שני המקרים יחד הוא שהועיל לה. אי נמי כמש"כ בתירוץ ה' שממעשה פרעה ג"כ נפקדה בבת). ומאחר שזה היה לפני שאמר אברהם 'ואנכי עפר ואפר' על כרחך שכבר זכה ל'ונקתה ונזרעה זרע' מקודם, ואתי שפיר דהמדרש לשיטתו לא הזכיר 'עפר סוטה' כשכר על אמירת 'ואנכי עפר ואפר'.

⁴³ ונזרעה זרע'. (ונראה דאתי שפיר טפי לפמ"ש ביבמות נ"ח: דמקנין לארוסה להשקותה כשהיא נשואה, וכפירוש רש"י שם ד"ה רב פפא בלישנא אחרינא).

⁴⁴ וראה עוד שם מש"כ בזה דבר נחמד בביאור המשך הכתובים ויתרצו הבנים וגו' אם כן למה זה אנכי וגו' שני גוים בבטן וכו'. וכדבריו כתב נמי הפנים יפות (בד"ה למה זה אנכי) בשם אביו, עיי"ש. ועיי"ע ספר ראש יוסף על אגדות הש"ס (משנת תע"ז, ברכות דף ל"א), ספר ברית שלום (משנת תע"ח, ר"פ תולדות), ספר כרם שלמה (המבורג תצ"ח, ר"פ תולדות) ובספר שם משמואל (להג"ר שמואל סאליר זצ"ל, למברג תקע"ז, פ"ר תולדות עה"פ ויתרצו וגו' ד"ה ובאופן אחר).

⁴⁵ חיבור על הילקוט שמעוני מאת הג"ר צבי הירש מפלונסק נכד בעל המגן אברהם זצ"ל, (נדפס בווארשא בשנת תקנ"ו).

תירוץ יא

ירידתם למצרים היתה בחטא ומשום כך לא נפקדה

בספר עבודת הגרשוני (להגה"ק רבי גרשון אשכנזי מקולומייתא חתן בעל האהבת שלום מקאסוב זצ"ל, בפר' לך לך) כתב: נראה לתרץ ע"פ דברי הרמב"ן (י"ב י') שאברהם אבינו נענש על שהלך מארץ ישראל למצרים מפני הרעב בלא ציווי הקב"ה, והביא שרה לסכנה⁴⁵. וי"ל דמשום כך לא הועילה סתירה זו, כי אין קטיגור נעשה סניגור ולא עשה הקב"ה נס ע"י מעשה זה⁴⁶. (וכתב דלכן העניש הקב"ה את פרעה בנגעים, כי בחינם היה היחוד הזה ולא נעשה שום טובה ע"י סתירה זו. אבל גבי אבימלך שע"י הסתירה עמו נתקיים בה 'ונקתה ונזרעה זרע' - לא הענישו הקב"ה, רק הזהירו שלא יגע בה).

אך יש לעיין בדבריו, שהרי בכל סוטה מתקיים 'ונקתה ונזרעה זרע' על אף שבא ע"י חטא - שנתייחדה באיסור, וחזינן דמכל מקום כיון שיוצאת נקיה זוכה לשכר, ומאי שנא הכא גבי שרה דבגלל שבא לה ע"י חטא לא נפקדה.

ומצאתי בספר צמח דוד בפרשת וירא שכתב נמי כתירוץ הנ"ל ע"פ דברי הרמב"ן שירידתם למצרים נחשב לחטא, [והוסיף דנחשב ג"כ לשרה לחטא כי היה לה למחות

⁴⁵ וז"ל הרמב"ן: ודע כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה שהביא אשתו הצדקת במכשול עון מפני פחדו פן יהרגוהו וכו'. גם יציאתו מן הארץ - שנצטווה עליה בתחילה - מפני הרעב עון אשר חטא, כי האלקים ברעב יפדנו ממות. ועל המעשה הזה נזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה - במקום המשפט שמה הרשע והחטא, עכ"ל. וכ"ה בזה"ק (ח"א פ"א): א"ר יהודה תא חזי כיון דנחת אברהם למצרים בלא רשו אשתעבדו בנוי במצרים ארבע מאה שנין.

אבל בפרקי דרבי אליעזר (פרק כ"ו) מבואר שנסיון הרעב היה כדי להורידו למצרים, וכתב שם בביאור הרד"ל (אות כ"ב) דמשמע מזה שרצון ה' היה שירד למצרים, וזה שלא כד' הרמב"ן שחטא בזה, (והאלשיך בפר' לך לך כתב דממה שרז"ל חשבוהו לזכות על אברהם ומנו זה בכלל עשר נסיונות - מוכח דלא כהרמב"ן). ועיי' ברד"ל דהפרקי דר"א אתי כדעת ר"ש בזה"ק (שם פ"ג). דפליג ע"ד ר' יהודה בזה"ק הנ"ל עיי'. ועיי' רש"י על אבות פ"ה מ"ג. ובס' תורת יחיאל (מבעל לב העברי זצ"ל, פר' לך לך אות קי"ח) הוכיח מדברי המדרש (ב"ר מ' ו') 'אמר הקב"ה לאברהם אבינו צא וכבוש את הדרך לפני בניך' שהיה ע"פ הדיבור, עיי'. אך יש להעיר דהרמב"ן עצמו שם הביא דברי המדרש הללו. ומצאתי שעמד בזה הגר"י קמנצקי זצ"ל בס' אמת ליעקב דהמדרש הזה שהביא הרמב"ן סותר לדבריו. ועיי' שכתב דלכאורה יש בזה מחלוקת רש"י והרמב"ן, דרש"י כתב (י"ב י') שהרעב היה לנסותו אם ירהר אחר דבריו של הקב"ה שא"ל ללכת לארץ כנען ועכשיו משיאו לצאת ממנה. אך שוב כתב ליישב דאין כאן פלוגתא, ול"ק מה שהביא הרמב"ן דברי המדרש הנ"ל, עיי' ביאורו. (ולפי דרכו יש ליישב נמי מה שהקשו ע"ד הרמב"ן ממה דילפינן בב"ק ס' : רעב בעיר פזר רגליך מדכתיב ויהי רעב בארץ וירד אברהם מצרימה, ודוק. וראה מש"כ בזה בספר שם דרך). וראה מש"כ בזה השם משמואל (פר' לך לך שנת תרע"ד) ע"ד הרמב"ן.

⁴⁶ ויש להוסיף, דנסיעת אברהם לגור בגרר אדרבה היתה לשם מצוה, כמש"כ רש"י (כ' א'): כשראה שחרבו הכרכים ופסקו העוברים והשבים נסע לו משם. ובמדרש (ב"ר נ"ב ג') דרשו על זה קרא דחכם לב יקח מצוות.

אמנם יש להעיר, דחטא זה שכתב הרמב"ן דאברהם הכניס את שרה למכשול עון - לכאורה היה גם במעשה דאבימלך. אבל יעויין להלן בדברינו בהערות (ע"א, ע"ב וע"ו) שביארנו דגבי אבימלך לא נחשב הדבר לחטא.

באברהם, שהרי היה טפל לשרה⁴⁷]. והעמיד תירוץ זה אליבא דר' שמעון בספרי זוטא (פ' נשא, וכ"ה במדרש במד"ר ט' כ"ה) דפליג וס"ל שסוטה היוצאת נקיה אינה נפקדת - 'לפי שאין נותנין שכר לעבירה'⁴⁸, דמכל מקום מודה ר"ש היכא דלא חטאה בסתירתה שראויה לשכר ד'ונזרעה זרע'. ולפ"ז דוקא גבי אבימלך שלא היה לה שום חטא ואשמה במה שנסתרה - זכתה לשכר זה, משא"כ גבי פרעה שבאה סתירתה ע"י חטא ירידתם למצרים - לא נפקדה, 'לפי שאין נותנין שכר לעבירה'.

ונראה דיש מקום לקיים תירוץ הנ"ל אליבא דכו"ע, דהנה לפי פשוטו מה שהסוטה נפקדת כשיוצאת נקיה הוא משום צער ההשקאה וניוולה, וכן מבואר בירושלמי (סוטה פ"ג ה"ד, ובמדרש במד"ר ט' כ"ה ומ"א. וז"ל הצליח ברכות ל"א ע"ב: כי הפקידה היא תחת בושת שהיה לה בעת ההשקאה). ולפ"ז צ"ב מה שמצינו גבי שרה שכר ד'ונקתה ונזרעה זרע', והרי כלל לא היה שייך אז השקאת מי סוטה, וכיון שלא נתנוולה בהשקאה כיצד נפקדה⁴⁹.

אמנם נראה לומר ע"פ מה שכתב היעב"ץ בספר בירת מגדל עוז (בית מדות, עליית הדן לכף זכות): יש לדקדק ממה שמצינו בסוטה שאם לא נטמאה 'ונקתה ונזרעה זרע', ופשטא דמילתא משום דחשדי לה במה שאין בה⁵⁰. ולכאורה הרי היא גרמה לעצמה

⁴⁷ כמש"כ רש"י בפרשת וירא (כ"א י"ב, ובמדרש שמו"ר א' א') 'למדנו שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות'. וביותר לפי מה שאמרו במדרש (ב"ר מ"ז א') ששרה היתה 'מרתא לבעלה' - בכל מקום האיש גוזר ברם הכא 'כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה'.

⁴⁸ בילקוט הגרשוני (אגדות הש"ס ח"א השמטות וחידושים אות כ"ג) העיר בזה: וק"ק דבספר הזוהר פ' נשא (ח"ג קכ"ד). איתא דאי ההיא אתתא אשתכחת זכאה מתעברא בברא דכר יעו"ש, וסתם זוהר הוא ר"ש ומוחלפת שיטתו במדרש רבה ובספרי זוטא דאין נותנין שכר לעבירה.

ויצוין עוד לדברי המדרש (במד"ר ט' כ"ז): והאשה ההיא תשא את עונה - שמעון בן עזאי אומר בטהורה הכתוב מדבר, הואיל והביאה את עצמה לידי דברים הללו אף היא לא תצא מידי פורעניות. ודעתו נמי כשיטת ר"ש הנ"ל דפליג על ר' עקיבא ור' ישמעאל (בברכות ל"א: וסוטה כ"ו). וסובר דאין האשה זוכה לשום שכר גם כשיוצאת נקיה - כי סו"ס נתייחדה בעבירה. ועי"ע ירושלמי (סוטה פ"ג ה"ה): ר"ש בן אלעזר אומר אפילו טהורה ששתת סופה שהיא מתה בתחלואים רעים מפני שהכניסה עצמה למספק הזה המרובה. (ואולי יש ליישב הערת הילקוט הגרשוני הנ"ל, דגם ר' שמעון שבמדרש ובספרי זוטא היינו ר"ש בן אלעזר, ויל"ע).

ונהנה בספרי זוטא שם מבואר דר' שמעון דריש מ'ונקתה ונזרעה זרע' להתירה לבעלה. ועי' ירושלמי סוטה (פ"ג ה"ד): ולית ליה לרשב"ל ונקתה ונזרעה זרע וכו'. ופי' ביפה מראה שם דשיטת רשב"ל נמי דקרא אתי להתירה לבעלה ולא מיירי בקבלת שכר. ובשיירי קרבן שם תמה על דבריו, ובאמבואה דספרי (על הספרי זוטא שם) קיים ביאור היפה מראה עי"פ שיטת ר' שמעון הנ"ל.

⁴⁹ ולעיל בתירוץ ג' הבאנו דכבר עמד בזה בספר צמח דוד, ועי"ש מה שביאר. ולעיל בתירוץ א' הבאנו דבספר מקרי דרדקי הוכיח מזה דאשה שנסתרה ולא השקה אותה בעלה אלא גירשה - אפילו הכי זוכה לשכר זה ד'ונקתה ונזרעה זרע' מחמת שנחשדת, וכדמצינו גבי שרה דלא שתתה ובכל זאת נפקדה, (וראה מה שכתבנו שם בהערה ג'). אך לכאורה אין זה עולה יפה עם משמעות דברי הירושלמי והמדרש הנ"ל דהשכר הוא תחת ניוולה דייקא.

⁵⁰ גם בפנים יפות (פ' ואתחנן עה"פ ועשית הישר והטוב) מבואר דהבטחת 'ונקתה ונזרעה זרע' הוא בגמול השכר שחשדו אותה, ע"ד שאמרו חז"ל (שבת קי"ח:): יהא חלקי ממי שחושדין אותו ואין בו, (וראה מש"כ המהר"ל בחדושי אגדות שם. ועי"ע חזון יחזקאל על התוספתא סוטה פ"ב ה"ד ד"ה שאם).

החשד. וי"ל שעל זה כבר קיבלה עונשה במה שסבלה בזיון גדול בהשקאת מי המרים, לכן בדין שטיטול שכרה על שחשדוה ואין בה, עכ"ד. (ואכן איתא בתוספתא סוטה פ"ב ה"ד: ראויה היתה זו לבא עליה פורעניות גדולות מאלו שהביאה עצמה לידי ספק זה - אלא שניקל ניוולה וכו'. וביאר שם בחזון יחזקאל דמה שנתנוולה בשתייתה הקל עליה עונשה⁵¹). ונראה לפי זה דשרה שלא גרמה לעצמה החשד - שפיר היתה ראויה להיפקד אף בלא הניווול והבזיון של ההשקאה.

ומבואר איפוא דבעלמא מה שסוטה מקבלת השכר ד'ונזרעה זרע' על אף שהיא גרמה חשד זה לעצמה - היינו דוקא משום שכבר נתכפר לה עוון זה במה שסבלה בזיון ההשקאה, לכן בדין שטיטול שכרה על שחשדוה. ומעתה גבי מעשה פרעה שסתירתה באה ע"י חטא ירידתם למצרים - לא היתה ראויה ליטול שכר על מה שחשדוה, שהרי לא נתבזתה בשתיית המים ולא נתכפר לה עבירת הירידה למצרים שגרמה לסתירתה. ורק על מעשה אבימלך - שלא היה לה שום חלק ואשמה בגרימת הסתירה - היתה ראויה להיפקד כשכר על מה שנחשדה.

[והנה בספר מקרי דרדקי (פר' נשא אות פ"ג, הו"ד לעיל בתירוץ א') הוכיח מדברי המדרש כאן דאשה שנסתרה ולא השקה אותה בעלה אלא גירשה, אפילו הכי זוכה לשכר זה ד'ונקתה ונזרעה זרע' ע"י מה שנחשדת בעיני העולם, שהרי גם שרה לא שתתה מים המאררים ובכל זאת נפקדה. ולפי דברינו הנ"ל יש לדחות, דשאני שרה שלא גרמה לעצמה החשד - במעשה דאבימלך - ועל כן שפיר היתה ראויה להיפקד אף בלא הבזיון של ההשקאה, אבל בכל סוטה שהביאה עצמה לידי כך - אינה ראויה לשכר לולי בזיון ההשקאה].

תירוץ יב

כל שעושה בכוונה כדי שתלד אינה זוכה לכך

איתא בחידושי המהרי"ל דיסקין (פר' נשא ד"ה בברכות) דיש לומר שאם האשה נסתרת בכוונה כדי שתיפקד - לא מהני, וביאר עפ"י דברי הגמ' בברכות (ל"א:): שאמרה חנה 'אלך ואסתתר בפני אלקנה בעלי וכיון דמסתתרנא משקו לי מי סוטה ואי אתה עושה תורתך פלסתר שנאמר ונקתה ונזרעה זרע', דצ"ב מהו שאמרה 'ואי אתה עושה תורתך פלסתר', דמשמע דוקא משום הכי תועיל סתירתה, הרי האי 'ונקתה ונזרעה זרע' לגבי הכל הוא. אלא דלכאורה יכולים לומר דדוקא מי שאינה מתכוונת כלל לילד בנים ואירע לה במקרה שבעלה קינא לה ונסתרה והיה לה כל הצער והיסורים של השקאת מי סוטה - על זה נאמר הפסוק 'ונקתה ונזרעה זרע', אבל אשה כמו חנה שעשתה זאת בכוונה כדי שתלד בנים, על זה לא נאמר כלל 'ונקתה ונזרעה זרע'. על כן אמרה חנה דאעפ"כ מי שיראה שהשקוה מי סוטה ויצאה נקיה והיא לא ילדה בנים - יוציאו לעז על הבטחת התורה, דהם לא ידעו שחנה עשתה זאת בכוונה.

⁵¹ וראה משך חכמה פר' נשא (ה' י"ט) שביאר נמי דברי התוספתא דמה שהיא מתבזה ומתנוולת ושותה מים המררים המאררים גורם שתהיה מכופרת מהעון שנסתרה עם האיש והכניסה עצמה לספק הזה, (ועיי' שביאר בזה הכתוב 'אם לא שכב איש אותך וגו' הנקי ממי המרים המאררים האלה', ועיי' תפארת יהונתן שם). ובשם משה פר' נשא (ע"ה"פ ואם לא נטמאה וגו', ובר"פ קרח) כתב כן מעצמו, דלכאורה קשה על 'ונקתה ונזרעה זרע' - דאם כן מצינו חוטה נשכר דהא עברה על היחוד, אלא דמה שחטאה מתכפר לה ע"י בזיונה, עיי"ש.

ולכן הוסיפה חנה לומר 'ואי אתה עושה תורתך פלסתר' - כי רק משום טעם זה ראויה היא להיפקד.⁵²

ונראה פשוט שבימי אברהם ושרה לא היה שייך טעם זה ד'אי אתה עושה תורתך פלסתר', שהרי עדיין לא ניתנה תורה ואין את החשש של הוצאת לעז על התורה, וא"כ חזר הדין דכל שעושה בכוונה תחילה לשם כך לא מהני.

והנה האור החיים הק' פירש דכוונת אברהם אבינו ע"ה במה שאמר (י"ב י"ג) 'למען ייטב לי בעבורך וחיתה נפשי בגללך' היתה שתסתתר כדי שעל ידי כך תיפקד, עיי"ש⁵³.

[ועד"ז ראה בטעמי מסורת המקרא למהר"ם מרוטנבורג (נדפס בתשובות פסקים ומנהגים ח"א, ירושלים תשי"ז) פר' לך לך עה"פ ואותך יחיו. ובספר אורח לחיים (להרה"ק מזלאטשוב זצ"ל, בפר' לך לך) הוסיף לבאר דזהו שאמר 'וחיתה נפשי בגללך' - כלומר להיקרא חיים לבל יהיה חשוב כמות, כי כשאין לו בנים חשוב כמות (נדרים ס"ד:). וכ"כ בקומץ המנחה (דרוש שלישי לשבת הגדול) ובחכמת התורה פר' לך לך (עה"פ אמרי נא אחותי וגו' משנת תקצ"ד). ועיי"ע ס' מבשר שלום אות תל"ט].

אמנם במעשה דאבימלך לא מצינו שאמר לה כן, ונראה דשם שוב לא היתה כוונתו לשם כך, (וי"ל דהיינו טעמא משום שראה שלא הועיל במעשה דפרעה). ובזה מובן הטעם דאכן לא נפקדה במעשה פרעה משום ששם עשו כן בכוונה תחילה, ובכהאי גוונא לא מהני. משא"כ במעשה דאבימלך שלא היתה כוונתם שתסתתר לשם כך, משום הכי אכן הועיל לה ונפקדה.⁵⁴

⁵² וכעיקר דברים הללו מבואר נמי בחנוכת התורה פרשת נשא, וכן בדברי שאול מהדו"ת שם, עיי"ש. וראה עוד שערי שמחה לבעל השבט סופר זצ"ל בפר' נשא עה"פ ואם לא נטמאה וגו'. וראה תאווה לעינים (להג"ר שלמה אלגאזי זצ"ל, בברכות שם) שכתב: דכיון דלכתחילה היתה עושה להיות נפקדת בזרע מי אמר לה שיפקדה השם, והלא הכתוב אינו מדבר אלא באשה שאירע לה שקינא לה בעלה שהקב"ה פקדה מפני הבושה שקיבלה, אבל לעשות כן לכתחילה לא יפקדה השם - שהיא הגורמת הבושה. ועיי"ש מש"כ לבאר המעשה דחנה. ובחסדי דוד על התוספתא סוטה ספ"ב כתב דכשעושה בכוונה לא מהני לפי שעוברת על 'לא תנסו'.

⁵³ ומדברי האוה"ח שם נראה דס"ל דלא כהמהרי"ל דיסקין, אלא דאף כשעושה בכוונה כדי שתיפקד מהני.

[והנה כתב האור החיים בפר' נשא (ה' כ"ח): ואם לא נטמאה וגו' וטהורה וגו', כפל לומר 'וטהורה' לצד שבא לומר כי מלבד שתנקה האשה מהמים ולא ישחיתנה, עוד לה ונקתה ונזרעה זרע, לזה התנה 'וטהורה', פירוש לא נטמאת בנתינת שכיבתו של איש מבלעדי אישה, וטהורה מדבר מגונה שהוא מעשה הנואפים הקודמים לביאה, חשק הזולת וחיבוק ונישוק ודומה לו, אז הוא שיטיבו לה המים ככל הכתוב. אבל אם לא נטמאה אבל לא נטהרה מענפי החטא, הגם שתנקי מהעונש - לא יגיעוה טובות האמורות, עכ"ל. ונראה לכאורה דלפ"ז ליכא למימר כפי המהרי"ל דיסקין ד'אי אתה עושה תורתך פלסתר' היינו כלפי העולם - שיראו שנקתה ואעפ"כ לא ילדה בנים ויבואו להוציא לעז על הבטחת התורה, דהא עדיין י"ל דאף שיצאה נקיה היינו מן הטומאה, אבל מ"מ לא נזרעה זרע כי לא היתה טהורה מדבר מגונה. ועל כרחך דמ"ש 'ואי אתה עושה תורתך פלסתר' היינו שאליבא דאמת צריכה להתקיים בה הבטחת התורה, ומוכח מזה שלדעתו גם כשהאשה עושה בכוונה על מנת כן היא בכלל ההבטחה, וזה אתי שפיר היטב לשיטתו כאן, ודוק].

⁵⁴ והאור החיים לשיטתו הוצרך לתת טעמים אחרים למה לא נפקדה אחר מעשה פרעה, כדהבאנו דבריו לעיל בתירוץ ב' וגו'.

אולי יש לבאר בדרך זה מה שאמרו בילקוט (רמז פ"ח) עה"פ וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה 'אפשר שהלכה מדעתה, אלא לקחה בעל כרחה שלא בטובתה', דלכאורה איך עלה על הדעת ששרה שהיתה צדיקה גמורה תלך מדעתה לאבימלך. אולם לפמשנ"ת הרי שבמעשה פרעה באמת הלכה מדעתה, דעשתה כן כדי שיתקיים בה 'ונקתה ונזרעה זרע' כמו שכתב האור החיים, ועל זה אמר המדרש דמכל מקום במעשה אבימלך כבר היה בעל כרחה. ולדברינו הרי שמטעם זה נפקדה דוקא במעשה דאבימלך⁵⁵.

תירוץ יג

במעשה פרעה עדיין לא יצא טבעו של אברהם בעולם

בכתובות (ס"א.) ילפינן להא דהאשה עולה עמו ואינה יורדת עמו מקרא דכתיב (כ' ג') והיא בעולת בעל - בעלייתו של בעל ולא בירידתו של בעל. ובפני יהושע שם כתב: האי קרא אמר ה' לאבימלך, ויש לתמוה מאי שייכא התם הך דרשא. (עי"ש ביאורו, וראה להלן בהערה נ"ג).

וכתב בהפלאה שם: יש לפרש הפסוק ע"פ דרשה זו, מפני שבאמת אבימלך לא נגע בה ולא היה חייב אלא על הבושת, כדפירש התרגום בפסוק 'הנה הוא לך כסות עינים'. ובאמת מצד עצמה לא היה בזה ביוש במה שנלקחה לבית המלך, אלא מצד שהיתה אשת אברהם היה עיקר הבושה לפי גודל חשיבות דאברהם. ואף שלקחה מרצון אברהם, מ"מ אין בידו לביישה אף שהביוש הוא מחמת שעלתה עמו במעלת כבודו, מ"מ אין בידו לביישה דעולה עמו ואינה יורדת, עכ"ל. וכ"כ בפנים יפות בפרשת וירא: והיא בעולת בעל, כבר כתבנו בחידושי כתובות דף ס"א ע"א דיליף מבעולת בעל 'בעלייתו של בעל', דהיינו שנתחייב על הבושת דקי"ל לפי המבייש והמתבייש, לפי חשיבותו של אברהם עלתה שרה בעלייתו של בעל - דגדול כח הבושת אף שנלקחה למלך, והיינו דקאמר השב אשת האיש כי נביא הוא, ר"ל חשיבותו גדולה מאוד. ובפר' לך לך (עה"פ וינגע ה' את פרעה) כתב: כי לשרה לא היתה כ"כ בושה, מה שנלקחה לבית אבימלך אלא בשביל שהיתה אשתו של אברהם - לפי גודל חשיבותו.

⁵⁵ ושו"ר שבד"ז הלך בספר זרע אהרן (פראג תקנ"ז) בפרשת וירא בד"ה במדרש וה' ובד"ה בפסוק ויאמר, (שני הקטעים הם המשך אחד, והמדפיסים הפרידום בטעות). וראה עוד ספר צבי עדיו לגאון פרי וירא עה"פ וה' פקד את שרה.

והנה בווי העמודים (שבסו"ס של"ה מבהמ"ח, פכ"ו) כתב לבאר דברי המדרש בפרי וירא (ב"ר מ"ח ט"ז) והוא אחריו - זה ישמעאל מפני היחוד. דהיינו שישמעאל שמר את שרה שלא תתייחד עם המלאך בסוברו שהוא איש, והיה מתיירא פן יקנא אברהם בה ויקויים בה 'ונקתה ונזרעה זרע', וכוונתו היתה שלא תלד כדי שהוא לבדו יירש את אאע"ה, עיי"ש. וזה אתי שפיר לפי משנ"ת דאברהם ושרה היתה כוונתם שיתקיים בה 'ונקתה ונזרעה זרע', ומובן דחשש ישמעאל ששרה תרצה להתייחד עמו כדי שתפקד. וכ"כ בספר טירת כסף פרי תולדות (דרוש שני ד"ה ובהקדמה, 'שמעתי משם הרב מהרי"ח ויש אומרים משם הר' העשל ז"ל'), ובסי' עבודת הלוי (משנת שצ"ט, בפרשת וירא), ובסי' ברית שלום (משנת תע"ח, ר"פ תולדות), ובמגלה עמוקות עה"ת מכת"י (פרי וירא ד"ה כן תעשה).

והנה מה שנפקדה שרה משום 'ונקתה ונזרעה זרע' י"ל דהוא מחמת הבושה שנתביישה⁵⁶, וכיון שנתבאר דלא היה לה בושה רק משום חשיבותו וגדלותו של אברהם, יתכן דזה דוקא במעשה אבימלך שהיה אחר שכבר המליכו את אברהם ב'עמק שוה' הוא עמק המלך' (עי' רש"י י"ד י"ז) ויצא טבעו בעולם, וכמשי"כ האלשיך (י"ב י') 'כי שם נתגדל אברהם בעולם', אבל במעשה פרעה שהיה מקודם לכן - י"ל דלא חשיב בושה כל כך ולכן לא נפקדה⁵⁷.

תירוץ יד

הבטחת ונזרעה זרע דוקא כשנחשדת בעיני בעלה

בספר מעשה רוקח (להגה"ק רבי אלעזר רוקח זצ"ל, בפרשת וירא עה"פ ועתה השב אשת האיש) כתב דהשכר של 'ונקתה ונזרעה זרע' הוא דוקא כשהאשה נחשדת בעיני בעלה, אבל גבי אברהם שהיה נביא וידע שלא נגעו בה - לא היה שייך השכר ד'ונקתה ונזרעה זרע'⁵⁸.

אמנם צ"ב בדבריו, דהא מפורש במדרש שנתקיים בשרה שפיר 'ונקתה ונזרעה זרע'. ונראה דהא דאמרין שאברהם ידע שלא נגעו בה ולא חשדה - אינו מוסכם, דהנה איתא במדרש תנחומא ר"פ תולדות: שבשעה שנתטלטלה שרה מיד פרעה ליד אבימלך ונתעברה ביצחק היו אומות העולם אומרים הלבן מאה שנה יולד אלא היא מעוברת מאבימלך או מפרעה, והיה חשד בלבו של אברהם על אלו הדברים וכו'. הרי דלא ס"ל

⁵⁶ וראה אבן עזרא בפר' נשא (ה' כ"ח): נזרעה זרע - שיתן לה השם זרע בשכר הקלון שאירע לה.

(לכאורה בזה אתי שפיר דאף שלא שתתה מי סוטה נפקדה כי כאן היתה לה בושה גדולה, משא"כ בכל אשה שמתייחדת מרצונה י"ל שפיר שנפקדת דוקא ע"י ששותה דאליה אין לה בושה, ויל"ע).

⁵⁷ אמנם הפנים יפות עצמו כתב (בפר' לך לך שם) דגם גבי פרעה מה שנתנגע היה בשביל הבושה שעלתה בעלייתו של בעלה - לפי חשיבתו של אברהם, וז"ש על דבר שרי 'אשת אברם'.

⁵⁸ וכתב לבאר עפ"י דברי רש"י עה"פ כי נביא הוא 'וידע שלא נגעת בה לפיכך יתפלל בעדך', דצ"ב מהו 'לפיכך' שכתב רש"י. אלא דמצינו ב' טעמים על פקידת שרה, הא' - מחמת 'ונקתה ונזרעה זרע' כדאיתא במדרש, הב' - מחמת תפילת אברהם על אבימלך, כמ"ש בגמ' (ב"ק צ"ב). כל המתפלל על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחילה דכתיב ויתפלל אברהם וגו' וכתיב וה' פקד את שרה וגו'. אך טעם הראשון מחמת 'ונקתה ונזרעה זרע' לא שייך כאן, דזה דוקא כשהאשה נחשדה בעיני בעלה, אבל אברהם שהיה יודע שלא נגעו בה אין שייך בזה השכר ד'ונקתה ונזרעה זרע', ולכך הוצרך להתפלל על אבימלך כדי שיהא הוא נענה תחילה. ובזה מבוארים דברי רש"י בטוב טעם ודעת, עכ"ד המעשה רוקח. (וראה בנין דוד פרי וירא אות כי מה שפירש עפ"י המעשה רוקח הללו).

[ואגב, בטעמא דקרא (פרשת וירא עה"פ וה' פקד את שרה) נסתפק אם מהני שיהיה נענה תחילה גם כאשר כוונתו במה שמבקש על חבירו היא לשם כך שיענה הוא תחילה, והביא ראיה מהמג"א סי' ר"ל סק"ו דמהני. והנה בדברי המעשה רוקח הנ"ל מבואר נמי כן, שהרי כתב דאברהם התפלל על אבימלך כדי שע"י זה ייענה הוא תחילה, ודוק. (ויצוין עוד בזה לדברי הכתב סופר בפרשת וירא עה"פ וירפא אלקים את אבימלך וגו'. ועי"ע ארח מישרים סי' ג' הערה ד'). אך הגר"ש קלוגר בסי' קהלת יעקב (דרוש ד' לפרשת שקלים ד"ה וזו כוונת) כתב דהאלשיך פ"י שכוונת אסתר במה שצויתה (אסתר ד' ט"ז) 'יצומו עלי וגו' היתה שהם יצומו עליה על מה שנוגע לה והיא תתפלל להיפוך על מה שנוגע אליהם, ועשתה כן ע"ד שאחז"ל המתפלל על חבירו הוא נענה תחלה וכו'. וכתב הגר"ש קלוגר דפירוש זה אין לו טעם, כי אם מתכוין בתחילה לשם כך ודאי אינו מועיל ואין הוא נענה תחילה, עי"ש טעמו].

למדרש תנחומא כדכתב רש"י כי נביא הוא - ויודע שלא נגעת בה, ודעת התנחומא שאכן היה חשד בבלב⁵⁹. ומעתה י"ל דגם המדרש דקאמר שנפקדה משום 'ונקתה ונזרעה זרע' ס"ל שאברהם חשדה, ואתי שפיר שנתקיים בה 'ונזרעה זרע'.

ויתכן דחשד זה היה דוקא לאחר מעשה אבימלך, ובטעם הדבר י"ל על פי מה שכתב הרמב"ן (כ' י"ז): ועמדה שרה בביתו ימים ולא שב אבימלך מדרכו הרעה כי לא הבין עד שבא אליו האלקים בחלום והודיעו וכו', ע"כ. משא"כ גבי פרעה שתיכף ומיד נגעו ה' בנגעים גדולים. [נראה במדרש (ב"ר מ"א א') 'שהרי שרה ע"י שמשכה פרעה לילה אחד לקה הוא וביתו בנגעים וכו'', ומבואר שהיה הכל בלילה אחד⁶⁰. ועוד י"ל משום דאיתא במדרש שם (מ"א ב'): 'אפילו קורות ביתו לקו והכל היו אומרים על דבר שרי אשת אברהם, הרי שפרעה נלקה בפרסום גדול וממילא לא היה מקום לחשד].

מעתה אתי שפיר דדוקא אחר מעשה אבימלך - שעלה החשד בבלב של אברהם - נפקדה שרה, וכחידושו של המעשה רוקח דרך ע"י חשד הבעל זוכה האשה להיפקד.

*

הנה איתא בברכות (ל"א.) 'אמרה חנה לפני הקב"ה רבש"ע אם ראה מוטב ואם לאו תראה אלך ואסתתר בפני אלקנה בעלי, דכיון דמיסתתרנא משקי לי מי סוטה ואי אתה עושה תורתך פלסתר שנאמר ונקתה ונזרעה זרע וכו''. ובחידושי המהרי"ל דיסקין עה"ת פר' נשא הקשה, מהו שאמרה 'ואי אתה עושה תורתך פלסתר' דמשמע שדוקא משום הכי תועיל הסתרתה, הא האי 'ונקתה ונזרעה זרע' לגבי הכל הוא. עיי'ש תירוצו (והו"ד לעיל בתירוץ י"ב).

נראה דעפ"ד המעשה רוקח יבואר היטב, דהנה בשו"ת דברי יציב (ח"ה אהע"ז סי' קי"ט אות ד') הקשה על דבריו מהגמרא הנ"ל שאמרה חנה אלך ואסתתר בפני אלקנה בעלי וכו', והלא אלקנה נחשב בין מ"ח נביאים שעמדו לישראל (כמבואר ברש"י מגילה י"ד.), וכיון שנביא הוא הרי יידע שטהורה היא ולא תהא חשודה בעינו ולא שייך ונקתה ונזרעה זרע, עכ"ד. ומעתה י"ל דמהאי טעמא גופא הוא שאמרה 'ואי אתה עושה תורתך פלסתר', היינו שבלא"ה לא היתה זוכה לשכר זה מאחר שבעלה לא

⁵⁹ אבל בפ"י ענף יוסף ובפ"י נתיב הים על התנחומא שם רצו להגיה בלשון המדרש 'והיה חשש בבלב של אברהם', ור"ל שהיה חושש ודואג על לעז זה, עיי"ש.

⁶⁰ אבל בדרשות חת"ס (ח"א דף צ"ד ע"ב ד"ה נחזור) כתב בשם הרמב"ן בפר' לך דשרה היתה מולכת במצרים ששה חדשים ורק אח"כ נתנגע פרעה, יעו"ש. אמנם ברמב"ן שלפנינו איתא (י"ב י"ט) 'וטעם ואקח אותה לי לאשה - שהיה רצונו שתהיה זאת אשתו המולכת', אך לא נזכר בדבריו מידי שנמשך ששה חדשים, ואדרבה ממש"כ שם (בפס' י"ח) 'כי בבוא הנגעים פתאום עליו ועל ביתו בעת אשר לוקחה שרה אל ביתו הרבה בדעתו לאמר מה זאת וכו' - נראה שהנגעים באו עליו מיד כאשר לוקחה אל ביתו. שו"ר שהגה"ק רבי יהודה הורוויץ זצ"ל כבר העיר בהגהותיו על ספר'תורת משה להחת"ס (נדפס בקובץ 'אוצרות הסופר' חוברת ו עמ' כח), שלא מצא הדבר בפירוש הרמב"ן.

[ועל מש"כ הרמב"ן שעמדה בבית אבימלך ימים, יש להעיר מדברי התרגום יונתן (כ' ט"ז) 'דאתכסית מן בעליך ליליא חדא'. וראה תוספות השלם עה"ת כ' י"ז אות ד'].]

יחשדנה, אבל מ"מ כיון שיראו שהשקוה מי סוטה ונקתה ואעפ"כ לא נזרעה זרע - יבואו להוציא לעז על הבטחת התורה⁶¹.

[ועי"ש עוד בדברי יציב שכתב: ובעיקר הדבר לא ידעתי מה המקור לזה שהשכר דייקא משום שנחשדה בעיני בעלה, דבפשטות הוא משום דנחשדה בעיני העולם ונתביישה בפני רבים כהך דבסוטה (ח'): ונשים חייבות לראותה עי"ש, עכ"ל. ויצוין בזה לדברי הספורנו בפר' ויצא עה"פ (כ"ט ל"ב) כי ראה ה' בעיני: 'שהיה בעלי חושדני שהסכמתי להטעותו, ותמורת החשד נתן הא-ל יתברך לי זרע - כענין בסוטה'. ונראה מדבריו נמי דמחמת החשד בעיני בעלה הוא שזוכה לזרע].

תירוץ ט"ו

במעשה פרעה הכניסה שידה במקומה

דהנה במגלה עמוקות דרושי פורים (נדפס במג"ע תנינא שנת תשמ"ב אחרי ספר שמות, ושוב נדפס כספר בפני"ע ירושלים תש"פ) דרוש ג' אות ו' כתב: ג' הם שנתחלפה להם שד במקומה, נוטריקון אי"ש, אסתר יוסף שרה, שהציל הקב"ה אותם שלא נגע בהם יד סטרא אחרא, רק במקום שרה שדית אל פרעה, וכן במקום יוסף בא שד לאשת פוטיפר וכו'. ועי"ש עוד באות י"א: ולפי שבימי אברהם ושרה הציל הקב"ה אותה שלא נגע בה פרעה, ונגע פרעה בשדית במקומה וכו'. וכ"כ בש"ך עה"ת פר' וישב עה"פ ותתפשהו בבגדו, וכ"ה בילקוט ראובני.

ובספר חמד שלמה (לאב"ד טענקא, ח"א לפורים עמ' קס"א ד"ה ובהעמיק) כתב בזה: כי גם שרה הצדיקת לא מסרה עצמה לפרעה הרשע דהנה בפרשת לך כתיב ויראו מצרים את האשה כי יפה היא מאוד ויראו אותה שרי פרעה ויהללו אותה אל פרעה ותקח האשה בית פרעה. ולכאורה יל"ד למה לא אמר ותקח שרה בית פרעה ולמה אמר ותקח האשה, רק מזה מוכח ששרה לא לוקחה לפרעה אלא ששלחה שידה תחתיה ולכן כתיב ותקח 'האשה' בית פרעה ולא שרה. והא שנענש פרעה עליה כי במחשבתו הי לשרה ובעכו"ם מחשבה רעה הקב"ה מצרפה למעשה, ע"כ נענש כאילו היתה נבעלה לו, אבל באמת היתה שידה, עכ"ל. שו"ר שכ"כ הגה"ק רבי שאול בראך זצ"ל מקאשוי בספרו משמרת אלעזר, ששון ויקר אות כ"ד. ושוב מצאתי כן בס' מכתב סופר עה"ת מהגאון רש"ס בן החת"ס.

והנה דיוקם בלשון הכתוב הוא מדכתיב 'האשה' ולא כתיב 'שרה'. אכן בפרשת וירא גבי אבימלך כתיב (כ' ב') וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה, ולא כתיב 'האשה'. ונראה מזה דבמעשה אבימלך לא הכניסה שידה במקומה⁶².

⁶¹ וכבר כתבנו (לעיל תירוץ י"ב) דבשרה לא היה שייך טעם זה ד'אי אתה עושה תורתך פלסתר'.

⁶² וטעמא בעי עדיין בזה למה במעשה אבימלך לא השתמשו בשידה. ואולי י"ל ע"פ מה דאיתא שבארץ ישראל אין שדים, עי' פי' אור יקר לרמ"ק על הזוה"ק כרך י"ג עמוד ס"ט 'מפני שאין בא"י שדים וקליפות וחיצונים כלל'. ובפי' הרמ"ז על הזוה"ר ויקרא עמ' נ"ה: שדין ורוחין הם מתפשטים בכל אזור העולם לבד מעל ארץ ישראל. ובספר חסד לאברהם מעין ז' נהר ט"ז כתב אינו דומה שליטת השדים בארץ ישראל כשליטתן בחו"ל כי בחו"ל שליטתן חזקה ותקיפה יותר ובא"י חלושה וקלושה עי"ש. אך עי' כנסת יעקב להגרי"ח סופר שליט"א עמ' קכ"ד שהאריך בראיות דגם בא"י מצויים שדים, (ויש לברר עוד).

ומובן לפ"ז דהמגלה עמוקות הנ"ל דקדק בלשונו שכתב דשרה הכניסה שידה יאל פרעה' דייקא ולא הזכיר אבימלך.

מעתה יובן דמה"ט נפקדה רק אחר שיצאה מאבימלך כי שם באמת נסתרה היא, משא"כ אצל פרעה שלא נסתרה שרה אלא השידה, ודוק.

תירוץ ט"ז

במעשה דאבימלך היתה שרה אשת איש ולא במעשה דפרעה

(וטעם הדבר יבואר בכ"ד אופנים)

נראה דהקושיא מיושבת היטב לפי מה שהעלו המפרשים - מדקדוק לשונות הכתובים - דבמעשה דפרעה לא היתה שרה אשת איש כי אברהם גירשה מקודם, ודוקא במעשה דאבימלך לא נתגרשה והיתה אשת איש, (והטעם לחילוק זה יבואר להלן בכמה אנפין). וכיון שכך פשוט שאחר מעשה פרעה לא נפקדה כי לא היה לה דין אשת איש שנסתרה, וממילא לא הוה שייכא בה הבטחת 'ונקתה ונזרעה זרע'. ודוקא במעשה דאבימלך היתה שפיר אשת איש שנסתרה, ובדין הוא שתתקיים בה ההבטחה ד'ונזרעה זרע'.

ועיקר חילוק זה עולה מתוך כמה שינויים שמצינו בין הנאמר במעשה דפרעה (בפרשת לך לך), ובין הנאמר כאן במעשה דאבימלך :

א] במעשה דפרעה לא נאמר שהיתה בעולת בעל ואשת איש, ורק במעשה דאבימלך כתיב (כ' ג') ויאמר לו הנך מת על האשה אשר לקחת והיא 'בעולת בעל', וכתוב (שם ז') השב 'אשת האיש'.

ב] דוקא גבי אבימלך מצינו שנתחייב מיתה (כדכתיב 'הנך מת'), משא"כ גבי פרעה שנענש רק בנגעים.

ג] גבי פרעה כתיב (י"ב י"ז) וינגע ה' וגו' על דבר שרי, ופירש"י 'על פי דיבורה' - אומרת למלאך הך והוא מכה', ונראה מזה שהנגעים באו עליו רק מחמת דיבורה ולא מעיקר הדין, [ובמדרש (ב"ר מ"א ב') איתא דהמלאך אמר לה 'אי אמרת מחי מחינא ואי אמרת נישבק שביקנא']. ואילו גבי אבימלך אמר לו הקב"ה 'הנך מת על האשה אשר לקחת', ומבואר שנתחייב מדינא.

ד] גבי אבימלך מצינו שהיתה לו תרעומת על אברהם שכמעט החטיאם וגרם להם מכשול עון, כמ"ש (כ' ט') כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה וגו', [וכן מצינו שאמר אבימלך ליצחק (כ"ו י') והבאת עלינו אשם]. ואילו פרעה לא הזכיר בתרעומתו ענין של חטא ואשם, (עיי' ארץ חמדה למלבי"ם פרי' לך לך עה"פ למען ייטב לי שכן 'מקשין המפרשים').

ה) גבי פרעה לא נאמר 'כי נביא הוא' כדכתיב גבי אבימלך (כ' ז', ופירש"י: ויודע שלא נגעת בה), דמאחר שלא היתה אשת איש הרי בין כך ובין כך אינה נאסרת עליו, משא"כ באבימלך שהיתה אשת איש משום כך היה צריך לדעת בנבואה שלא נגע בה⁶³.

ו) פרעה אמר (י"ב י"ט) 'ועתה הנה אשתך קח ולך', ואילו באבימלך לא מצינו שאמר כן. דבגמרא ריש קידושין איתא ד'קוחה' הוא לשון קידושין, וזהו שאמר 'קח' - שיעשה בה ליקוחין מחדש וישוב לקדשה אחר שהיתה גרושה ממנו, משא"כ גבי אבימלך⁶⁴.

*

ונבוא לבאר בס"ד בעשרים וארבעה אופנים הטעם שדוקא במעשה דאבימלך היתה שרה אשת איש, ואילו במעשה דפרעה היתה גרושה מאברהם. ובתוך הדברים יתלבנו כמה ענינים מחודשים בהלכות בני נח וגדריהן.

אופן א

'אמרי נא אחותי את' הוי גירושין לפי גדרי בני נח

בצפנת פענח פר' לך לך (י"ב י"ז) כתב על פי דברי הרמב"ם (פ"ט מהל' מלכים ה"ח) דבבן נח יכולה אשתו לומר שאינה רוצה בו ובזה היא מגורשת, וא"כ מה שאמרה שהיא אחותו הוה זה כמו שאמרה אין אני רוצה בו, וממילא פקעה האישות. אבל בפר' וירא שהיה אחר המילה וכבר הוה ישראל⁶⁵ וצריכה גט כדין תורה, לכך נאמר שהיתה בעולת בעל, (ועיי"ש עוד מה שביאר על פי זה).

מעתה כיון שבמעשה דפרעה נחשבה אמירת אחותי היא לגירושין ממילא לא היתה אשת איש, משא"כ במעשה דאבימלך שכבר היה להם דין ישראל לא חשיב גירושין - ונמצא דהיתה אשת איש כשנסתרה.

ואתי שפיר דנתקיים בה 'ונקתה ונזרעה זרע' דוקא אחר מעשה אבימלך.

⁶³ דאלי"ה היתה נאסרת עליו כי יש לחוש לסופה ברצון, לשיטת אבוב דשמואל בכתובות (נ"א:): אשת ישראל שנאנסה אסורה לבעלה חיישין שמא תחילתה באונס וסופה ברצון. ראה חת"ס בפרשתנו ד"ה סוף משלי.

⁶⁴ כן כתב בעל השבט מוסר זצ"ל בספרו חוט של חסד פר' לך לך (סוף ד"ה ויקרא פרעה), וכ"כ בספר זרע אהרן (להג"ר אהרן ייטלש זצ"ל, פראג תקנ"ז) בפר' לך לך.

⁶⁵ כדמשמע מדברי התוס' בחגיגה (ג'. ד"ה תחילה) שע"י המילה נעשה גר. וכן מורה לשון הרמב"ן בפר' אמור (כ"ד י') 'כי מעת שבא אברהם בברית היו ישראל ובגוים לא יתחשבו', (ובפשטות כוונתו לברית המילה, עי' אמת ליעקב להגר"י קמנצקי זצ"ל בפר' לך לך ט"ז ט"ו, י"ז ד', ובפר' אמור שם).

ויצויין בזה מה שכתב המהרש"א בכ"מ (יומא כ"ח: ד"ה מצותי, יבמות ק': ד"ה אלא, וב"ב ט"ז. ד"ה עפרא. וכ"כ בפ"י רבינו עובדיה מברטנורא ס"פ לך לך) דמה שאחז"ל (קידושין פ"ב.) שעשה אברהם אבינו את כל התורה כולה עד שלא ניתנה - היינו דוקא מעת שנימול, אבל קודם ברית המילה עדיין לא קיים כל התורה. וכ"מ בזוה"ק (ח"ג י"ג:): אברהם עד לא איתגזר הא לא איתמר דאיהו נטיר אורייתא, כיון דאיתגזר מה כתיב 'עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרת מצותי חקותי ותורתיו וכו'.

אופן ב'

בחוץ לארץ היה דינם כבני נח ובא"י היה דינם כישראל

אי נמי י"ל על דרך זה, ע"פ מה שכתב רבינו יהונתן אייבשיץ זצ"ל (תפארת יהונתן פרי' לך עה"פ אמרי נא אחותי את): כי האבות ובניהם קודם מתן תורה כשהיו בארץ ישראל היה להם דין ישראל וכשהיו בחוץ לארץ היה להם דין בני נח, כמ"ש הרמב"ן עה"ת⁶⁶. ובני נח כשמסתלקין מנשותיהם אומר לה 'אין את אשתי' והיא אומרת לו 'אין אתה בעלי' ויש לה דין פנויה, ולכך אברהם מבלי להכשילם אמר 'אמרי נא אחותי אתי' ובטל האישות וא"כ תהיה כפנויה, עכ"ד.

ומעתה דוקא במעשה פרעה שהיה בחו"ל הועילה אמירת אחותי היא לדונה כפנויה - כדין גירושין בב"נ. משא"כ במעשה אבימלך שהיה בגרר שהוא בארץ ישראל, כמס"כ התוס' (ריש גיטין ד"ה ואשקלון) דארצו של אבימלך מלך פלשתים היה בארץ ישראל, וכמבואר להלן פרשת תולדות (ריש פרק כ"ו וברש"י). ושו"ר שבדרך זו הלך המלבי"ם בספרו ארץ חמדה (פרי' לך עה"פ למען ייטב לי).

*

נתבאר בדברי הצפנת פענח והג"ר יהונתן אייבשיץ ד'אמרי נא אחותי את' היה נחשב לגירושין ע"פ גדרי בני נח. והנה על דרך זה כתבו נמי באבן האזל ריש ה'ל' אישות, בהכתב והקבלה (בפרי' לך ע"ב י"ג, ובפרי' וירא כ' ו'), בפ"י המלבי"ם (כ' ה'), במשך חכמה (כ' ז'), בחידושי הגר"ז (מפי השמועה, פרי' וירא) בשם הגר"ח, בשו"ת שואל ומשיב (מהדו"ת ח"ג סי' צ"ו) ובספרו דברי שאול (מהדו"ק בפרשתנו)⁶⁷.

ומצאתי שעיקר הדברים - דאמירת 'אחותי היא' חשיב כגירושין בדיני בני נח - כבר מבואר באברבנאל (כ' א') שכתב: כי הנה אברהם עצמו אמר לי אחותי היא, ואין לומר שעשאו בכעס או בצחוק, כי היא גם 'היא אמרה אחי הוא', ואם שניהם יפרדו זה מזה וכיחשו האישות שביניהם הרי היא פנויה, א"כ 'בתם לבבי ובנקיון כפי עשיתי זאת', כלומר אף שאשכב עמה ואיני מחוייב להחזירה לו. ונראה שהיה האישות שהיה נהג בבני נח כל זמן שירצו לעמוד יחד איש ואשתו, אבל כאשר הוכיחו מעשיהם שהיו רוצים להיפרד הותר האישות לגמרי, כי אין להם גירושין בכתב וכו'. ומזה הוכיח

⁶⁶ הנה ברמב"ן (פרי' תולדות כ"ו ה'), ועיי' פרי' אחרי י"ח כ"ה) מבואר רק שבא"י קיימו את התורה עד שלא ניתנה ולא בחו"ל. אבל מצינו להחת"ס בכ"מ שכתב נמי כן דבא"י היה לאבותינו דין ישראל אבל בחו"ל היה דינם כבני נח. ראה חת"ס פרי' מקץ ד"ה הן כסף, ובפרי' ויגש ד"ה אל תרגזו (הג'), חת"ס החדש פרי' וישב ד"ה וישאו בשם הרמב"ן, ובתו"מ לחת"ס פרי' ויצא ד"ה עם אשר (הא' והב'), פרי' מקץ ד"ה וליוסף יולד (הא'), ושם ד"ה ע"כ נלפע"ד. (ועיי' ס' חוט המשולש פרי' ויגש שער אשר ד"ה ואנא, וכלי חמדה פ' תולדות אות ג').

⁶⁷ ועיי' שכתב דמ"מ היה בזה משום גזל, וכ"כ באבן האזל שם דכיון שסו"ס היו רוצים לחזור איכא משום גזל. ומדברי הצפנת פענח שכתב שם דמצד הדין לא היה פרעה ראוי לעונש - משמע דגם משום גזל לא נתחייב, ואולי כיון דחשיב גירושין ה"נ דגזל אין בזה. [ועיי' פני יהושע כתובות (ס"א). דאפילו אם החליט אבימלך בדעתו שלא ליקרב אליה לשם אישות, אפ"ה יש לו חיוב מיתה מצד גזל. אך דן לומר דמאחר שהיה ברשות אברהם - כדי שיתנו לו מתנות, א"כ לכאורה לא היה כאן צד גזל. אלא שאין הבעל רשאי לעשות כן באשתו מפני הדין דעולה עמו ואינה יורדת עמו דילפינן מדכתיב כאן 'והיא בעולת בעל' - בעלייתו של בעל וכו', ואתי שפיר שייכות הך דרשא לכאן].

שהיה לבבו ישר והמעשה שעשה היה נרצה בעצמו. אבל השם השיבו וכו' אבל לא הודה לו שהיה המעשה נרצה, כיוון שלקח אותה בחזקה ולא ברצונה. ועיי' עוד מה שכתב בדרך זה בשם הר"ן⁶⁸.

[אמנם לא ביארו לן הצפנת פענח והמלבי"ם מה הטעם שבמעשה אבימלך לא נתן לה גט, דאף שכתבו שהיה לאברהם דין ישראל וכבר הוצרכו גט כדין תורה, מה בכך והו"ל לתת לה גט גמור כדי למנוע עון אשת איש, (וראה תוס' השלם פ"י לך לך י"ב י"ג אות ה' שכתבו דמהאי טעמא אכן גירשה במעשה פרעה). ואולי י"ל דת"י התוס' במגילה (ט"ו. ד"ה כשם, ובסנהדרין ע"ד: סד"ה והא) שהקשו כעין זה גבי מרדכי ואסתר, ותירצו לפי שכל מעשה הגט הוא ע"פ עדים והיה ירא פן יתפרסם הדבר למלכות⁶⁹].

אופן ג

במעשה דאבימלך לא גירשה כי כבר נעשה כהן

כתב הגה"ק מאוסטרובצא זצ"ל (מאיר עיני חכמים קמא סי' י"ט אות ג', ובאור תורה אות נ"א, ובהסכמתו לספר חיי יצחק) דגבי אבימלך לא גירשה אברהם מקודם כי כבר נעשה כהן, כמבואר בנדרים (ל"ב:): ביקש הקב"ה להוציא כהונה משם שנאמר 'והוא כהן לאל עליון', כיון שהקדים ברכת אברהם לברכת המקום - הוציאה מאברהם, שנאמר 'ויברכהו ויאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ וברוך אל עליון', א"ל אברהם וכי מקדימין ברכת עבד לברכת קונו, מיד ניתנה לאברהם שנאמר וכו' 'נשבע ה' ולא ינחם אתה כהן לעולם על דברתי מלכי צדק' (תהלים ק"י ד') - על דיבורו של מלכי צדק. ומבואר בזה דאחר מלחמת המלכים ניטלה הכהונה משם וניתנה לאברהם. ועל כן לא היה יכול ליתן גט דאם כן תיאסר עליו, דכהן אסור בגרושה. אבל גבי פרעה שהיה קודם שנעשה כהן, שפיר גירשה ולא היה צריך לסמוך על הנס⁷⁰.

⁶⁸ וכ"ה בפירוש הר"ן עה"ת שלפנינו (עה"פ הלא הוא אמר לי אחותי היא וגו'): כי שורת הדין הוא שלא היה חייב להחזיר שרה לאברהם וכו' אחרי אשר הוא אמר לו 'אחותי היא' כבר הורה שאין דעתו שתהיה עוד אשתו וכו'. וראה גם ספר משיבת נפש להגאון הקדמון רבי יוחנן לוריא זצ"ל ר"פ לך לך ד"ה ולתוספות.

⁶⁹ אך הנה בחת"ס (פ"י לך לך סד"ה אמרי) כתב דת"י התוס' במגילה - שהיה ירא שע"י הגט יתפרסם למלך - לא שייך הכא גבי שרה. ובספר גבעת פינחס (להגר"פ בליטצר אב"ד סערענטש זצ"ל, בפ"י לך לך ד"ה אמרי) כתב נמי כן וביאר טעם הדבר, דדוקא גבי אסתר המלך חשב שהיא בתולה, אבל גבי אברהם מאי בכך שיתפרסם הרי סוף סוף לא הוי עוד אשתו. (אך סיים: אם לא שנימא שאברהם היה ירא שיחשבו שגירשה כדי שיוכל להחזירה אחר כך, כי מחזיר גרושתו לא אסורה בזנות). ועיי' כתב סופר פ"י לך לך ד"ה וינגע.

⁷⁰ ואף דנתכהן לא נאסרה עליו מצד הגירושין שהיו קודם לכן, כיון שנשאה כבר בהיתר, דומיא דכהן גדול שנשא אלמנה בהיותו כהן הדיוט ואח"כ נתמנה להיות כ"ג, כמבואר במשנה ביבמות (ס"א). וברמב"ם (פ"ז מאיסו"ב ה"ב), אלא דגבי הדיוט בגרושה לא משכח"ל בעלמא שישא ואח"כ יתכהן.

ולפי דבריו אלו מובן דדוקא אחר מעשה אבימלך נתקיים בה הבטחת 'ונקתה ונזרעה זרע', אבל במעשה פרעה היתה מגורשת ובעת שנסתרה עמו לא היתה אשת איש⁷¹.

*

על פי החילוק הנ"ל כתבו המפרשים לבאר הטעם דגבי אבימלך נאמר 'ועתה השב וגו' **כי נביא הוא** דפירש"י ויודע שלא נגעת בה, משא"כ גבי פרעה לא הוצרך לומר כן. כי במעשה דאבימלך שכבר היה כהן היתה נאסרת עליו אף שהיה באונס (כדאיתא ביבמות נ"ו: אשת כהן שנאנסה בעלה לוקה עליה וכו'), ורק משום שהוא נביא ויודע שלא נגע בה מותרת לחזור לו. משא"כ גבי פרעה שעדיין לא היה אברהם כהן, א"כ גם אם לא היה יודע שלא נגע בה מ"מ מותרת היא לו כדין אשת ישראל שנאנסה⁷².

ונראה להוסיף בזה רמז נאה, **כי נביא הוא ר"ת כהן**, דמהאי טעמא הוא דהוצרך לומר 'כי נביא הוא' - מאחר שנעשה כהן.

[בספר יעלת חן (להגראי"ל תאומים זצ"ל, נדפס בשנת תקס"ב, אות ט"ז ד"ה ועפי"ז) כתב לבאר בדרך זה עיקר הדבר שלא נפקדה במעשה פרעה, משום שאז עדיין לא נתכהן אברהם וממילא לא היה לה בושה - משום דאנוסה היתה, וא"כ לא דמי ל'ונקתה ונזרעה זרע' דהתם יש לה גנאי שחשדוה, משא"כ הכא לו יהא אמת - ג"כ אין לה גנאי כיון דאנוסה היתה. אבל גבי אבימלך שכבר נתכהן אברהם ממילא איכא גנאי אף שהיא אנוסה, שהרי גם אנוסה אסורה לכהן. (ועי"ש שביאר בזה הטעם שהוצרכה לכסות עינים אחר שיצאה מאבימלך - כי היה גנאי אף שהיתה אנוסה,

⁷¹ וכדברים הללו - ביישוב השאלה למה לא נפקדה שרה אחר מעשה פרעה - כתב הג"ר משולם ליברמן זצ"ל בספר נתיבות יושר פרשת וירא, וכן הג"ר משה צבי לאנדא זצ"ל בספר מבשר שלום אות תמ"ד.

⁷² כן כתבו החיד"א בפני דוד (אות י"ח בשם מהר"א גידיליא), החת"ס בתו"מ פר' וירא עה"פ ועתה השב אשת האיש (והוסיף: ועפי"ז יובן דברי המדרש 'מברכתו של מלכי צדק מלך שלם נשתלח מלאך לאבימלך'), מדרש תלפיות ענף אברהם בהג"ה, אמרי פנחס להרה"ק מקארץ זצ"ל, אגרא דכלה, חקל יצחק בשם פורת יוסף, ליקוטי יהודה בשם האמרי אמת, שו"ת משנה הלכות (ח"ו סו"ס רס"ג). וראה אלשיך עה"פ ועתה השב אשת האיש וגו' שכבר כתב דחש פן יאמר אבימלך דאפילו אנוסה נפסלה לו כי כהן הוא מאז נמצא לפני מלכי צדק, ע"כ הקדים ואמר 'כי נביא הוא'.

[אמנם במש"כ כל המפרשים הנ"ל שבמעשה פרעה עדיין לא היה אאע"ה כהן ולא היתה שרה נאסרת עליו, יש להעיר מתוספות השלם עה"ת פר' לך לך (י"ב י"ז אות י') דלפי שהיה אברהם כהן לכך נגעו ה' לפרעה במין ראשון שתשמיש קשה לו כדי ששרה לא תיאסר עליו. הרי מבואר בדברי התוס' שכבר היה כהן במעשה דפרעה. אך צ"ע שהרי זה היה קודם הא דמלכי צדק, ובגמ' נדרים הנ"ל מפורש שהכהונה ניתנה לאברהם רק לאחר שהקדים שם ברכת אברהם לברכת המקום. ואולי י"ל בכוונת התוס' דאף שלא היה עדיין כהן, מ"מ נתנגע פרעה כדי ששרה לא תיאסר עליו אח"כ כשיעשה כהן, ויל"ע. (שו"ר מש"כ החת"ס ס"פ לך לך ד"ה סוף משלי דאי היה שום חשש זונה אפי' רק באונס - שוב לא היה אפשר לאברהם להתכחן). ואי"ז סותר למה שנתבאר לעיל בהערה שמצד גירושיה לא נאסרה לו כשנתכהן כיון שנשאה בהיתר קודם לזה, ד"ל דגבי איסור זונה לכהן (היינו כ"מ שנבעלה לפסול לה ואפי' באונס וכדגמרינן מוהיא לא נתפשה הא יש לך אחרת שאע"פ שנתפשה אסורה), כמו דלא מהני נישואי היתר היכא דנעשית היא זונה לאחר הנישואין, כדקי"ל דאשת כהן שנאנסה בעלה לוקה עליה משום טומאה ומשום זונה, כמו"כ לא מהני מאי דנישאת בהיתר היכא דנעשה הוא כהן לאחר הנישואין, משא"כ איסור גרושה די"ל דדמי לאיסור אלמנה לכ"ג דמהני בזה נישואי היתר].

משא"כ גבי פרעה שעדיין לא נתכהן ואנוסה מותרת על כן לא היתה צריכה לכסות עינים).

וביפה ללב (ח"ה אהע"ז סי' ז') כתב דבמעשה פרעה שלא היה כהן עדיין - היתה מותרת לחזור אליו גם אם נטמאה כיון שהיה באונס, ועל כן לא השקה אותה מי סוטה, משא"כ במעשה אבימלך שהיה כהן ואשתו נאסרת עליו גם באונס, הוצרך להשקותה כדי שתהיה מותרת לחזור אליו, וכמש"כ הרמב"ם (בפ"ג מהלכות סוטה הכ"א) סוטה ששתת מי המרים ולא מתה מיד הרי היא מותרת לבעלה ואפילו היה כהן, עכ"ד. (אך בעיקר הדבר אם המים בודקין אשת כהן מביאת אונס, הנה ברמב"ם שם הכ"ד מבואר דאשה שזינתה באונס אין המים בודקין אותה, ובמל"מ שם נסתפק אם הוא הדין נמי באשת כהן, דאפשר שהמים בודקין אותה מאחר שנאסרת אפילו באונס. אך בצפנת פענח שם פשיטא ליה דאין המים בודקין אותה, וכ"כ הפרי מגדים בתיבת גמא פרשת נשא אות ב', ובחי' חת"ס לחולין י"א: ד"ה כגון. ועיי"ע חידושי הגר"ז סוטה ל"ב[:⁷³]

*

והנה המפרשים חקרו בזה, דמאחר שאברהם אבינו היה כהן איך הותר בה ע"פ נבואתו, הא מבואר בכתובות (כ"ז:) גבי מעשה דר' זכריה שאין אדם מעיד על עצמו, ונפסק בשו"ע אהע"ז (סי' ז' ס"ב): אין הבעל נאמן להעיד באשתו השבויה שלא נטמאה שאין אדם מעיד לעצמו. והחיד"א בפני דוד תי' עפמשי"כ בבית שמואל (שם סק"ד) וז"ל: ודוקא להעיד אין יכול, אבל אם לא ידע שום אדם דהיתה שבויה אלא הוא, והיה עמה וידע דלא נטמאת מותרת לו, עכ"ל. וכתב החיד"א לפ"ז דמאחר שלא היו ישראל עדיין בעולם הוי כלא ידע שום אדם, עיי"ש כל דבריו. (וביאר עפ"ז לשון הכתוב **ועתה** השב אשת האיש וגו' דתיבת ועתה לכאורה מיותרת, אלא הכוונה דלא מהני לסמוך על עצמו אלא באותו זמן, וזהו 'ועתה' - שאין ישראל שקיבלו התורה). וכ"כ באגרא דכלה דכאן שלא היה בי"ד ישראל שידעו מזה הענין שפיר מהימן לגבי ידידה, עיי"ש.

עוד הקשו המפרשים, דמאחר שכל ידיעתו של אברהם היתה ע"פ נבואה ורוה"ק, איך הותר לסמוך על זה הא קי"ל (עי' ב"מ נ"ט:) לא בשמים היא. ובספר חקל יצחק (להגה"ק מספינקא זצ"ל, בפרשת וירא) תי' שעל דבר שאינו רק מצד חומרא ניתן

⁷³ ובאופן אחר י"ל הטעם שדוקא במעשה פרעה היתה מותרת לחזור אליו גם אם נטמאה משא"כ במעשה אבימלך, דהנה בספר המדרש והמעשה (להג"ר יחזקאל ליבשיטץ זצ"ל אב"ד פלאצק, עמק הלכה ר"פ וירא) כתב דלענין היתר לבעלה לא היה נחשב לקיחת שרה לאונס גמור, דבמה שאמרה כי אחותו היא מבטלת לטענת אונס ומשוי לה רצון, אחרי דאלמלי אמירה זו לא היה פרעת לוקחה - עכ"פ בעודנה א"א, ואף שודאי בהיתר אמרה כן להצלת בעלה, מ"מ אילו היתה שם טומאה ח"יו היתה נאסרת לבעלה, עיי"ש כל דבריו. (והיינו כשיטת הפוסקים דהמכניס עצמו לאונס לא חשיב אונס, עי' להלן בהערה). והנה כתב הרמב"ן גבי מעשה דפרעה (י"ב י"א) דמפשט הכתובים נראה כי שרה לא קיבלה עליה לאמר שהיא אחותו, ורק אברהם סיפר מעצמו כי אחותו היא ולכך הטיבו לו בעבורה, ומשוי"ה האשים אותו פרעה דהיה לו להגיד כי אשתו היא ולא האשים את שרה כלל, עיי"ש. אמנם במעשה דאבימלך מפורש בכתוב (כ' ה') 'והיא גם היא אמרה אחי הוא', (ובביאור טעם החילוק ראה שערי ציון סוף ח"ג בדרוש לפר' לך ד"ה ואבוא). ומעתה כיון דבאמירתה שאחותו היא בטלה טענת אונס ומשוי לה רצון, נמצא דבמעשה פרעה שלא אמרה שאחותו היא חשיב שפיר אונס, משא"כ במעשה דאבימלך שאמרה אחי הוא לא היה נחשב אונס גמור לענין היתר לבעלה.

לסמוך על הנבואה, וכאן הרי רק מצד חומרא קיים התורה דבדיני ב"נ לא היתה אסורה לו⁷⁴. וכ"כ בספר דגל יהודה (למהר"י קמינר חמיו של השפת אמת זצ"ל, בפרשת וירא), והביא מכאן ראיה לדברי הגה"ק מצאנז זצ"ל שבדבר שהוא מותר ע"פ הלכה אלא שבעל נפש רוצה להחמיר על עצמו רשאי לסמוך על רוח"ק כשרואה שאין חשש חומרא, עיי"ש.

אכן ביד אליהו (רגולר, פסקים סו"ס מ"ג) כתב: דהא כל עיקר הטעם שאסור לסמוך על רוח הקודש לברר הספק הוא כדאיתא בפרק הזהב 'לא בשמים היא' - שאין לברר שום ספק ע"י הופעת רוח"ק או בת קול, והיינו דוקא לאחר שניתנה תורה בארץ שלא ניתנה רשות להשתמש בבת קול ורוח"ק, אבל אברהם אבינו קיים כל התורה בעודנה בשמים - אז ודאי היה מותר להשתמש ברוח"ק לברר הספק מן השמים, כה נראה לי ברור בס"ד. וכדבריו משמע בנפש החיים (שער א' ריש פכ"ב) שכתב 'ומשבא משה והורידה לארץ - לא בשמים היא', (ועיי"ע כלי חמדה פר' ויגש סי' ב' אות ג')⁷⁵.

ובלא"ה יעויין בברכי יוסף (או"ח סי' ל"ב אות ד') שהאריך להוכיח דלענין ברור המציאות לא אמרינן לא בשמים היא וסמכין אנביא⁷⁶.

[אך הנה בפסיקתא רבתי (פרשה מ') מבואר שלא נעשה אברהם אבינו כהן עד שעת העקידה, ולפי"ז לא קשה איך הותר בשרה אחר מעשה אבימלך. אלא שבזה נדחה גם עיקר ביאור הנ"ל בטעם הדבר שלא גירשה אז. אמנם בגמרא נדרים הנ"ל משמע שכבר נעשה כהן מקודם, ראה בהערה⁷⁷].

⁷⁴ ועיי"ש שיישב בד"ז מה ששאלו הגה"ק מאנטניא זצ"ל איך סמך דוד על רוח"ק לשוב לקחת את מיכל אשתו.

⁷⁵ ובד"ז מדויק נמי לשון הכתוב **ויעתה** השב אשת האיש (עי' לעיל בשם החיד"א), דדוקא 'עתה' - שעדיין לא ניתנה התורה בארץ מהני לסמוך על נבואה. שו"ר שכן כתב הגר"ח פאלאגיי זצ"ל בספרו תנופה חיים (פרשת וירא אות מ"ב).

⁷⁶ וראה מש"כ בספרו שם הגדולים מערכת גדולים אות י' (סוף ס"ק רכ"ד), ובפני דוד פר' בשלח (אות י"ח). ועיי"ע קובץ שיעורים ח"ב קונטרס דברי סופרים (סי' ה' אות ה'), הגהות מהר"ץ חיות יומא (ע"ה. ד"ה נמצא, ולהעיר מדבריו בסוטה ד': דהו"ל נמי לתרץ כן), שלל דוד ס"פ אמור.

[בספר תורת המצוה להג"ר אליקים גציל הורוויץ בלקוטים עה"ת פר' וירא כתב דאולי מה שאין מתירין איסור ע"פ נביא הוא להתיר לכל, אבל לנביא בעצמו באמת מותר, אך עיי"ש שפקפק בזה].

⁷⁷ וז"ל הפסיקתא: ד"א מוריה - א"ל רבון העולמים וכי כשר אני להקריבו כהן אני וכו', א"ל הקב"ה כשתגיע למקום אני מקדשך ועושה כהן אותך. וכ"מ בילקוט (שיר השירים רמז תתקפ"ח): ד"א מוריה - תמורה, אברהם נעשה כהן גדול תמורת שם בן נח. וראה משך חכמה בפרשת וירא (כ"א י"ז). וכ"מ במדרש (ב"ר נ"ו ו') בפרשת העקידה: אברהם אמר הנני, הנני לכהונה הנני למלכות, זכה לכהונה זכה למלכות. [והעירני ידידי הגר"ח פריימן שליט"א דיתכן שהפסיקתא ס"ל דגם משום גירושין נאסרה לו כשנתכהן אף שנשא בהיתר (ודלא כמש"כ לעיל), ומשו"ה בהכרח דנתכהן רק אחר העקידה, דאם נתכהן קודם לכן איך היה מותר בשרה מאחר שגירשה כשירד למצרים וכנ"ל. ושמא י"ל דמה"ט מתה שרה לאחר העקידה, ד"ל דהיינו משום שנתכהן אז אברהם ומיתסרא ליה משום גירושין הקודמים, ודומיא דדברי הרמב"ן (פר' אחרי י"ח כ"ה) דלכך מתה רחל כשכנס יעקב לארץ משום איסור שתי אחיות שחל עליו אז, כיון שרק בא"י קיימו האבות כל התורה].

במעשה פרעה הועיל הגט כדין תליוהו וזבין

עוד כתב הגה"ק מאוסטרובצא זצ"ל (מאיר עיני חכמים קמא סי' י"ט אות א', ובאור תורה פר' וירא אות מ"ט-נ', ובהסכמתו לס' חיי יצחק), דהנה מה שאמר אאע"ה למען ייטב לי בעבורך ופירש"י יתנו לי מתנות, תמוה לכאורה. אלא דרבינו בחיי כתב (כ' ב') בשם רבינו חננאל דבמעשה דאבימלך גירש אברהם את שרה מקודם, ואעפ"כ נענש עליה וא"ל הקב"ה ויהיא בעולת בעלי - כיון שלא היה הגט ברצון אלא מחמת אונס ופחד שיהרגוהו, עכ"ד ר"ח. ואם כן י"ל דגם במעשה דפרעה גירשה מקודם⁷⁸, אלא דיש לפסול הגט מטעם אונס כדברי רבינו חננאל, אולם קי"ל (בב"ב מ"ז:) דתליוהו ויהיב לא הוי מתנה, תליוהו וזבין זביניה זביני - דאגב זוזי גמר ומקני, וכן הדין גם בגט. על כן אמר עצה נפלאה שיתנו לו מתנות וממילא הוי בשביל זה 'תליוהו וזבין' ושפיר הוי גט אף דהוי באונס, ועשה כן כדי לאפרושי מאיסורא. ולכן במעשה דפרעה באמת הועיל הגט משום המתנות דהוי תליוהו וזבין, ולכן לא הגיע לו עונש על פי דין - רק ע"פ דיבורה של שרה שלא רצתה להיבעל לו. אבל גבי אבימלך דלא נתן לאברהם

אך מלשון הגמרא (נדרים ל"ב:) מיד ניתנה לאברהם וכו' - משמע שנעשה כהן מיד בשעה שהקדים מלכי צדק ברכת אברהם לברכת המקום. וכן משמע במדרש (ב"ר נ"ה ז'): אמר לפניו רבון העולמים יש קרבן בלא כהן א"ל הקב"ה כבר מיניתיך שתהא כהן וכו', הרי שכבר נתמנה מקודם, (ועי' רנת יצחק מהדו"ק עה"פ ועתה השב אשת האיש). ועי"ע במדרש (ב"ר מ"ו ה') שבשעת המילה כבר היה כהן, ומזה למד שהמילה בערלת הגוף שלא נעשה בו בעל מום.

והנה בפנים יפות (פר' לך לך עה"פ ואעשך לגוי גדול) כתב: במדרש (ילקוט רמז ס"ג) לך לך וכו' בוא אחרי ואני עושה אותך כהן גדול. לכאורה קשה אם היה כ"ג האיך נשא הגר שהיתה גיורת וכ"ג אסור בגיורת. וצ"ל שלא נעשה כהן עד לאחר שמל, כי ערל פסול בעבודה. ויותר י"ל שלא נעשה כהן עד לאחר עקידה, שאמר לו הקב"ה שיקריב על הר המוריה שהוא מקום המזבח עולמים, ואין זר קרב ע"ג המזבח, עכ"ד. (וצ"ב לפי דבריו מה שאמרו בגמ' 'מיד ניתנה לאברהם').

⁷⁸ ובספר הדרת מרדכי להגה"ק רבי מרדכי אושמינר זצ"ל (מכון משנת ר"א תשע"ג, בפרשת וירא כ' ב') כתב ע"ד רבינו חננאל: ונראה דבודאי בבואם למצרים ג"כ נתן אברהם אבינו גט לשרה אמנו, ולא ידענו למה אחר רבינו חננאל הדבר ולא הקדים לומר כן בפרשת לך, עכ"ל. והגרח"ד שעוועל בהערותיו על הרבינו בחיי כתב דכוונת רבינו חננאל דזה גופא שאמר 'אחותי היא' היה הגירושין לפי גדר בני נח, (וכדכתבנו לעיל באופן א' בשם המפרשים), וכ"כ הגרמ"ש שפירא זצ"ל בס' זהב משבא. ולפ"ז הא גם במעשה פרעה אמר כן. [והנה איתא בילקוט רמז רכ"ו: באתה שרה למצרים וגדרה עצמה מן הערוה ונגדרו כל הנשים בזכותה, אברהם ירד למצרים וגדר עצמו מן הערוה ונגדרו כל האנשים בזכותו. והקשה המגן אברהם בפ"י זית רענן: קשה בשלמא שרה נלקחה לבית פרעה והוי לה זכות, אבל אברהם מה זכות הוא לו. וכתב ליישב: וי"ל כמ"ש הבחיי שברדתו למצרים גירש לשרה כדי שלא יכשלו בא"א, וא"כ צ"ל שלא שימש עמה כל אותן הימים דלא עשה בעילתו בעילת זנות כדאיתא בגיטין פ"ח, וא"כ אין לך גדור ערוה יותר מזה, עכ"ל. הרי שנקט בשם רבינו בחיי שגירשה בירידתם למצרים].

איברא דמלשונו של רבינו חננאל שכתב 'כי עכשיו כשבא בגרר גירשה' משמע דדוקא במעשה דאבימלך גירשה ולא במעשה דפרעה. וכתב בספר אמרי אברהם (להגר"א אנגלרד זצ"ל בפר' וירא, וכ"כ בס' כתית למאור זבחים ס"ב:) ע"ד רבינו חננאל דבזה מדויק ויאמר 'אלי אשתו, ואע"פ שהתגרם ורש"י פירשו שזה לשון 'עלי', אך לפי הר"ח אמר 'אלי שרה' - שאז לפני מ"ת היה מספיק להתגרש באמירה. (והנה כן מדויק רק בלשון הכתוב גבי אבימלך ולא במעשה פרעה, ומובן לפ"ז מה שמשמע מדברי ר"ח שנתגרשה רק במעשה דאבימלך. אך לכאורה גם מה שאמר לה בירידתו למצרים 'אמרי נא אחותי את' יש להחשיב כאמירת גירושין לב"נ, ויל"ע).

מתנות כשלקחה ולא הוי גט - חשיב 'תליוהו ויהיב', על כן ענש הקב"ה בעצמו לאבימלך מדינא, עכת"ד.

ובדרך זה מיושב נמי למה נפקדה שרה רק אחר מעשה אבימלך, דגבי פרעה הועיל הגט ולא היתה אשת איש וממילא לא היה שייך בה 'ונקתה ונזרעה זרע'.

*

אך יש להעיר על דבריו ממה שכתב הרמ"א (אהע"ז סי' קל"ד ס"ח) דבאנסוהו עובדי כוכבים לגרש, אפילו אם קיבל מעות על נתינת הגט לא אמרינן משום זה נתרצה. ועי"ש בפתחי תשובה (סקי"ז בשם תורת גיטין) דהוי ככפוהו ליתן בפחות משווי דדינו כתליוהו ויהיב, דאולי כל הון יבוז לו בעד אשתו ושמא חביבא ליה אשתו כגופו⁷⁹. ובלא"ה צ"ב בדבריו, דהא המתנות לא ניתנו לו כלל עבור הגט.

אופן ה

בדיני בני נח מהני גירושין באונס

באופן אחר יתכן לומר ע"פ דברי רבינו חננאל הנ"ל, דהנה כתב שם רבינו בחיי משמו בדדיני בני נח אכן מהני גירושין אף באונס כהאי גוונא, וז"ל: וגירושין הללו היה מפני הפחד, וזה שאמר ה' יתברך 'והיא בעולת בעלי' - שלא גירשה רק מפני הפחד כי אנוס הוא, ונמצא שאין הגירושין גירושין גמורין. וזהו שאמר אבימלך 'הגוי גם צדיק תהרוג' - כלומר 'הגוי' שאין לו זה הדין אלא אפילו אנוס גירושיו גירושין, עכ"ל. ומבואר בדבריו שאבימלך סבר שאברהם נחשב כבן נח, ולב"נ מהני גירושין אפילו באונס⁸⁰.

עפ"ז מיושב דבמעשה פרעה שהיה קודם המילה ועדיין היה דינם כבני נח - שפיר היה מהני הגירושין אף שהיה באונס, אבל במעשה דאבימלך שכבר היה דינם כישראל -

⁷⁹ אמנם מדברי הרשב"א בתשו' (ח"ד סי' מ') נראה דאם נתנו לו ממון לגרש הוי כתליוהו וזבין, (ועי' שו"ת מהר"י בן לב ח"ב סי' ע"ז). אך בפ"ת הנ"ל הביא בשם התורת גיטין דאין ללמוד מד' הרשב"א דאם נתנו לו ממון בשעה שכפוהו ליתן גט דהוי כתליוהו וזבין וכשר אפילו בכפוהו שלא כדין, עי"ש. וראה שו"ת משנה הלכות (ח"ו סי' רס"ג) שהאריך בדברי הגה"ק מאוסטרובצא הללו.

⁸⁰ ובביאור טעם החילוק נראה לומר דבישראל הקידושין הוי חלות קנין אישות והגט בא להפקיע ולבטל הקנין, ולכך בעינן רצון הבעל כבגדרי קנינים. אבל בבני נח אין האישות בתורת קנין (דרך בעולת בעל יש להן אבל נכנסה לחופה ולא נבעלה אין להן, כדאי' בסנהדרין נ"ז: ועי' רמב"ם ריש הל' אישות), אלא היא מציאות של אישות שנעשית ע"י שהיא מיוחדת לו ומתנהגים בדרך של אישות, ועל כן משפרשו זה מזה באיזה אופן שיהיה הרי נתבטל מצב האישות, ומשו"ה אף כשהוא מחמת אונס הוי גירושין דסוף סוף נפרדו ופקעה האישות מביניהם. [ויסוד לזה ממש"כ הרמב"ם (פ"ט ממלכים ה"ח): ומאימתי תהיה אשת חבירו כגרושה שלנו - משיוציאנה מביתו וישלחנה לעצמה או משתצא היא מתחת רשותו ותלך לה, שאין להם גירושין בכתב, ואין הדבר תלוי בו לבד - אלא כל זמן שירצה הוא או היא לפרוש זה מזה פורשין, עכ"ל. הרי שבב"נ יש בכוחה של האשה לבטל הנישואין אף בעל כרחו דבעל, ומוכח מזה דאין כאן הפקעה של קנין אלא ביטול מצב האישות. (ונראה שזו כוונת הרמב"ם במש"כ 'שאיין להם גירושין בכתב' - דדוקא בדיני ישראל הגט הוא שטר ופועל כבגדרי קנינים, משא"כ בגירושין דבני נח)].

לא אהני הגט באונס וממילא היתה אשת איש. ומובן בזה דשפיר נפקדה אחרי כן משום 'ונקתה ונזרעה זרע'.

*

[עפ"ד רבינו חננאל כתב הגה"ק מאוסטרובצא זצ"ל (בהסכמתו לס' חיי יצחק, וכ"ה באור תורה אות מ"ז) לבאר מ"ש בב"ק (צ"ב.) כי נביא הוא - כבר לימד אכסנאי שבא לעיר על עסקי אכילה ושתייה שואלין אותו או על עסקי אשתו. דלכאורה אינו מובן, דבפסוק נאמר 'השב אשת האיש - כי נביא הוא' ומה שייך זה לזה, הרי לפי דברי הש"ס 'כי נביא הוא' הוי תירוץ מדוע אמר 'אחותי היא', ובא לסתור מ"ש אבימלך 'הגוי גם צדיק תהרוג', אבל אין זה צורך ושייכות להא ד'השב אשת האיש'. ולפי דברי רבינו חננאל אתי שפיר, דעיקר מה דהוי אשת איש הוא בשביל שנביא הוא, כי לכאורה לא היתה אשת איש כיון שנתן לה גט מקודם, אך הקב"ה ידע שזה היה מחמת אונס - על כן לא היה גט. והנה זה דהוי אונס הוא משום שירא שלא יהרגוהו על דבר אשתו, אך מדוע יעלה על הדעת שיעשו כזאת, לזה אמר 'כי נביא הוא' דהיינו שלמד דאין לשאול לאכסנאי על עסקי אשתו, וכיון ששאלוהו - שפיר הוצרך לירא וממילא מיחשב אונס ולא היה גט. אם כן תלוי זה בזה דהוי אשת איש כי נביא הוא].

אך בעיקר הדבר שכתב רבינו חננאל דגט כהאי גוונא חשיב באונס צ"ע, דהא סו"ס לא אנסוהו לגרשה אלא הוא מעצמו עשה כן, ולכאורה זה חשיב גט ברצון. וראה בית יוסף (אהע"ז ס"י קל"ד) בשם התשב"ץ דאם לא אנסוהו לגרש אלא בדבר אחר, והוא מעצמו כדי להינצל מאותו אונס מגרש מעצמו - זה אינו קרוי כפיה, כיון שלא כפוהו ממש להוציא⁸¹.

אופן ו

שיטת הלבוש דלא מהני גט מאהבה

אולי יתכן לומר בזה על פי שיטתו המחודשת של מהר"ם יפה בעל הלבוש זצ"ל (הובאו דבריו בשו"ת מהר"ם לובלין ס"י קכ"ג ד"ה אך אקדים) דדין גירושין שתהיה מותרת לעלמא הוא רק במגרש מחמת שנאה - ככתוב בתורה (דברים כ"ד א') והיה אם לא תמצא חן בעיניו וגו' - דדוקא בזה הוי כריתה גמורה. אבל אם מגרש מחמת אהבה כגון שבא להצילה מנזק וצער - שלא תיזקק ליבוס וכהאי גוונא - אינה מותרת לעלמא,

⁸¹ ועיי' משנה למלך הל' גירושין פ"ב ה"כ. והנה בספר רביד הזהב כאן כתב ע"ד רבינו חננאל הללו: וצ"ע אם יש ללמוד לדינא. ובס' גרגירי כסף ביאר דכוונת ספיקו של רביד הזהב הוא אם זה נחשב אונס, שהרי לא אנסוהו לכתוב הגט - רק שהוא אונס מכח איזהו דבר אחר. ועיי' דמהתוס' במגילה (ט"ו.) שהקשו למה לא גירש מרדכי לאסתר ותהא מותרת להחזירה, מוכח דאם הוא אונס בגירושין מכח דבר אחר אינו מרע כלל להגט, דאם כדברי ר"ח אין התחלה לקושיית התוס'. וראה בספר להורות נתן סוף פרשת וירא שהאריך בדברי הר"ח. [ובס' חכמה ודעת (בפרשת וירא, עמ' שני"ד) הביא מדברי רבינו חננאל הללו שקרא לזה גירושין באונס - סמך להלכה דאף שאין הכפיה על הגט מיקרי גט מעושה, שהרי כאן לא כפו את אברהם לגרש. וציין למה שכתב בתשובות והנהגות (ח"א ס"י תשפ"א) שתמה בזה ע"ד האגרות משה (אהע"ז ח"ד ס"י ק"ו). ויש להפליא עליו שלא זכר מידי מדברי הב"י והתשב"ץ הנ"ל, ובמה שהאריכו הפוסקים (עי' פתחי תשובה אהע"ז ס"י קל"ד סק"א, ובמל"מ הנ"ל) לחלק בזה. ועיי' אגרות משה (אהע"ז ח"א ס"י קל"ז) ששם מבוארת היטב שיטתו בזה].

ומועיל רק לענין שאם מת אינה זקוקה ליבם, עיי"ש⁸². ולפי שיטתו הרי דלגבי שרה שהיה הגט מאהבה - לא היה מועיל להתירה לעלמא. אמנם זה נכון רק במעשה דאבימלך שהיה אחר המילה והיה דינם כישראל, דדוקא בפרשת גירושין דישראל הוא דסבר הלבוש שלא נתחדש גט כהאי גוונא, דלא מצינו בתורה אלא גירושין מחמת שנאה כדכתיב והיה אם לא תמצא חן וגו'. אבל במעשה דפרעה שהיו עדיין בני נח - היה מהני הגירושין אף בכהאי גוונא, דגירושין דבני נח שנעשה ע"י שפורשים זה מזה ודאי מהני בכל אופן, ונמצא דבמעשה פרעה היתה מגורשת שפיר. ומובן לפ"ז שלא נפקדה אז מדין 'ונפקדה ונזרעה זרע' - כי לא היתה אשת איש.

*

ושמא יש מקום לבאר דכוונת דברי רבינו חננאל הנ"ל - 'שלא גירשה רק מפני הפחד כי אנוס הוא ונמצא שאין הגירושין גירושין גמורין' - היא גם כן על דרך שיטת הלבוש. דאין רצונו לומר שמחמת שהיה באנוס הוא דלא חשיב גירושין וכדין גט המעושה, (דכבר הערנו לעיל דמאחר שלא אנסוהו על הגט לא חשיב גט באנוס), אלא כוונתו דמאחר שלא גירשה מחמת שנאה אלא מחמת פחד - לא מהני להתירה לעלמא⁸³. ובדרך זה יובן היטב לשונו שכתב 'שאין הגירושין גירושין גמורין', דמשמע שרק גירושין גמורים לא הוי, (וכבר עמדו בזה בס' להורות נתן ובס' זהב משבא דאם הוי אנוס אינו גט כלל). ולפמשנ"ת אתי שפיר דגט כזה מועיל עכ"פ לענין שאינה זקוקה ליבום רק שאין זה גירושין גמורים, ודוק.

⁸² והו"ד במנחת חינוך מצוה תקע"ט (אות ז'), בשם ספר משנת חכמים מצוה ו' יבין שמועה אות ד'). אך עיי"ש במנ"ח שכל החכמים חולקים על הלבוש בזה וס"ל דבכל ענין הוי גט גמור. וראה ח"י חתם סופר גיטין (מ"ה): שכתב: ושם ס"י קכ"ה כ' תשובת הלבוש ז"ל שהמציא מן התורה לא מצינו שיהיה הגט כורת אלא הניתן מחמת שנאת הלבבות, אבל מחמת אהבה לפוטרה מיבום אינו כורת אלא שנתגרשה מבעלה - שאינה זקוקה לאחיו - אבל לעלמא אסורא, עיי"ש, וישתקע הדבר ולא יאמר ולא יעלה על לב, עכ"ל. ועיי"ע הגהות חת"ס גיטין צ'. על תד"ה מה להלן, נודע ביהודה תנינא אהע"ז ס"י קכ"ט (ד"ה ועתה נבאר), ובצדה לדרך (מבעל הבאר שבע זצ"ל תלמיד הלבוש) פרי אמור עה"פ (כ"א ז') 'ואשה גרושה מאשה לא יקחו' שדחו דברי הלבוש.

ואמנם עפ"ד המהר"ם יפה יש ליישב קו' התוס' במגילה (ט"ו. ויומא פ"ב): למה לא גירש מרדכי לאסתר, דגט כזה הוי מאהבה ולא היה מועיל להתירה. ושו"ר שכ"כ בחשוקי חמד עמ"ס פסחים (פ"ז). בשם מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל. וכ"כ הגר"פ ביליטצר זצ"ל בספר גבעת פינחס (פרי' לך לך ד"ה אמרי). ועיי"ע בספר מקרא מפורש פרי' לך לך שהעיר דמהתוס' הנ"ל מוכח דלא כהלבוש.

⁸³ וראה מש"כ עד"ז בספר ברכת יצחק להגרבי"י לוינטל זצ"ל עה"פ ועתה השב אשת האיש. ובספר גבעת פינחס (הנ"ל בהערה הקודמת) כתב נמי דעפ"ד הלבוש מובן דלכך לא גירש אברהם את שרה כדי להצילם מעוון - כי גט שאינו מחמת שנאה בלא"ה אינו מתירה לעלמא, (אך בסו"ד כתב שמרבינו חננאל שכתב דגירשה משמע לא כן. אולם לפי משנ"ת שפיר יתכן לומר דזו גופא כוונת הר"ח דלכן לא הועיל הגט). ובמקרא מפורש הנ"ל כתב נמי דאברהם לא גירש את שרה מהאי טעמא, דמאחר שאינו מחמת שנאה אינו מועיל כלום, (והוסיף דאף שמוכח מכ"מ דלא כשיטת הלבוש, מ"מ י"ל דבב"נ דאין להם גירושין בכתב רק הסכמתם להיפרד זה מזה - כל שעומדים באהבתם אין זאת הסכמה גמורה להיפרד והגירושין לא מהני, עכ"ד. וזה להיפך ממה שכתבנו בפנים דאף לפ"ד הלבוש - בדיני ב"נ מהני בכל גוונא. וד"ת כפטיש יפוצץ סלע).

כיון שנלקחה באונס אין כאן עבירה ואינה צריכה גירושין

יתכן לומר בטעם הדבר שדוקא במעשה דפרעה גירשה ולא במעשה דאבימלך, דהנה התוס' במגילה (ט"ו. ובסנהדרין ע"ד:) הקשו למה לא גירש מרדכי את אסתר כדי שתוכל לחזור אליו, וכתב הנודע ביהודה (מהדו"ת יו"ד סי' קס"א): אבל לא הקשו גם על תחילת לקיחתה לאחשורוש למה לא גירשה מרדכי להצילה מעון אשת איש. וצ"ל דכיון שנאנסה אין כאן עבירה עליה כלל ולמה גירשה, אבל עכשיו שהלכה ברצון ונאסרה על מרדכי - הקשו למה לא גירשה, עכ"ל.

ולפ"ז הכי נמי גבי שרה לא היה צורך לגרשה כדי למונעה מאיסור, שהרי היה מחמת אונס מיתה - כמו שאמר אברהם (י"ב י"ב) והיה כי יראו אתך המצרים ואמרו אשתו זאת והרגו אותי וגו', וכן במעשה אבימלך (כ' י"א) והרגוני על דבר אשתי. וק"ל דמותר לבן נח לעבור על אחת ממצוותיו באונס, כמש"כ הרמב"ם (פ"י מהל' מלכים ה"ב) דאפילו נאנס לעבוד עבודה זרה מותר לו לעבור לפי שאינם מצווים על קידוש השם. ומה גם דאשה קרקע עולם היא ואפילו בישראל - דבגילוי עריות הדין הוא שיהרג ואל יעבור - ק"ל דאינה צריכה למסור נפשה, (עי' שו"ע יו"ד סי' קנ"ז ס"א).

[וכן משמע מדברי תוספות השלם עה"ת (פר' לך לך י"ב י"ג אות ה') שהקשו איך עבר אברהם על 'לפני עור לא תתן מכשול' דהא על עריות ק"ל יהרג ואל יעבור, ותירצו: נימא שגירשה באותה שעה. וי"מ דאונס היה, כדאמרין גבי אסתר (מגילה י"ג:) - מחיקו של אחשורוש לחיקו של מרדכי, עכ"ל. ומשמע דלתירוץ הי"מ לא הוצרך לגרשה משום שהיה באונס ואין עליה עבירה כלל, וזה כמו שנתבאר ע"פ דברי הנודע ביהודה⁸⁴. וראה עוד בתוס' השלם (שם אות י"ד): וחיתה נפשי בגללך - אמרה לו וכי

⁸⁴ ומה שבתירוצם הראשון הוצרכו התוס' לומר שגירשה ולא ניח"ל לתרץ שהיה באונס, י"ל ע"פ מה שיתבאר בדברינו כאן דמחמת כמה טעמים יש לדון דכאן לא הותר לשרה לעבור משום פיקוח נפש.

איברא דיש לדקדק בלשון התוס' שכתבו בשאלתם: 'איך עבר אברם על לפני עור וכו' ונהי דאיהו לא עבר מ"מ מחטיאם היה', משמע דקושייתם היתה גם על מה שהכשיל המצריים. ולפ"ז צ"ע תירוצם 'דאונס היה', דתינח על שרה מיושב שלא החטיאה כי היתה אנוסה, אבל אין בזה כדי ליישב איך הכשיל המצריים. (ואולי צ"ל מחטיאה, ולפ"ז שאלו רק על מה שהכשיל את שרה). ויתכן לפרש דבריהם עפמשי"כ הפרי מגדים או"ח סי' רס"ו (א"א סק"ו, והו"ד בביה"ל שם) דליכא לפנ"ע כשחבירו אינו יודע כלל שהוא איסור דאונס הוא, עי"ש. (אך בקובץ הערות ריש סי' ע"ה ס"ל דאיכא לפנ"ע כשהנכשל אנוס, וכן מבואר באגרות משה יו"ד ח"א סי' ג'. ויתכן דבזה פליגי ב' תירוצי התוספות כאן. והמנ"ח מצוה רל"ב אות ג' כתב דהמושיט אבמה"ח לגוי עובר בלפנ"ע דוקא כשיודע הגוי שהוא אבמה"ח, אבל לישראל אסור ליתן גם כשאינו יודע שהוא איסור, עי"ש). אי נמי י"ל בבאור תירוצם דכיון שהיה אונס לאברהם לכן הותר לעבור על לפני עור, (וכדפסק הרמ"א ביו"ד סי' קנ"ז ס"א דעל לפנ"ע דג' עבירות יעבור ואל יהרג. וזה כשיטת הרמב"ן במלחמות והנימוק"י בסנהדרין י"ח. מדפי הרי"ף, ודלא כמבואר בבעל המאור שם. וי"ל דבזה פליגי תירוצי התוס' כאן).

ומה שהביאו התוס' ראייה מאסתר שהיתה עומדת מחיקו של אחשורוש וכו', י"ל דמשם ראייה לתירוצם זה השני, דהתם נמי יש להקשות איך הותר לאסתר לעשות כן וגם איך גרמו מכשול לאחשורוש, וליכא למימר כתיירוצם הראשון דגירשה, שהרי מוכח בגמ' (מגילה ט"ו. כשם שאבדתי מבית אבא כך אובד ממך, ועי' תוס' שם) דמרדכי לא גירשה. ועל כרחך דגבי אסתר לא היתה כאן

אמרינן לו לאדם חטא בשביל שיזכה חברו שע"י דיבורי ישמש עמי, ואמרו יהרג ואל יעבור על גילוי עריות. אמר לה אברהם - האשה קרקע עולם היא אם היא אנוסה וכו'.

אלא שיש לדון בזה מצד ג' חילוקים שמצינו בהיתר דפיקוח נפש בין דיני בני נח לדיני ישראל.

החילוק הראשון - כתב המנחת חינוך (במצוה רצ"ו אות ג'): נראה לענ"ד דין חדש בעזהשי"ת, דמבואר ביומא (פ"ב. ופסחים כ"ה). וברמב"ם (הל' יסוה"ת פ"ה ה"ו) דכשם שאמרו באנסים כך אמרו בחלאים דחולה שיש בו סכנה הכל נדחה לפניו, ובגמרא יליף מקרא 'וחי בהם' - ולא שימות בהם', דלשמואל משמע ליה מקרא ד'וחי בהם' דאף להציל עצמו בעבירה רשאי, אבל בבן נח דלא נפקא לן דמותר לעבור ואל יהרג מקרא ד'וחי בהם' - ולא שימות בהם' רק מצד הסברא אמרינן כן, וכמבואר בתוס' (סנהדרין ע"ד: ד"ה בן נח)⁸⁵, א"כ דוקא אם אנסו אנס לעבור על אחת ממצוותיו ואם לא יהרגו - אזי מותר לו לעבור ואל יהרג, אבל אם אחזו חולי שיש בו סכנה ואם לא ירפא עצמו בעבירה אחת משבע מצוות שלו ימות, בודאי אינו רשאי מצד הסברא להציל את עצמו בעבירה זו, (וכמבואר בחו"מ סי' שפ"ח ס"ב לענין מסור), וזה נכון וברור. וכן נראה מבואר מדברי הרמב"ם (שם), דבישראל כתב כענין שאמרו באנסים כך אמרו בחלאים כיצד מי שחלה וכו', וכדברי הש"ס הנ"ל, וביאר בפירוש דגם בחלאים הדין כן - דבלא זה הוה אמינא דרק באנסים הדין כן אבל לא בחלאים, ובפ"י ממלכים ה"ב בדיני בן נח כתב 'בן נח שאנסו אנס מותר לו לעבור וכו'', ולא כתב דאם חלה מותר לו להתרפאות בעבירה אחת ממצוותיו. אלא על כרחך דבאמת אסור לו לרפאות את עצמו - כי אסור להציל עצמו בעבירה, דרק בישראל דנלמד מ'וחי בהם' משמע ליה לשמואל דגם בכהאי גוונא נדחין כל המצות, אבל בן נח

עבירה כי באשה גם בעריות יש היתר של אונס כי קרקע עולם היא, ומוכח נמי דלא היה חשש שנותן מכשול לאחשורוש - וכאחד משני הביאורים הנ"ל.

⁸⁵ הנה בדברי התוס' לא נתבאר מהי הסברא בזה, ובחידושי רבי ראובן (יבמות סי' ל"א) כתב דיש לבאר בשני אופנים: חדא דמעשה אונס לא חשיב מעשה עבירה שיהא צריך למסור נפשו על זה, ועוד י"ל דלא מצינו שחיבה התורה את האדם בעול מצוותיה כ"כ עד שיהא צריך למסור את נפשו בעד קיום החוב הזה, (וכמו שבמ"ע לא חייבתו תורה לבזבז יותר מחומש). וכתב דלבי' האופנים לא שייכת סברא זו אלא כשאמרו לו שאם לא יעבור על העבירה יהרג בשביל זה - אבל לא להתרפאות בעבירה, עיי"ש. וזה אתי שפיר היטב עם דברי המנחת חינוך דבב"נ דלא כתיב 'וחי בהם' ורק מסברא הוא דיעבור ואל יהרג - לא הותר לו להתרפאות. ובזכרון שמואל (להגר"ש רוזובסקי זצ"ל, סי' ס"ה אות ג') כתב נמי ב' הסברות הנ"ל, והסיק דלפי שתיקה נראה דלבי' אסור להתרפאות באיסורים, וכמש"כ המנ"ח. ועיי"ע ערוך לנר (ע"ד התוס' בסנהדרין שם) שכתב כהביאור הראשון הנ"ל: 'דודאי לא מסתבר לומר דיהיה חייב למות ולא לעבור, כיון דאונס הוא ואינו עובר מדעתו אין כאן איסור כלל'.

[אמנם בדרשות חת"ס (ח"א ל"ח:) מבואר דהסברא שאי"צ למסור נפשו היא משום דעיי' שימות יתבטל מהמצוות כולם, ולכן אל ימות בעבור מצוה אחת - כי מוטב שיחלל שבת א' ואל יתחללו שבתות הרבה במיתתו. וכ"מ בישמח משה (פר' שמות עה"פ ויהי בדרך במלון), דהנה הרא"ם כתב (שם ד' כ"ד) שמשם רבינו ידע שיש לדחות המילה מפני הסכנה מחמת הסברא 'שיותר טוב לבטל מצוה אחת במקום סכנה ויקיים כל המצות - ממה שיקיים מצוה אחת ויבטל כל המצוות', וכתב הישמח משה בתו"ד 'ונחזיק טובה להרא"ם דמפרש לנו הסברא דהתוס' (בסנהדרין הנ"ל) סתמו, הרי שמפרש נמי שזו סברת התוס'. ולפי סברא זו לכאורה אין מקום לחלק בין אונס לבין 'מתרפאין', ויל"ע. ואולי בזה יש לבאר דעת הפר"ד שבעה"ה הבאה. (וראה להלן שדעת החת"ס בזה כהפר"ד, ולדברינו הרי שאזיל לשיטתו)].

דלא קאי גביה 'וחי בהם' וילפינן רק מצד הסברא, א"כ דוקא באונס אבל לא בחולי, עכ"ל⁸⁶.

והנה גבי שרה נראה דחשיב בגדר 'מתרפאין' ולא בגדר אונס ממש, שהרי היא התירה עצמה לאיסור בשביל הצלת נפשו של אברהם - דבאמירתה שאחותו היא הביאה עצמה לידי העבירה, א"כ הוי דומיא דחלאים שאסור לב"נ להתרפאות בעבירה, ודוקא לישראל הוא דשרי⁸⁷.

החילוק השני - עוד כתב המנ"ח שם: אפשר לומר כיון דבגמרא יומא פ"ה ע"א מביא כמה ילפותות דפקוח נפש דוחה שבת, ואמר רבא לכולהו אית להו פירכא - אשכחן ודאי ספק מנלן, ויליף מ'וחי בהם'. חזינן דאיצטריך ילפותא על ספק פיקוח נפש דדוחה שבת, ובבן נח דליכא ילפותא רק מצד הסברא - אפשר דאינו נדחה רק ודאי ולא ספק פקוח נפש, וצ"ע, עכ"ל. (ועיי' הגהות רא"מ הורו"ץ פסחים ב').

ומעתה גבי שרה שהיה רק ספק פיקוח נפש שמא יהרגו את אברהם, הנה לפי מה שמצדד המנ"ח לא היה לה היתר לעבור בשביל הצלתו, דבב"נ הותר לעבור רק בוודאי פיקוח נפש ולא בספק.

החילוק השלישי - במנ"ח שם אות ד' כתב: דמצד הסברא פיקוח נפש דוחה עבירה רק לאיש עצמו המסוכן, אבל שיעבור אחר בשביל סכנת חבירו אפשר דאינו מצד הסברא, רק בישראל יליף דנדחה לאחר גם כן. ועיין בתוספת יום הכיפורים (יומא פ"ה). שכתב דעיקר הילפותא היא שיהיה נדחה שבת מפני ישראל אחר, עיי"ש. א"כ גבי בן נח לא ניתן לידחות רק להמסוכן עצמו - אבל אחר אינו רשאי לעבור מפני סכנת

⁸⁶ אבל דעת הפרשת דרכים (ריש דרוש ב') דלא שנא דין מתרפא מדין אונס בב"נ, וז"ל: ולדידי חזי לי דבן נח מתרפא אפי' בעי' וג"ע כיון שאם אנסוהו לעבור עליהם הדת נתונה דיעבור ואל יהרג, ה"ה גבי חולי. והמנ"ח שם הביא דבריו: ומצאתי בספר פר"ד שכתב בפשיטות דבן נח יכול להתרפאות ג"כ במקום סכנה, ולי נראה כמו שכתבתי, וכן נראה מלשון הר"מ כמו שביארנו בע"ה. ויצוין דהפרי מגדים בתיבת גמא פ"י שמות נסתפק בזה, והו"ד בגליון רעק"א יו"ד סי' ס"ב. ועיי' שו"ת חת"ס יו"ד סו"ס ע' שמבואר מדבריו דגם להתרפאות שרי להם. וראה עוד אור שמח פ"ה מיסוה"ת ה"ו, וחי'דושי רבי שמואל כתובות סי' ד' אות ז'.

[בשיעורי הגרמ"ד הלוי (פ"י לך לך עה"פ אמרי נא אחותי את) כתב: הקשה מרן הגר"י ז"ל איך הציל אברהם את עצמו ע"י שרה והלא 'אין מתרפאין בגילוי עריות', כמו שפסק הרמב"ם (פ"ה מיסוה"ת ה"ו) ומתרפאין בכל איסורים שבתורה במקום סכנה חוץ מעי' וג"ע ושפ"ד. ואמר מרן ז"ל דזהו דוקא בישראל אבל ב"נ אינו מצווה על קידוש ה', וכמש"כ הרמב"ם (פ"י ממלכים ה"ב) וכי, עכ"ד. ונראה דהיינו כדעת הפר"ד דגם באופן של 'מתרפאין' הותר לב"נ. (ועיי' גור אריה י"ב י"ג)].

⁸⁷ ואין לומר דסוף כל סוף על גוף העבירה היתה שרה אנוסה ממש, כי י"ל דזה לא חשיב אונס מאחר שהיא הכניסה עצמה לזה באומרה שהיא אחותו, וידועה שיטת הפוסקים דהמכניס עצמו לאונס לא חשיב אונס אלא רצון, (ראה שו"ת מהרי"ט ח"א סי' כ"א, חלקת מחוקק אהע"ז סי' נ' ס"ק ט"ז בשם תשו' הרמב"ן, וישועות ישראל חו"מ סי' כ"א). אלא דמ"מ כיון דמה שהכניסה עצמה לכך היה בשביל הצלת אברהם, א"כ יש לדון זאת בגדר של 'מתרפאין', ודוק.

חבירו, דבבן נח לא מצינו ילפותא רק מצד הסברא, ובזה אין סברא כלל לעבור בשביל חבירו, עכ"ל⁸⁸.

ולפי"ז שרה שהיא עצמה לא היתה נתונה בסכנה, דרך אאע"ה היה בסכנת מיתה אם היו יודעים שהיא אשתו, א"כ לא היה לה היתר לעבור בשביל להציל את אברהם.

נמצא דבעודם בני נח היה אסור לשרה לעבור עבירה אפילו במקום שיש פיקוח נפש לבעלה - מצד ג' צדדים הנ"ל⁸⁹.

ואם כנים אנו בזה הרי שיבואר שפיר הטעם שהוצרך לגרשה רק במעשה פרעה ולא במעשה אבימלך, דבמעשה פרעה שהיה קודם המילה ועדיין היה דינם כב"נ - לא היה לה היתר מצד פיקו"נ, דאף שהיה אונס שלא יהרגו את אברהם מ"מ היה אסור לה לעבור, אי מצד שהיה בגדר 'מתרפאין' שלא הותר לב"נ, ואי משום שהיה רק ספק פיקו"נ ולא ודאי, ואי נמי מפני שהיה להצלת אברהם והיא עצמה לא היתה בסכנה - ולא הותר לב"נ לעבור בשביל הצלת אחר. ומשום הכי הוכרח אאע"ה לגרשה כדי להצילה מאיסור אשת איש.

אבל במעשה אבימלך שהיה אחרי שנצטוו על המילה ונכנסו בברית, היה כבר דינם כישראל, ולפי גדרי ישראל גם זה חשיב אונס והותר לה לעבור משום פיקו"נ, דאף שבדיני ישראל יהרג ואל יעבור בגילוי עריות, מ"מ קי"ל דאשה היא קרקע עולם ואין בה דין יהרג ואל יעבור, וא"כ כשהוא באונס אין כאן איסור כלל - ולכך לא היה צריך לגרשה כסברת הנודע ביהודה הנ"ל גבי אסתר⁹⁰.

⁸⁸ בחידושי רבי ראובן (הנ"ל בהערה) כתב נמי דלפי ב' האופנים הנ"ל בביאור הסברא דיעבור ואל יהרג - לא שייכת הסברא אלא כשאמרו לו שאם לא יעבור על העבירה יהרג בשביל זה, אבל לא באדם אחר שיעבור על העבירה להציל את זה, עיי"ש.

⁸⁹ והנה הרמב"ן כתב בפר' לך לך (י"ב י'): ודע כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה שהביא אשתו הצדקת במכשול עון מפני פחדו פן יהרגוהו וכו'. ובספר יעלת חן (פר' לך לך אות ה') הקשה על דבריו דהא אשה קרקע עולם היא וכל שהוא באונס מותר לה לעבור ולא ליהרג, וא"כ כדין עשה אאע"ה שהביאה לידי כך שתעבור ולא יהרג הוא, וכדקי"ל דמי שנאמר בו שיעבור - אם נהרג הרי זה מתחייב בנפשו. ותני' דס"ל לרמב"ן דבני נח שלא נאמר בהו' יוחי בהם' יש להם ליהרג ולא לעבור בכל ז' המצוות שלהם, וכמש"כ הרא"ם בפר' שמות (ד' כ"ד). אולם לפי מה שכתבנו הרי שמחמת ג' החילוקים הנ"ל בגדרי פיקו"נ דב"נ - היה אסור לשרה לעבור אף שהיה במקום פיקו"נ, ולפי"ז אף אם נימא שס"ל לרמב"ן כמו שפסק הרמב"ם (בפ"י ממלכים ה"ב) דב"נ אינם מצווים על קידוש ה' והדין בהם דיעברו ואל יהרגו, אתי שפיר מה שכתב דאאע"ה לא עשה כדין, ודוק. [אבל באמת דלולי דברי היעלת חן היה נראה שכוונת הרמב"ן היא כדכתב בהמשך דבריו 'והיה לו לבטוח בה' שיציל אותו ואת אשתו', והיינו דלפי מה שהיה ראוי שיבטח בה' לא היה לו לפחד פן יהרגוהו וא"כ לא חשיב אונס].

ולפי מש"כ היעלת חן עפ"ד הרא"ם יש לומר עוד בעיקר נידוננו, דלכך גירשה אברהם רק במעשה פרעה - כי היה אז דינם כב"נ ולא היה לה היתר מצד אונס, משא"כ במעשה אבימלך שכבר היה דינם כישראל - הותר לה משום שהיא קרקע עולם, ודוק.

⁹⁰ כתב בספר תולדות יצחק (למהר"י קארו דודו של הב"י זצ"ל, בפר' לך לך): והרמב"ן כתב ודע כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה שהביא אשתו הצדקת במכשול עון וכו', ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה, במקום המשפט שמה הרשע והחטא, עכ"ד. ואני תמה, אם נגזר גלות על שהביא אשתו במכשול עון - למה חזר לחטוא בזה כשהלך לגרר, שאמר שם 'ויאמר

[אי נמי י"ל על דרך זה, דדוקא בארץ ישראל היה דינם כישראל אבל בחו"ל היה דינם כבני נח (כמו שהבאנו לעיל באופן ב', ועיי"ש בהערה), ובזה חלוק מעשה פרעה שהיה במצרים ממעשה אבימלך שהיה בא"י, ודוק].

וע"פ זה מיושב למה נפקדה שרה רק אחרי מעשה דאבימלך, דגבי פרעה שהוצרך לגרשה מקודם - לא היתה אשת איש וממילא לא היה שייך בה הבטחת ו'ונקתה ונזרעה זרע'.

אופן ח

במעשה אבימלך הלכה בעל כרחו

בדרך זה י"ל עוד באופן אחר, על פי מש"כ בנודע ביהודה שם דאסור לאשת איש למסור עצמה לזנות כדי להציל בעלה ממות, דכיון שאמרו רז"ל (פסחים כ"ה). בכל מתרפאין חוץ מע"ז וג"ע ושפ"ד, א"כ כשם שאין מתרפאין בג' עבירות הללו כך אין מצילין בהם נפשות. ואונס דרחמנא שריא באשה שקרקע עולם היא - היינו שהיא אנוסה על גוף הביאה, אבל היכא שאינה אנוסה על גוף הביאה ואדרבה היא משתדלת לזה להציל נפשות - לא נאמר ההיתר דקרקע עולם ואשה ואיש שוים ותיהרג ואל תעבור.

ומעתה נראה לחלק דבמעשה אבימלך כתיב (כ' ב') ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחותי היא, וכתב רש"י: כאן לא נטל רשות אלא על כרחו שלא בטובתה לפי שכבר לוקחה לבית פרעה ע"י כן, (ועי' גור אריה שם). וכ"ה בילקוט (רמז פ"ח) עה"פ וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה: 'אפשר שהלכה מדעתה, אלא לקחה בעל כרחו שלא בטובתה'⁹¹. וכיון שהיה בעל כרחו הרי שהיתה אנוסה ובזה יש היתר דקרקע עולם, ומשו"ה לא היה צריך לגרשה⁹². אבל במעשה פרעה דאברהם ביקש ממנה 'אמרי נא

אברהם אל שרה אשתו אחותי היא וישלח אבימלך ויקח את שרה', ולמה הוסיף על חטאתו פשע אחר שנענש על החטא עצמו. וא"ת שהקב"ה לא גילה לו חטאו, ולמה - הרי אברהם אוהבו וכתר עמו ברית וראוי היה שיגלה לו וכו', עיי"ש שהאריך עוד. וכן הקשה המהר"ל בגבורות ה' פ"ט, עיי"ש. וכבר הקשה כן בפירוש התורה לר"ן 'ואתמה עליו מאוד וכו'. ולפמ"ש"כ לעיל (בהערה הקודמת) דלכך ס"ל לרמב"ן דלא עשה אאע"ה כדן - משום שבדיני ב"נ לא הותר לשרה לעבור בכה"ג ולא היה לה היתר מצד פיקו"נ, מיושבות היטב קושיות הנ"ל - דשאני במעשה דאבימלך שכבר היה דינם כישראל (כמש"כ הרמב"ן גופיה ס"פ אמור דמעת שנכנס אברהם בברית היה דינם כישראל), ושפיר היה לה לעבור ולא ליהרג לפי גדר פיקו"נ דישאל, וא"כ כדן עשה אברהם ומובן דתו לא היה לו חטא במה שהביאה לעבור על איסור א"א בשביל הצלתו.

⁹¹ וראה יעלת חן (פרי וירא אות כ"ה) שביאר הפסוקים הנך מת על האשה אשר לקחת וגו' דהיינו משום איסור גזל, וכתב: וכל זה שייך גבי אבימלך שלקחה בעל כרחו, אבל בפרעה דכתיב ותקח האשה בית פרעה ולאברהם הטיב בעבורה - הרי שלא לקחה בע"כ רק בריצוי אברהם ושרה, אף שהיה בלבם מחמת אונס מ"מ פרעה לא חטא - שלא לקח בחזקה וכו', עכ"ל.

⁹² ולפ"ד הנוב"י דאין היתר דאשה קרקע עולם היכא שמוסרת עצמה לזנות כדי להציל בעלה, י"ל שמה"ט הוא דס"ל לרמב"ן דלא עשה אאע"ה כדן במה שהביאה במכשול עון, (ומתורצת קו' היעלת חן הנ"ל בהערה). ומעתה ל"ק קושיית התולדות יצחק והמהר"ל הנ"ל (בהערה הקודמת) ממה שחזר ועשה כן בגרר אחרי שנענש, דשאני התם שהיה בעל כרחו כמשנ"ת, ושפיר יש לה היתר דקרקע עולם.

אחותי את וגו' - י"ל דחשיב כמוסרת עצמה לזנות בשביל הצלת בעלה ואינה נחשבת לאנוסה, וממילא לא נאמר בזה ההיתר דקרקע עולם - ומשום הכי הוצרך לגרשה⁹³.

אופן ט

דעת רבינו תם דביאת נכרי לאו שמה ביאה

התוס' בכמה מקומות (כתובות ג': סנהדרין ע"ד: ויומא פ"ב:) כתבו בשם ר"ת דאין חיוב מיתה על בעילת נכרי דרחמנא אפקריה לזרעיה כדכתיב 'וזרמת סוסים זרמתם', ומייתי ראיה מדפריך (בסנהדרין שם) 'והא אסתר פרהסיא הואי ולא פריך 'והא אסתר גילוי עריות הואי' - משמע דמשום עריות לא היתה חייבת למסור נפשה, דעכו"ם אין ביאתו ביאה.

וכן דעת בעל המאור והרמב"ן במלחמות ס"פ בן סורר (י"ח. מדפי הרי"ף) דכמו שישראל הבא על אשת גוי פטור מדכתיב אשת רעהו ולא אשת אחרים, כמו כן אשת ישראל הנבעלת לגוי אין בה חיוב מיתה ולא מיקרי גילוי עריות⁹⁴. ובחידושי הר"ן סנהדרין (ע"ד:) כתב נמי כן, ובדבריו מבואר דלשיטתם ליכא כלל איסור דאורייתא בביאה זו, עיי"ש⁹⁵.

וראה בחתם סופר (פרשת לך לך ד"ה וחיתה) דגבי שרה לא היה נדנוד עבירה מטעם שבעילת עכו"ם זרמת סוסים זרמתם, וכוונתו לשיטת ר"ת הנ"ל. ולפי זה לא היה צריך אאע"ה לגרשה בשביל למונעה מאיסור אשת איש.

אמנם נראה דבמעשה פרעה שהיה קודם גירות דידהו ועדיין היו בני נח - לא שייך לומר דאין ביאת נכרי ביאה, דבן נח בבן נח ודאי לא הוי כביאת בהמה שהרי הם

(ובעיקר דברי הנוב"י, הנה דעת תשו' בית יעקב סי' ל"ט דמותר לה להציל בעלה באופן זה, והו"ד בנוב"י שם. ועיי' ראש יוסף להפמ"ג במגילה ט"ו. שנסתפק בזה. ועיי"ע שו"ת עטרת חכמים אהע"ז סי' ל', הפלאה כתובות כ"ו: על תוס' ד"ה ועיי' נפשות, אבני נזר אהע"ז סי' ט"ו אות כ', ישרש יעקב בימות נ"ג:).

⁹³ ובעל השואל ומשיב בדברי שאול פר' לך לך כתב: שוב נזכרתי ששיטת ר"ת בתוספות כתובות דף ג' ע"ב ד"ה ולדרוש שעל ביאת מצרי אינה חייבת למסור עצמה למיתה, ונפלאתי על מה לא הביא ראיה משרה שלא מסרה עצמה למיתה שהם היה להם כבר דין ישראל וקיימו כה"ת, עכ"ל. ואינו מובן מה ראיה איכא מזה לשיטת ר"ת, הא גם לשיטת התוס' שם דפליגי על ר"ת אתי שפיר שלא מסרה נפשה מטעם דאשה קרקע עולם. ויתכן דכוונת ראייתו עפ"ד הנוב"י דבכה"ג שמוסרת עצמה לזנות בשביל הצלת בעלה ליכא היתר דקרקע עולם, וכיון דבמעשה פרעה נטל רשות והלכה מדעתה כמשנ"ת א"כ אמאי לא מסרה נפשה, ועל כרחך כר"ת. [שו"ר מש"כ השואל ומשיב ביד שאול יו"ד סי' רס"ט סק"א ושם הרחיב בביאור ראייתו הנ"ל, וכתב שמאחר שאמרה 'אחי הוא' לא שייך קרקע עולם, עיי"ש כל דבריו. אך יש להעיר דמ"מ ליכא ראיה משרה, דהא י"ל שגירשה אברהם מקודם וכמש"כ רבינו בחיי בשם רבינו חננאל. גם צ"ע במש"כ שבמעשה פרעה כבר היה להם דין ישראל, ואכמ"ל].

⁹⁴ החתם סופר בכתובות (שם ד"ה דאונס) כתב בשם מורו הג"ר נתן מאז זצ"ל בס' בנין שלמה דגם חיליה דר"ת הוא מדכתיב 'איש אשר ינאף את אשת רעהו' למעוטי אשת נכרי שאינה אשת רעהו, א"כ הה"נ נכרי עם אשת ישראל נמי מימעט שאינה אשת רעהו, ועיי"ש מה שיישב עפ"ז.

⁹⁵ אבל בפני יהושע (כתובות ג':) מבואר דלדעת ר"ת איסורא דאורייתא מיהא איכא.

ביניהם נצטוו באיסורי עריות. נמצא שגבי פרעה היה בה איסור אשת איש גמור כבדיני ב"נ, וא"כ היה צריך לגרשה מחמת איסור אשת איש. אבל במעשה דאבימלך שכבר היה אחר המילה שפיר שייכא סברת ר"ת, ומובן דלא היה צריך לגרשה⁹⁶. וכיון שלא נתגרשה נמצא שהיתה אשת איש בשעת סתירתה עם אבימלך, ובדין הוא שתיפקד משום 'ונקתה ונזרעה זרע'.

*

[אמנם על עיקר דיוקו של הנודע ביהודה (הנ"ל ריש אופן ז') מאי טעמא לא הקשו התוס' במגילה על תחילת לקיחתה של אסתר לאחשורוש - למה לא גירשה מרדכי להצילה מעון אשת איש, יש להעיר דהתוס' ביומא (פ"ב:) אכן הקשו כן: ותימא כיון דאיכא איסור מיתה בביאת עכו"ם למה לא גירש מרדכי את אסתר וכו'.

וכתב שם בספר תוספת יום הכפורים: יראה דכוונת קשר קושיא זו הוא, דהם הביאו תחילה סברת ר"ת דביאת גוי לא שמה ביאה דרחמנא אפקריה לזרעיה ולא מחייבא מיתה בביאתו, ולדידיה לא קשה למה לא גירש מרדכי את אסתר להצילה מאיסור אשת איש. אבל לדעת ריב"ם דאיכא איסור מיתה בביאת גוי קשיא להו. ותירצו התוס' 'וי"ל היה ירא פן יודע הדבר למלך ויתפרסם ע"י גט שהיתה אשתו, דאי לא תימא הכי למה לא גירשה כדי שלא תאסר עליו ביאותה ויחזירנה אחר כך'. והיינו דהכריחו הדבר לומר כתירוץ זה, משום דאם לא כן - גם לר"ת תקשי למה לא גירשה כדי שלא תיאסר עליו, עכ"ד⁹⁷.

ונראה לפ"ז דמהאי טעמא הוא דהקשו התוס' במגילה (ט"ו.) ובסנהדרין (ע"ד:) שהיה למרדכי לגרשה כדי שלא תיאסר עליו - ולא הקשו דהו"ל לגרשה משום עון אשת איש, משום שרצו להקשות גם אליבא דשיטת ר"ת. (וכ"כ בס' אור אברהם מגילה סו"ס כ"ה, ובס' משמני הארץ כתובות ג': ענף י"ב אות כ"ו).

⁹⁶ ולפי דברינו אלו מיושבת היטב דעת הרמב"ן (הנ"ל בהערה) דלא עשה אאע"ה כדין במה שהביאה במכשול עון, דהפני יהושע בכתובות (ג'): כתב דלר"ת לא מהני טעמא דקרקע עולם לענין גילוי עריות, ועל כן הוצרך לטעם דביאת נכרי אינה ביאה. ומעתה גבי פרעה דלא היה שייך טעם זה כמשנ"ת - אתי שפיר ד' הרמב"ן דלא עשה כדיון, (ומתורצת קו' היעלת חן הנ"ל בהערה שם). ולא קשה קושיית התולדות יצחק והמהר"ל (הנ"ל בהערה) ממה שחזר ועשה כן בגרר אחרי שנענש, דשאני התם שהיה אחר המילה וכבר היה דינם כישראל, ושפיר יש לה היתר מצד דביאת נכרי אינה ביאה.

⁹⁷ ולפי ביאורו של התוספת יוה"כ בדברי התוס' על כרחך דלר"ת מכל מקום אסורה לבעלה (אף דס"ל שמותרת לבעל, עיי"ש בתוס'), וכן מפורש בתוס' יוה"כ שם לעיל מינה דר"ת אינו מכחיש דנאסרה לבעלה. וראה בחי' חתם סופר כתובות (ג'): ד"ה ולידרוש) שביאר נמי דעת ר"ת דמודה שאסורה לבעל, וסיים: וכן הוא להדיא בספר תוספת יוה"כ ביומא פ"ב ע"ב. [וכתב בזה עוד: אך בתרומת הדשן ריש סי' רי"ט מסופק בדעת ר"ת דאולי מתיר אפילו לבעל אך לא קי"ל כוותיה בבעל עיי"ש, גם בשיטה מקובצת בשם המאירי כתב דלר"ת מותרת לבעל, ונדחק ליישב קו' תוס' עליו עיי"ש, מ"מ העיקר נראה דגם לר"ת נאסרה לבעל, עכ"ל החת"ס. ועיי' תוס' ישנים ביומא שם דלר"ת מותרת אף לבעלה. ועיי"ע חומת אנך להחיד"א בפרשתנו אות ט"ו. וראה אריכות בזה בחידושי רבי שמואל כתובות סי' ג']. ומ"מ בנידון דידן לא היה אברהם צריך לגרשה כדי שלא תיאסר עליו - מאחר שהיה באונס.

במעשה פרעה גירשה מחשש שתמסור נפשה

עוד יתכן לומר, דאף אם נימא שמצד איסור אשת איש לא היה צריך לגרשה כיון דהוי באונס (וכדברי התוספות עה"ת שהובאו לעיל), מכל מקום איתא במפרשים (עי' פנים יפות פר' לך ד"ה והיה כי יראו, כלי חמדה ר"פ לך לך, ועיי' יד המלך ה' יסוה"ת פ"ה ה"א) דאברהם אבינו חשש שמא תמסור שרה נפשה על כך אף שאינה מחוייבת בדבר. דאף שדעת הרמב"ם (פ"ה מיסוה"ת ה"א וה"ד) דאסור לאדם למסור נפשו היכא דאינו מחוייב ואם עשה כן מתחייב בנפשו, ולכאורה ה"ה באשה שקרקע עולם היא דאסור לה למסור נפשה אף בגילוי עריות⁹⁸, אולם כבר כתב בפרשת דרכים (דרוש שני, בשם מהר"ש יפה) דשאני בן נח דמותר למסור נפשו אף היכא דאינו מחוייב, וכן מבואר במשך חכמה (פר' וזאת הברכה ל"ד ח').⁹⁹ ולפי"ז גבי פרעה שהיה קודם גירות דידהו והיה דינם כב"נ - חשש אברהם שתחמיר ותמסור נפשה מאחר שהיא אשת איש, ולכן גירשה. אבל גבי אבימלך שכבר היה אחר המילה והיה דינם כישראל, היה אסור לה להחמיר ולמסור נפשה, ומשו"ה לא חשש לכך ולא הוצרך לגרשה.

ומהאי טעמא הוא שנפקדה רק אחרי מעשה אבימלך, דבמעשה פרעה היתה מגורשת ולא היתה שם סתירה של אשת איש.

אנשי גרר לא היו פרוצים כל כך ולא היה לה היתר למסור נפשה

אי נמי י"ל דלכך היה מקום לחשוש שתמסור נפשה, עפמ"ש הנימוקי יוסף בסנהדרין (י"ח. מדפי הרי"ף, הו"ד בב"י יו"ד ר"ס קנ"ז ובש"ך שם סק"ב) דאף שאסור למסור נפשו כשאנו מחוייב וכדעת הרמב"ם, מ"מ אם הוא אדם גדול חסיד וירא שמים ורואה שהדור פרוץ בכך - רשאי לקדש את השם ולמסור עצמו אפילו על מצוה קלה כדי שיראו העם. ואף לעניננו י"ל דחשיב הדור פרוץ בכך שהרי כידוע היו המצריים שטופים בזימה, ומשו"ה היה מותר לשרה למסור נפשה ולכן חשש אברהם וגירשה. אמנם זה דוקא גבי המצריים, משא"כ אנשי גרר מקום מושבו של אבימלך שלא היו

⁹⁸ וכן מפורש בדברי הריטב"א במס' ע"ז (נ"ד). שכתב בתו"ד: דאי בדהויא קרקע עולם פשיטא דאפי' לכתחילה תעבור ואל תהרג ואם לא עשתה כן מתחייבת בנפשה היא, עיי"ש. וזה דלא כדכתב הגר"ש קלוגר זצ"ל בשו"ת טוטו"ד (ח"א סי' ק"צ בהוספה ב') שמוותר לה למסור נפשה. ועיי' דבריו בחכמת התורה פרשת וירא עה"פ ויהי כאשר התעו אותי משנת תרכ"ב, ופר' שמות עמ' רכ"ח. (ולפי"ד הגרש"ק מיושב מה שהקשה באגרות משה ח"ט יו"ד סי' כ', ודוק). ועיי' זכרון שמואל סי' ס"ה אות נ' שכתב נמי דרשאית להחמיר.

⁹⁹ וראה עדי"ז במהר"ץ חיות (סוטה י"א): שהק' גבי המיילדות שתבען פרעה לעבירה ומיאנו, הא קי"ל (סנהדרין ע"ד): דב"נ אינם מצווים על קידוש ה', ות"י דעשו לפנים משורת הדין, אך העיר מדברי הרמב"ם שבכה"ג מתחייב בנפשו, וכתב ליישב כאמור דב"נ שאני שלא נאמר בהם וחי בהם, עיי"ש. וכ"כ בחמדת שלמה (או"ח סי' ל"ח אות ל"א) דב"נ מותר להחמיר על עצמו, ודייק כן מדברי הרמב"ם שכתב בדיני ב"נ (פ"י מהל' מלכים ה"ב) שאם אנסו אנס מותר לו לעבור, ודלא כמש"כ בדיני ישראל (בהל' יסוה"ת פ"ה ה"א וה"ד) שחייב לעבור ואסור לו להחמיר ולמסור נפשו, (וראיה זו מלשון הרמב"ם כתב גם בנחל אשכול על ספר האשכול ה' מילה עמ' 118). אך עיי' בפר"ד דעת מהרימ"ט להיפך, וכן הביא המנ"ח מצוה רצ"ו בשם הפר"ד.

שטופים בזימה, כמבואר ממש"כ רש"י עה"פ (כ' ט"ו) הנה ארצי לפניך : אבל פרעה אמר לו 'הנה אשתך קח ולך' לפי שנתיירא, שהמצריים שטופי זימה. והרמב"ן כתב נמי (כ' ב'): ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחותי היא - לא היה זה כמו במצרים, כי שם בבואם מצרימה ויראו המצרים את האשה כי יפה היא ויהללו אותה אל השרים ואל המלך - כי אנשי זימה הם, אבל המלך הזה תם וישר גם אנשיו טובים, רק אברהם חשד אותם והיה אומר לכל אחותי היא, עכ"ל¹⁰⁰. ולפי"ז אתי שפיר דשם לא חשש אברהם שתמסור נפשה ולא הוצרך לגרשה¹⁰¹.

[והנה בפי ידי משה על המדרש (ב"ר מ"א ו') הקשה : האך עשה אברהם זה ומסר את שרה לתשמיש ערל שהוא מכלל יהרג ואל יעבור, ואף שהיא קרקע עולם מ"מ אם מוסרת נפשה קדוש יאמר לה, וכמ"ש נימוקי יוסף שאם הדור פרוץ בזנות מצוה למסור נפשו, עכ"ל. ולפי דברינו מיושב, דבמעשה פרעה גירשה אברהם וכלל לא היתה אשת איש, וגבי אבימלך לא חשיב הדור פרוץ בזנות].

אופן יב

בבני נח לא נאמר ההיתר דקרקע עולם

הנה לפי כמה שיטות - מסקנת הסוגיא בסנהדרין (ע"ה). דב"נ מצווים על קידוש השם בפרהסיא, (עי' חידושי הר"ן שם שכתב כן ע"פ גירסת רש"י). וכתב זקננו הג"ר יוסף תאומים זצ"ל בעל העדות ביהוסף¹⁰² וז"ל: ולפי זה אם היתה שרה אשת איש בפרהסיא היתה מחוייבת למסור נפשה על קידוש השם. ואע"ג דשם קודם לזה (ע"ד): פי' והא אסתר בפרהסיא הוי ולא מסרה נפשה למיקטליה, ומשני קרקע עולם היתה שאינה עושה מעשה, אלמא שאפילו בפרהסיא אינה מחוייבת למסור נפשה. יש לומר דהיינו דווקא בישראלית שאינה חייבת מיתה וכתר אלא בדבר שיש בה מעשה, כדכתיב 'ונכרתו הנפשות העושות', אלא בשאינה אנוסה הנאתה חשובה מעשה, כדדריש פרק המניח (ב"ק ל"ב.), ולכן באנוסה שאין הנאה היא פטורה. משא"כ בבן נח דאמרו (סנהדרין נ"ח): גוי ששבת חייב מיתה - אע"פ שאינו עושה מעשה, לכן היא מחוייבת למסור נפשה בפרהסיא, עכ"ל. הרי שבבני נח אין סברא של קרקע עולם לפטור אשה בביאת אונס¹⁰³.

[ותירץ עפ"י קושיית המפרשים מהו שאמר אאע"ה 'ואותך יחיו' - וכי מקנא היה לה שימותו שניהם, וגם קושיית העולם למה יהרגוהו שלא יכשלו באיסור אשת איש -

¹⁰⁰ ועפ"ד אלו מובן בפשטות מה שדקדקו המפרשים דגבי אבימלך מצינו שהיתה לו תרעומת על שאברהם כמעט החטיאם וגרם להם מכשול עון, כמ"ש (כ' ט') כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה וגו', וכן מצינו שאמר אבימלך ליצחק (כ"ו י') והבאת עלינו אשם. ואילו פרעה לא הזכיר בתרעומתו ענין חטא ואשם. וראה דברי דוד להט"ז (י"ב י"ז) דאבימלך מלך הגון היה וראוי לדבר בו בחלום, משא"כ בפרעה, (ועד"ז כתב בעל העקידה בשער כ').

¹⁰¹ העירני לזה ידידי הג"ר אליהו ברכה שליט"א מח"ס תולדות נח ועוד.

¹⁰² אבי אביו של זקננו בעל הברוך טעם זצ"ל, בחידושים שהובאו משמו בספר יעלת חן מבנו הגראי"ל זצ"ל, ריש פרשת לך לך.

¹⁰³ ובספר הליכות יהודה (להגרי"ל קאגאן זצ"ל פר' בראשית עמ' כ"א) כתב נמי דמסתבר דבנכרית לא נאמר קרקע עולם היא, דהלא בן נח חייב גם על גרמא.

הלא עתה יכשלו באיסור שפיכות דמים. אמנם לפי הנ"ל מובן דאם תגיד שאשתו היא יהיה עריות בפרהסיא ותהיה מחוייבת למסור נפשה, על כן יהרגו אותו לבדו ותהיה פנויה והיא תישאר בחיים. לכן 'אמרי נא אחותי אתי' ולא ידעו כי אשת איש את ויהיה גילוי עריות בצינעא, וממילא 'וחיתה נפשי'¹⁰⁴].

ולפי זה במעשה פרעה שהיה קודם המילה והיה דינם כבני נח דשייך בהו חיוב אף בלא מעשה - היה צריך לגרשה דאל"ה היתה עוברת באיסור אשת איש והיתה מחוייבת למסור נפשה אף שהיא קרקע עולם, אבל במעשה אבימלך כבר היה דינם כישראל ויש לה פטור דקרקע עולם - משו"ה לא הוצרך לגרשה.

אופן יג

אין תנאי מועיל בבני נח

יתכן לומר בזה על פי מש"כ החתם סופר (בפרשת לך לך עה"פ אמרי נא אחותי את) : נראה שאברהם גירש את שרה על תנאי, שאם לא יארע נס ויגע בה פרעה - וכן גבי אבימלך - תהיה מגורשת למפרע מעכשיו ואין כאן איסור אשת איש¹⁰⁵.

והנה בערך ש"י (חו"מ סי' שנ"ט ס"א) כתב לדון בעכו"ם שהתנה ולא נתקיים התנאי דמ"מ המעשה קיים, דכל תנאי מהיכא גמרינן מתנאי בני גד ובני ראובן - ולא נתחדש רק בישראל¹⁰⁶. ועוד דכל מעשה שאי אפשר לעשות ע"י שליח התנאי בטל, והא קי"ל דאין שליחות לעכו"ם. וכן כתב הישמח משה בפרשת חוקת עה"פ כה אמר אחיך ישראל, עיי"ש¹⁰⁷.

¹⁰⁴ וסיים : ואע"ג דגמרא מסיק דפרהסיא הוי בפני עשרה מישראל, ס"ל דזהו אחר שנתנה התורה, אבל קודם שנתנה התורה, לגבי בן נח הוי פרהסיא אף בפני עשרה בני נח בדבר שידועים שהיא עבירה כגון גילוי עריות, עכ"ל. אבל באמת יעויין בחידושי הר"ן דגם האידנא בפני עשרה ב"נ מקרי פרהסיא, אם אינם עי"ז.

¹⁰⁵ וכ"כ בספר משביר בר לבעל הזכרון יוסף זצ"ל בפרשת וירא עה"פ ועתה השב אשת האיש, הדרת מרדכי פרשת וירא (כ"ב), מעגלי צדק להגה"ק מדעעש זצ"ל פר' לך לך עה"פ ועתה הנה אשתך, כתית למאור להג"ר אברהם פינסו זצ"ל זבחים (ס"ב).

¹⁰⁶ ונראה דתליא במש"כ החזו"א (אהע"ז סי' נ' סק"ו) דלדעת התוס' (כתובות נ"ו). והרא"ש (בתשו' כלל מ"ו) אי לאו דילפינן מתנאי בני גד ובני ראובן הו"א דשום תנאי אינו מבטל את המעשה, ואפילו לא יתקיים בסוף - המעשה קיים. אבל הרשב"א (גיטין ע"ה:) ס"ל דעצם הדבר שאי קיום התנאי מבטל את המעשה אינו חידוש, ומבני גד ובני ראובן ילפינן רק באיזה אופן יש לעשות התנאי, עיי"ש. ומעתה לפ"ד התוס' והרא"ש י"ל דבעכו"ם לא נתחדש כלל דמהני תנאי לבטל המעשה, אבל להרשב"א מסתבר דגם בבני נח יש כח בתנאי לבטל המעשה, (וראה דברי התנאים עמ' ל"ה).

¹⁰⁷ ובשו"ת מהרש"ם (במפתחות לחלק יו"ד סי' קפ"ט) כתב נמי : ולכאורה עלה בדעתי דלגבי עכו"ם לא מהני כלל תנאי וכו', ומצאתי בישמח משה פר' חקת עה"פ כה אמר אחיך ישראל דבנכרי דאי אפשר עיי' שליח - כי אין שליחות בנכרי - ה"נ דלא מהני ביה תנאי, עכ"ל. וכ"כ בעין יצחק (ח"ב אהע"ז סי' מ' סק"ג) דמאחר שגוי אינו בשליחות ממילא אינו בתנאי. וראה עוד אור שמח הלי יבום וחליצה פ"ד הכ"ד, ושו"ת להורות נתן חט"ו סי' קכ"ב. [אבל עיי' שו"ת דברי מלכיאל (ח"ו סי' ס"ה) שהוכיח דגם בבי"ב איכא תנאי לבטל המעשה, ובאות ל"ה כתב שאין זה ענין להא דאינו בשליחות, כי מה שמהני בהם תנאים אינו מילפותא דבני גד ובני ראובן, עיי"ש. עוד העירו בזה האחרונים

ולפי זה י"ל דבמעשה דפרעה שהיה קודם המילה היו גירושין גמורים, דבב"נ לא מהני התנאי לבטל המעשה. אמנם במעשה דאבימלך שכבר היה דינם כישראל - שפיר נתן הגט על תנאי אם לא יארע נס כמשי"כ החת"ס, וממילא כיון שנעשה לה נס לא חלו הגירושין ונמצא דהיתה אשת איש. ומובן היטב שדוקא לאחר סתירה זו דאבימלך הוא שנפקדה ולא אחר סתירת פרעה שהיתה מגורשת.

*

באור תורה (אוסטרובצא, פר' וירא אות נ"ב) כתב דאם גירשה במעשה דאבימלך קשה היאך החזירה כיון דהיה כהן ואסור בגרושה, וכן הקשה במדרש תלפיות ערך אברהם בהג"ה. ולדברי החת"ס הנ"ל שגירשה על תנאי מיושב שפיר, דמבואר בשו"ע (אהע"ז סי' ו' ס"א, וסי' קמ"ג ס"א) שאם נתן הכהן גט על תנאי ולא נתקיים התנאי אינו כלום ואינו פוסל, (וראה אריכות בזה בשו"ת בנימין זאב סי' ק"ב).

אופן יד

קודם המילה לא היתה מעלת נבואתו של אברהם גדולה כל כך

בספר בן גרני (להג"ר יוסף ישראל דייטש זצ"ל, פרשת כי תצא עה"פ כי יקח איש אשה) כתב, דבעת מעשה פרעה עדיין לא היה אברהם נימול ולא היתה דרגת נבואתו גדולה כל כך כאשר היה בעת בואו אל אבימלך, ועל כן במעשה פרעה גירש אברהם את שרה מקודם כדי שלא תיכשל באיסור אשת איש. אמנם במעשה אבימלך אשר בעת ההיא כבר היה אברהם נימול, אז כבר ראה בנבואתו שלא תיכשל שרה אשתו באיסור אשת איש, לכן לא גירשה אברהם. ועיי"ש מה שהאריך ליישב עפ"י¹⁰⁸. ולענינו מיושב בזה נמי מה שנפקדה רק אחרי מעשה אבימלך.

וטעם אחר לכך שבמעשה פרעה לא ראה אברהם בנבואה שלא תיכשל, יתכן לומר דהנה עה"פ (י"ג י"ד) 'וה' אמר אל אברם אחרי הפרד לוט מעמו' כתב רש"י דכל זמן

דלדברי המשאת בנימין (סי' צ"ז, הו"ד בש"ך חו"מ סי' רמ"ג סק"ה) שיש שליחות מב"נ לב"נ, נמצא דגם בני נח ישנם בכלל שליחות].

¹⁰⁸ ובספר אור התורה (להג"ר שלום תאומים בן אחיו של הפמ"ג זצ"ל, בפרשת וירא עה"פ וישא עיניו וירא וגו') כתב כי עיי' המילה האירו עיניו והיה יכול לראות במסתרים ולידע העתידות לבוא עד כי לנביא יחשב, כמאמר ה' לאבימלך להשיב את אשתו 'כי נביא הוא' - ולפרעה לא אמר כן, הרי עד מוכיח כדברינו גודל ההבדל בין קודם המילה לאחריה במעלות הנבואה, עכ"ד. ובבית אלקים למבי"ט (שער היסודות פרק מ"ז) כתב: ולכן נאמר לאבימלך ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא ויתפלל בעדך וחיה, כי עתה היה בשלימות נביא אחר שנימול וכו' כי מעת שנימול נתעלה בנבואה ונקרא נביא וכו'. ובעל העקידה כתב נמי (שער כ') שבמעשה אבימלך היה אברהם במעלה יתירה מהנבואה ממה שהיה אז בבואו למצרים וכו', עיי"ש.

[ונהנה בספר נפש דוד (להג"ר דוד טעביל אב"ד ליסא זצ"ל, ר"פ וירא) כתב דמה שאמרו חז"ל שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות זה היה רק קודם שנימול, עיי"ש. אמנם דבריו צ"ע, דהא הכתוב (כ"א י"ב) 'כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה' - דמזה דרשו שהיה טפל לה - נאמר לו אחר המילה].

שלוט היה עמו לא זכה לנבואה. ולפיכך במעשה פרעה שהיה קודם פרידת לוט לא ידע אברהם בנבואה שלא יגע בה, משא"כ במעשה דאבימלך שכבר פרש לוט ממנו¹⁰⁹.

והנה זה אתי שפיר היטב עם מש"כ בספר נחלת יעקב - אבני שוהם (משנת תנ"ט, בפרשת וירא אות י"ב) בביאור הכתוב 'ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא', דכדי שלא יאמר אבימלך דעל כרחך מוכח שפטרה בגט ולא אשת איש היא - דאל"כ איך עבר אברהם על לפני עיור לא תתן מכשול, על כן אמר הקב"ה לאבימלך - לעולם אשת איש היא ולא גירשה, ודקשיא לך איך עבר על לפני עיור - לזה אמר 'כי נביא הוא' וידע שלא יארע לה שום מכשול ועון¹¹⁰].

א"נ י"ל עד"ז עפמשי"כ בעין אליהו (ב"ק צ"ב). לבאר הכתוב 'השב אשת האיש כי נביא הוא', דמאחר שבב"נ שניהם יכולים לגרש זא"ז, הכי נמי כשהאשה נשבת ומייאש בעלה ממנה או שהיא מתייאשת מלחזור אליו הלא היא מגורשת מבעלה, וזהו שאמר דעדיין אשת איש היא 'כי נביא הוא' ולא התייאש ממנה ויודע ג"כ שהיא לא נתייאשה ממנו, וגם הוא יודע שלבסוף תוחזר אליו, עכ"ד. ולפי"ד י"ל דבמעשה פרעה שלא ידע בנבואה שתוחזר אליו (וכנ"ל דעדיין לא היתה מדריגת נבואתו גדולה כ"כ, א"נ משום שלוט היה עמו) ממילא חשיב יאוש והוי כמו נתגרשה.

אופן טו

לא ישא אדם איילונית משום ביטול פריה ורביה

בספר בית יהודה (להג"ר יהודה פרנקל זצ"ל אב"ד ליטורמירסק, ר"פ לך לך) כתב, דהנה יש להקשות על הא דאמרינן ביבמות (ס"ד:) שרה אמנו איילונית היתה, דא"כ איך נשאה אברהם, הא מבואר בגמ' (שם ס"א. ועי' רמב"ם פט"ו מהל' אישות ה"ז) דלא ישא אדם איילונית משום ביטול פריה ורביה¹¹¹. אלא דאמרינן התם דאברהם ושרה שניהם טומטומין היו, ועל כן הותר לו לשאתה - דלא היה שייך בו הטעם דביטול פו"ר.

ולפי"ז י"ל דכשנלקחה לבית פרעה גירשה אברהם כדי שלא תעבור שום איסור, דשפיר יכול היה להחזירה לאחר מכן אף שהיא איילונית - כי הוא ג"כ עדיין טומטום היה¹¹². אבל גבי אבימלך שכבר נתרפא אברהם - דהא נולד לו ישמעאל, ושרה עדיין לא נתרפאה, א"כ אם היה מגרשה לא היה יכול להחזירה דהא אסור לשאת איילונית, לכך לא היה מגרשה וסמך על הנס.

¹⁰⁹ וראה בספר נופת צופים (מהג"ר מאיר תאומים אביו של הפמ"ג זצ"ל, פרי לך לך ד"ה הרב) מה שכתב ליישב בדרך זה.

¹¹⁰ ועד"ז כתב בספר זכרון יעקב (פיורדא תק"ל) בפרשת וירא, וכן בספר מקרא מפורש בפרשת וירא.

¹¹¹ ובפרט דקודם מ"ת היו גם בני נח מצווים על פו"ר, כמבואר ברש"י בסנהדרין (נ"ט. ד"ה לזה, ושם בע"ב ד"ה הא), ובמשנה למלך ה' מלכים (פ"י ה"ז ד"ה וראיתי לרבותינו).

¹¹² ראה מה שכתבנו בזה בפרשת נשא (סוף תירוץ ח') אם אברהם אבינו כבר נתרפא משבא לארץ ישראל.

ומובן לפי דבמעשה אבימלך היתה אשת איש ושפיר נפקדה מכח סתירה זו, משא"כ במעשה פרעה שהיתה מגורשת מאברהם.

*

אך יש להעיר על דבריו, דזה נראה ברור שאחר שהובטח אברהם אבינו מפי השי"ת (י"ז ט"ז) וברכתי אותה וגם נתתי ממנה לך בן וגו', וכן (י"ח י') והנה בן לשרה אשתך וגו', תו לא היה נאסר להחזירה. אמנם יש לקיים דבריו לפי מ"ד דמעשה אבימלך קדם לבשורת הלידה, (עי' מהרש"א ב"ק צ"ב. ד"ה כאשר, כתנות אור לבעל הפנים מאירות בפרשת וירא, נזר הקדש על המדרש ב"ר נ"ג ט'). אבל עי' פני יהושע ב"ק שם).

אופן טז

המגרש את אשתו ולנה עמו בפונדקי צריכה גט שני

יתכן לומר ע"פ מה דאיתא בגיטין (פ"א.), המגרש את אשתו ולנה עמו בפונדקי - דלבית הלל צריכה הימנו גט שני. ובספר נפתלי שבע רצון (משנת תס"ה, בפרשת וירא) הביא מש"כ רבינו בחיי שאברהם גירש את שרה כאשר בא לגרר, וכתב דמ"מ מאחר שלן עמה בפונדק אחד לאחר הגירושין הו"ל דין המגרש את אשתו ואחר הגט לנה עמו בפונדק, דלכ"ה חיישינן שבא עליה אח"כ לשם קידושין, וא"כ דין אשת איש עליה ואסורה לעלמא עד שיגרש אותה בגט שני, עיי"ש שהאריך.

ולפי"ז י"ל דדוקא במעשה דאבימלך דכתיב (כ' א') 'ויגר בגרר' וא"כ הרי לן עמה בפונדק אחד - ממילא דין אשת איש עליה, אבל במעשה דפרעה הרי כתיב (י"ב י"ד) ויהי כבוא אברם מצרימה ויראו המצרים את האשה וגו', הרי שהיה זה תיכף בבואם למצרים, וכמש"כ רש"י שם דעל ידי שתבעו את המכס ראו אותה מיד, וא"כ לא הספיק ללון עמה בפונדק אחד אחר שנתן לה הגט, ושפיר היתה מותרת לעלמא¹¹³. ומובן דלכן לא נתקיים בה אז 'ונקתה ונזרעה זרע', דבעת סתירתה עם פרעה לא היתה אשת איש.

אי נמי י"ל ע"ד זה עפמש"כ בספר תפארת ראובן (לתלמיד בעל הנועם אלימלך, ס"פ וירא) דהחזקה ד'אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות' היינו דוקא בישראל - דאסור לבא על הפנויה שלא לשם אישות משום לאו דקדשה. אבל בבני נח ליכא לסברא זו, שהרי כתב הרמב"ם (פ"א מהל' אישות ה"ד) דקודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק - אם רצה הוא והיא נותן לה שכרה ובוועל אותה והולך לו, וממילא לא שייכת

¹¹³ אמנם יעוי' בחת"ס (פרשת וירא ד"ה מעשים) שכתב דכשהגיע לפלשתים ג"כ החביאה בתיבה כמו סמוך למצרים, ועיי' כן נודע יפיה ותפארתה. ונראה דמ"מ אין זה סתירה לדברינו, דהחת"ס אינו בא אלא לבאר האידך ידעו הפלשתים שהיא יפת מראה והלא כסתה פניה, עיי"ש. אבל בוודאי שלא לקחיה מיד, כמפורש בקרא דאחר שהיה גר בגרר שלח אבימלך לקחתה.

והעירני ידידי הרה"ג רא"א קוריק שליט"א ממש"כ רש"י (כ"א ל"ד) ובמצרים לא עשה אלא שלשה חדשים שהרי שלחו פרעה מיד וכו', הרי שגם במצרים ישב ג' חדשים, (וכ"ה בתוס' שבת י': ד"ה ושל, ומקור הדברים בסדר עולם פ"א). ונראה דכוונת רש"י על כל משך מסעו למצרים ועליותו משם, אבל במצרים גופא - נראה מהכתוב ומדברי חז"ל ששהה זמן קצר מאוד. (וילה"ע מדברי הזית רענן שהבאנו לעיל בהערה דמשאחז"ל שאברהם גדר עצמו מן הערוה במצרים היינו שלא בא עליה אחר שגרשה, עיי"ש. ומשמע מזה שלא נלקחה מיד).

בהם החזקה דאין עושה בעילתו בעילת זנות, עכ"ד (וכ"כ שם בפר' וישלח). ולפי' במעשה פרעה שהיה קודם המילה והיה דינו כב"נ - שפיר היתה מותרת לעלמא, דאף אם לן עמה בפונדק מ"מ ליכא לחזקה דאין עושה בעילתו בעילת זנות - ולא אמרינן דבוודאי בא עליה לשם קידושין¹¹⁴. אבל במעשה דאבימלך שהיה לאחר המילה והיה דינו כישראל, שפיר הויא אשת איש מאחר שלן עמה ואין עושה בעילתו בעילת זנות¹¹⁵.

אופן יז

קודם מתן תורה היתה הלכה כבית שמאי

שמא י"ל בזה דבר חידוד על פי דברי הישמח משה בפרשת תולדות (ד"ה וגם יש לומר, וכ"כ בפר' ויצא בסו"ד עה"פ ויאמר התחת אלקים) דקודם מתן תורה היתה הלכה כבית שמאי, כמו לעתיד לבוא. וכן כתב בספר שובע שמחות להרה"ק מסטריזוב זצ"ל בפרשת חיי שרה (עה"פ וה' ברך את אברהם בכל), ובספר ארץ צבי להגה"ק מקוץ'יגלוב זצ"ל (ח"ב עמ' תי"ג)¹¹⁶.

והנה תנן בשלהי גיטין (צ'): בית שמאי אומרים לא יגרש אדם את אשתו אלא אם כן מצא בה דבר ערוה שנאמר 'כי מצא בה ערות דבר', ובית הלל אומרים אפילו הקדיחה תבשילו וכו'. נמצא דקודם מ"ת - שהיתה הלכה כבית שמאי - אי אפשר היה לגרש אשתו רק אם מצא בה דבר ערוה. ומוכן איפוא דמטעם זה לא גירש אברהם את שרה במעשה דאבימלך. אבל במעשה פרעה שהיה קודם המילה - דעדיין לא קיים אברהם אבינו כל התורה (כמו שכתב המהרש"א בכמה דוכתי¹¹⁷, ור"ע מברטנורא ס"פ לך לך),

¹¹⁴ ואף שקיים אברהם כל התורה עד שלא ניתנה, כבר כתבנו (בהערה לעיל אופן א') בשם המהרש"א בכ"מ דהיינו דוקא אחר שנימול.

¹¹⁵ אמנם בעיקר הדבר יצויין לאור שמח (פ"י מגירושין הי"ט, ועי' שו"ת או"ש ליקוטים סי' י') דמוכיח שהחזקה דאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות אינה מפני האיסור, עיי"ש.

[ובשו"ת לבושי מרדכי (ליקוטי תשובות סי' קס"ו) כתב דאיך משכחת שיהרג ב"נ על אשת חברו, הא בעינן כוונה לקנות כדאיתא בירושלמי (קידושין פ"א ה"א) ודלמא לא כיון לקנותה, אלא ודאי שגם בב"נ אמרינן דכשכנסה לביתו להיות לו לאשה חזקה שכוונתו לקנותה ולא להיות לחרפה, דחרפה הוא להם לדור בזנות].

¹¹⁶ ובס' זכרון משה (להג"ר עזריאל ליטש סג"ל ראזענבוים שליט"א, גייטסעהד תשס"ח, פר' חיי שרה בהערה) כתב ששאל למורו הגר"א זצ"ל אם האבות קיימו התורה כבית הלל או כבית שמאי, ואמר דמסתבר שקיימו כמו בית שמאי. דהנה כתב הגר"א וסרמן זצ"ל בקונטרס דברי סופרים (סי' ה' ס"ק ט"ז) לבאר מ"ש בספרים שלעתיד לבוא תהיי ההלכה כב"ש - כי ב"ש מחדדי טפי והאמת כדבריהם, אלא דבזה"ז אין אנו יכולים לירד לסוף דעתם ומשו"ה אין הלכה כמותם כי אין לדיין אלא מה שענינו רואות. ובס' אלופי יהודה (פריינד) פרשת מקץ עה"פ ויאמר ראובן אל אביו וגו' ציין בזה לדברי רש"י ס"פ בראשית (ה' ל"ב) דקודם מ"ת היה כמו לעתיד לבוא לענין עונשין - 'והוא סמך לסברת הישמח משה'. ועיי"ש שלמה חדשה (להגר"ש סובל זצ"ל, ח"ב עמ' כ"ב) עיי"ש שיישב בזה למ"ד שלא היתה לאאע"ה בת למה לא נשא אשה אחרת להוליד ממנה בת. כדי לקיים פו"ר, בילקוט הגרשוני על אגדות הש"ס (ח"א עמ"ס תענית דף י'), ובס' אז ישיר (זילבר, פר' חיי שרה עה"פ ואברהם זקן).

¹¹⁷ צויין לעיל בהערה 50.

שפיר היה יכול לגרשה - וכדין גירושין בבני נח. וכיון שהיתה מגורשת מובן דלכך לא נתקיים בה 'ונקתה ונזרעה זרע'.

אופן יח

שרה מיאנה באברהם בעת לקיחתה לפרעה

בספר נחלת בנימין (אמשטרדם שנת תמ"ב, מצוה כ"ו אות י"ב) כתב בשם עשרה מאמרות דשרה נתקדשה לאברהם בקטנותה שלא מדעת אביה, (ראה מאמר אם כל חי ח"א סי' ה'). עיין בילקוט פ' לך רמז ע"ח שהיתה עקרה ע"ה שנה, ולפי"ז היה אברהם בן כ"ה כשנשא את שרה, כמש"כ הזית רענן שם, ושרה היתה בת ט"ו. אבל בתנא"ר פ"ח הגירסה פ"ה שנה, ולפי"ז היה אברהם בן ט"ו כשנשאה, והיא היתה בת ה' שנים, ואתי שפיר. עיין ס' אורי וישעי פ' נח י"א כ"ט. והנה קטנה שנתקדשה לדעתה יכולה למאן כל זמן שהיא קטנה, אבל שרה אמנו איילונית היתה (יבמות ס"ד). וקי"ל דממאנת עד שתגיע לרוב שנותיה שהם ל"ה שנה ויום אחד (שו"ע אהע"ז סי' קנ"ה סי"ג, והיינו בשלא נולדו בה סימני איילונית). אמנם זה לדידן אשר ימי שנותינו בהם שבעים שנה - הוי הרוב ל"ה שנה ויום אחד, אבל לדידהו היו שנותיהם לא פחות מק"כ שנים, ולכך מיאנה שרה באברהם בעת לקיחתה לבית פרעה, דלא עברו עליה אז יותר מששים שנה, עכ"ד הנחלת בנימין¹¹⁸.

ולפי דבריו נמצא דבמעשה פרעה לא היתה אשת איש, משא"כ במעשה אבימלך שכבר היתה קרובה לצ' שנה - לא היתה יכולה למאן ושפיר היתה אשת איש. ומובן בזה דדוקא אחר שיצאה מבית אבימלך נתקיים בה 'ונקתה ונזרעה זרע'¹¹⁹.

¹¹⁸ והנה מש"כ ששרה היתה פחות מבת ששים בעת שנלקחה לבית פרעה - צריך עיון, שהרי מפורש בקרא (י"ב ד') 'ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן', ונמצא דשרה היתה בת ס"ה. ובמהדורה החדשה של הנחלת בנימין (ירושלים תשע"ב) העירו על כך, וכתבו ליישב עפ"ד הרמב"ן בפ' בא (י"ב מ') שכתב בשם סדר עולם דבברית בין הבתרים היה אברהם בן שבעים שנה, וחזר לחרן ועשה שם חמש שנים ואח"כ יצא פעם שניה לא"י, ועל זה הוא דנאמר 'ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן', עיי"ש. נמצא שביציאתו מחרן לראשונה היה פחות מבן שבעים, דבברית בין הבתרים שהיתה לאחר מכן היה רק בן שבעים, עכ"ד. ולכאורה אין הדברים מיושבים בהכי, שהרי לפי פשוטו ירידתם למצרים היתה אחר יציאתם השניה ואז כבר היה אברהם בן ע"ה. ואכן מפורש ברמב"ן (כ' ב') כי בהילקחה אל פרעה היתה שרה בת ס"ה. אמנם יעוי' בתוס' ברכות (ז': ד"ה לא) דאברהם היה בן ע"ג שנה בעת מלחמת המלכים, ובהגהות רא"מ הורו"ץ (שם, ובשבת י'): הקשה דקראי מוכחי נגד דברי התוס', דהא מפורש דהיציאה מחרן והירידה למצרים היה הכל עם לוט ומלחמת המלכים היה אחר פרידתו, והוא היה בן ע"ה בצאתו מחרן. ובס' מים רבים (על זמני המאורעות שבספר בראשית, בפ' לך לך) כתב ליישב דלדעת התוס' כל הפרשה דלך לך מארצך וגוי' עוסקת ביציאתו הראשונה של אברהם, ומה דכתיב 'ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן', זה נאמר במאמר מוסגר כדי להודיע שנותיו של אברהם כשיצא פעם שניה ולא חזר עוד לחרן. (וכ"כ בספר ברכת ציון עמ"ס ברכות סי' נ"ה. ובאמת כן משמע בדעת זקנים מבעלי התוס' פ' לך לך י"ב ד', עיי"ש). ולפי"ז אתי שפיר נמי מש"כ הנחלת בנימין שבעת ירידתם למצרים היתה שרה פחות מבת ששים שנה, ודוק.

¹¹⁹ והנה בספר מטעם המלך (ח"ד סי' תק"ה) כתב בשם מדרש דאע"ה השקה לשרה מי סוטה כשיצאה מבית אבימלך, ועיי"ש שיישב ע"פ דברי הנחלת בנימין הללו הטעם שלא השקה אותה כשיצאה מבית פרעה, שמאחר שמיאנה לא היתה שייכת בה השקאה. (ובאמת גם בלא שמיאנה י"ל דקטנה אשת גדול אינה שותה כמבואר ברמב"ם פ"ב מסוטה ה"ב, וא"כ כיון שלא הגיעו רוב שנותיה היה לה עדיין דין קטנה שאינה שותה. ובד"ז יש לתרץ אף לפי הפשטות דלא השקה אברהם לשרה

כיון שיצאו רוב שנותיו של אדם ולא חטא שוב אינו חוטא

לפמשנ"ת דבעת ירידתם למצרים ולקחתה לפרעה היתה פחות מבת ששים שנה, יתכן לומר ביאור נוסף אמאי הוצרך אאע"ה לגרשה במעשה פרעה ולא במעשה אבימלך. דהנה כתבו התוס' (כתובות נ"א: ד"ה אסורה) דאף למ"ד אשת ישראל שנאנסה אסורה לבעלה דחיישין שמא תחילתה באונס וסופה ברצון, מ"מ הותרה אסתר למרדכי אחר ביאת אחשוורוש משום דצדקת גמורה היתה. ובשו"ת זכרון יצחק (להג"ר יצחק אב"ד זמאשטש זצ"ל, משנת תקפ"ב, בחידושים על מגילת אסתר שבסוה"ס אות ב') כתב דלכאורה דברי התוס' בלתי מספיקין, דאף דצדקת גמורה היתה עד כה, הלוא הן בקדושו לא יאמין¹²⁰. וצריך לומר ע"פ מה שאמרו חז"ל (יומא ל"ח:) כיון שיצאו על אדם רוב שנותיו ולא חטא שוב אינו חוטא, וידוע דרוב שנותיו של אדם היינו ל"ו שנים, ואיתא במדרש (ב"ר ל"ט י"ג) רב אמר בת ארבעים היתה אסתר, ושמואל אמר בת שמונים, ורבנן אמרי בת שבעים וחמשה, וא"כ כבר עברו עליה רוב שנותיה ושפיר תירצו התוס' דכיון דאסתר עד כה היתה צדקת גמורה שוב אין לחוש שמא סופה ברצון, עכ"ד.

והנה מבואר בדברי הנחלת בנימין הנ"ל שבימי אבותינו היו שנותיהם לא פחות מק"כ. נמצא לפ"ז דבמעשה פרעה שהיתה פחות מבת ששים עדיין לא עברו רוב שנותיה, ומוכן דעל כן הוצרך לגרשה כדי שתהיה מותרת לחזור אליו. אבל במעשה אבימלך שהיתה קרוב לתשעים שנה - כבר עברו רוב שנותיה ותו לא היה מקום לחשוש לסופה ברצון¹²¹.

מי סוטה, דמ"מ הא בעינן שתהיה ראויה לשנות - כמש"כ הישמח משה ר"פ תולדות דאף שנתקיים בשרה 'ונקתה ונזרעה זרע' אף בלא שתיה, מסתבר דמהני דוקא בראויה לשותיה, עיי"ש. ומאחר שעדיין היה לה דין קטנה לא היתה ראויה לשנות).

¹²⁰ וכן הקשה הכתב סופר (מגילת אסתר ב' כ'): ויש לדקדק קצת האידך סמך מרדכי על זה, אולי לא תוכל לעצור עצמה פעם אחת ח"ו. וראה מש"כ החת"ס (תו"מ לפר' זכור, נדפס בחי' לכתובות נ"א: ד"ה במהרי"ק): והנראה דלית ליה להרמב"ן (בכתובות שם) תי' התוס' דצדקת גמורה היתה, דס"ל דאין מרדכי רשאי לסמוך על זה. ובחי' חת"ס (כתובות שם ד"ה במלכות) כתב לגבי שרה במעשה דאבימלך: אע"פ שהיתה צדקת גמורה מ"מ לא היה רשאי לחזור ולומר יודע אני בעצמי ובאשתי, דלאו כל כמיניה כמ"ש החולקים על התוס', עכ"ל. ובשו"ת גור אריה יהודה (אהע"ז סי' מ' ד"ה הנה לפענ"ד) כתב נמי על תי' התוס': אך באמת תירוצם דחוק דהאידך סמך מרדכי על זה וכי בתבניתא דלבא יתיב והאדם יראה לעינים וכו'. וביושועות יעקב (אהע"ז סי' קע"ח סק"ג) כתב נמי: ואף דאסתר צדקת גמורה היתה, מ"מ כיון דשאר נשים אסורות א"א להתירה נגד הדין ולסמוך על סברא זו דצדקת גמורה היא.

¹²¹ ואין להקשות מנא ידעו כמה תחיה, דהנה כתב בספר עץ הדעת טוב (למהרח"ו ז"ל בפר' תולדות עה"פ ויאמר אליו בני וגו') כי הצדיק ובפרט הנביאים יודעים זמן מיתתם, ומה שנעלם מהם אינו אלא פרטות היום עצמו, כמ"ש (שבת ל'). על דוד המלך כשאמר הודיעני ה' קצי. וזהו שאמר לא ידעתי יום מותי, כי זמן המיתה ידעתי אבל היום בפרטות נעלם מכל נברא, עכ"ד. וראה הגהות היעב"ץ (בשבת שם) שהביא שיטה כזו, ובהגהות מהר"ץ חיות שם הביא שכן מבואר במדרש רות רבה, עיי"ש.

והנה לפי המבואר במדרש ב"ר (מ"ה ה') דראויה היתה שרה להגיע לשניו של אברהם וע"י שאמרה ישפוט ה' ביני וביניך נמנעו מחייה ל"ח שנה, נמצא שהיתה צריכה לחיות עד קס"ה שנה, וא"כ אף

אופן כ

בדיני ב"נ כשדעתם לחזור לא חשיב גירושין

הגה"ק מבוטשאטש זצ"ל בספרו מחזה אברהם (פר' לך לך עה"פ אמרי נא אחותי את) צידד דאף שבבני נח נחשב מה שנפרדים זה מזה כגירושין, מ"מ י"ל שפירוד היחוד לגבי בני נח לא מהני כי אם בפירוד על דעת שלא תשוב אליו עוד לעולם, משא"כ כל שעומדת עדיין לשוב להראשון אין פירוד כזה מפקיע היחוד, והרי זה רק כנסיעה זה מזו לזמן מה. לפ"ז אי אפשר היה לו לאברהם להוציאה מכלל אשת איש כיון שעומדת לשוב אליו¹²². אך כתב דאברהם אבינו ע"ה היה דעתו שתאמר אחי הוא, ואם יתגבר האונס יקבלו על עצמם שלא תחזור אליו עוד לעולם ויפקע בזה האיסור מכל צד, עיי"ש.

ומעתה י"ל דכאשר נלקחה לפרעה אכן גמרו בדעתם להיפרד באופן שלא תשוב עוד אליו, ואם כן היו גירושין גמורים ולא היתה אשת איש. אבל במעשה אבימלך שהיה אחרי שכבר הובטח מפי השי"ת שינתן לו ממנה בן, א"כ לא היה שייך שיתגרשו באופן זה שיחליטו שלא לשוב עוד זל"ז, וממילא לא חשיב גירושין והיה לה דין אשת איש.

אופן כא

כל זמן שלא נימול אברהם לא בא אל שרה

כתב בפירוש הריקאנטי (פר' לך לך עה"פ אני אל שדי וגו'): והנה אברהם אבינו ע"ה קודם הימולו לא היה ראוי לצאת ממנו יצחק דרך הערלה. ומצאתי עוד לרבותינו ז"ל שאמרו שלא שימש אברהם בשרה בעוד ערלתו בו וכו', עכ"ל. וכן איתא בספר הקנה (ענין מילה וכוונותיה) בזה"ל: ועתה בני שמע והבן ענין מילה וערלה, כי כל זמן שלא נימול אברהם אבינו ע"ה לא בא אל שרה וכו'. (וראה תפארת שלמה פרשתנו ד"ה ברש"י כד חזיוהו).

והחיד"א בספרו פני דוד (פר' לך לך אות ד'), ובמדבר קדמות מערכת א' אות ט') הביא מספר דרוש שמואל שכתב בשם מהר"ם ריקאנטי ז"ל דאברהם ידע שלא תתעבר שרה ולא בא עליה עד שנתבשר שיהיה לו זרע ונתעברה מביאה ראשונה. וכתב על זה החיד"א: 'והיא הקדמה מחודשת היא נפלאה בעינינו', אך שוב כתב דמצא קצת סמך לזה בשער הגלגולים לרבינו האר"י זצ"ל¹²³.

אף אם נימא כהפשטות שהיתה שרה בת ס"ה בירידתם למצרים (ראה לעיל בהערה), מ"מ במעשה פרעה עוד לא עברו רוב שנותיה שהיתה צריכה לחיות, ובמעשה אבימלך כבר עברו.

¹²² וכ"כ מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א (בקובץ תשובות שבסו"ס משנת פקו"י אות פ"ח) דיתכן שאם דעתם לחזור זל"ז אין זה גירושין בב"נ, ועל כן לא היה מועיל גירושין כאלו גבי אברהם ושרה.

¹²³ ובספר עיני העדה מבעל השבט מוסר זצ"ל (פר' לך לך ד"ה במדרש) כתב על משאחז"ל (ב"ב ט"ז). עה"פ 'הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את' דאברהם מעולם לא נסתכל בשרה, דלכאורה מה חסידות יש בזה. וביאר עפ"ד הריקאנטי דלא ידעה עד שמל, ומשו"ה לא נסתכל בה כדי שלא יבוא לתת דעתו עליה, (ובפני דוד הני"ל כתב נמי דכיון שלא היה נוהג עמה אישות - לא היה מביט בה). והנה במדרש תנחומא (לך לך ה') איתא: אמר לה 'הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את' - מכאן אתה למד שלא היה יודע אותה קודם לכן כדרך הנשים. ולשון המדרש 'שלא היה יודע אותה' כדרך הנשים' משמע לכאורה כדברי הריקאנטי, (ושו"ר שכ"כ החיד"א בספרו חומת אנך). ולפ"ז כוונת

והנה קי"ל (סנהדרין נ"ז): דבני נח 'בעולת בעל' יש להם - נכנסה לחופה אין להם (ופירש"י שנעשית אשת איש משום בעילתו של בעל ולא מפני קידושין וחופתו), ולפי"ז במעשה דפרעה שהיה קודם המילה ושרה עדיין לא היתה בעולת בעל - כלל לא היתה אשת איש, אבל במעשה דאבימלך שהיה אחר המילה כבר היתה אשת איש.

[ועי"פ חילוק זה כתבו בספר זרע חיים (דף ל"א: בשם הרבי ר' העשיל זצ"ל) ובספר מלאכת הקדש (פרי' לך לך ט"ז ב') לבאר הטעם שפרעה לא נענש כי אם בנגעים בלי להזכיר לו שום חיוב ועונש מיתה, ואילו לאבימלך אמר הקב"ה (כ' ג') 'הנך מת על האשה אשר לקחת והיא בעולת בעל' - הזכיר לו חיוב מיתה וגם הזכיר שהיא בעולת בעל. אלא דבשעה שלקחה פרעה היה אברהם קודם המילה ועדיין לא ידע את שרה, ולכן אין על פרעה חיוב מיתה - דאפילו אם היה שוכב עמה לא היה חייב, משום שבני נח בעולת בעל יש להם נכנסה לחופה אין להם, ושרה שלא היתה בעולת בעל - דין הוא דפטור פרעה עליה¹²⁴. אבל בשעה שלקחה אבימלך כבר נימול אברהם והיתה בעולת בעל דהבא עליה בחיוב מיתה, ולכן אמר לו 'הנך מת על האשה אשר לקחת - והיא בעולת בעל'.

והנה לפי דברי הריקאנטי וספר הקנה - אין מקום לעיקר השאלה אמאי לא נפקדה שרה אחר שיצאה טהורה מבית פרעה, דמאחר שהיה קודם מילתו הרי שאברהם אבינו כלל לא ידעה עדיין באותה שעה ולא היה שייך שתפקד אז¹²⁵.

המדרש כדברי השבט מוסר הנ"ל - דלכך לא נסתכל בה משום שלא ידעה, ואל"ה לא היה בזה משום מדת חסידות. [ובמדרש (ב"ר מ"ה א') עה"פ ושרי אשת אברם לא ילדה לו איתא: ר' יהודה אמר לו לאברם לא ילדה - אבל אילו נשאת לאחר ילדה. והקשו המפרשים הרי אברהם הוליד מהגר, (עי' יפ"ת ורש"י). ולפי"ד הריקאנטי יל"פ דאם היתה נשאת לאחר היתה יולדת שפיר, ורק אברהם לרוב קדושתו לא ידעה בעודו ערל].

אך בעיקר דברי הריקאנטי יש להקשות מדכתיב (ט"ז ב') ותאמר שרה הנה נא עצרני ה' מלדת וגו', ואם אברהם כלל לא ידעה קודם שנימול איך אפשר שתוליד ומה שייך לומר שה' עצרה מלדת. וראה מלאכת הקדש (להג"ר משה טולידאנו זצ"ל, ליוורנו תקס"ג) בפרי' לך לך מה שיישב בזה. (ולפי מה שהבאנו בפנים מהחיד"א בס' פני דוד בשם הריקאנטי לא קשה, דלדבריו הטעם שלא בא עליה הוא משום שידע שלא תתעבר, ודוק). ולהעיר עוד מרש"י פרי' לך לך (י"ז כ"ה) באברהם לא נאמר 'את' לפי שלא היה חסר אלא חיתוך בשר שכבר נתמעך ע"י תשמיש.

¹²⁴ ומה שענש אותו השי"ת בנגעים - כתב בזרע חיים דהיינו משום שלא היה איכפת לו מדבריה שאמרה 'אשת איש אני' (כדאיתא במדרש ב"ר מ"א ב'), דאע"פ שבאמת לא היתה אשת איש כי לא נבעלה - מ"מ הוא לא ידע שלא נבעלה. ובמלאכת הקדש כתב דמכל מקום מנעו ה' מלהתקרב אליה כדי שלא יבא אליה והוא ערל, שהרי אפי' אברהם בעלה לפי שהיה ערל לא קרב אליה - שלא תטעום אותה צדקת ביאת הערל, כ"ש פרעה דאין נכון להתקרב אליה. ועוד כיון שה' צופה עתידות וידע שעתידיה להיות אשת אברהם כשימול ודבק באשתו, לכן מנעה ה' מבוא בדמים וינגע את פרעה נגעים גדולים על דבר שרי שהיא עתידה להיות אשת אברם כשימול.

¹²⁵ ואין להקשות מדוע היתה צריכה להיסתר שוב אצל אבימלך, ולמה לא נפקדה אחר שמל אברהם וידעה - מכח מה שנסתרה כבר עם פרעה. כי בעת הסתירה דפרעה עדיין לא היתה בעולת בעל והבטחת 'ונקתה ונזרעה זרע' קאי דוקא על אשת איש שנסתרה, ומשו"ה הוצרכה להיסתר שוב אחרי שכבר נעשתה אשת איש. ועוד, דדין סוטה הוא דווקא בקדמה בעילת בעל לבועל וממילא גם הבטחת ונזרעה זרע הוא דווקא כה"ג דקדמה בעילת בעל לסתירה.

בבואם לגר לא היה מקום לחשוש כמו ברדתם למצרים

יתכן לומר בפשטות דמחמת כמה טעמים לא היה להם מקום לחשוש בעת שבתם בגרר כמו בעת רדתם למצרים, וכפי שיבואר. ולפי"ז מיושב שדוקא בירידתו למצרים עשה תחבולות לרוב חששו וגם גירשה מחמת זה, משא"כ בלכתו לגרר שלא היה מקום לחשוש כל כך.

א[כתב האור החיים בפרשת לך לך עה"פ (י"ב י"א) ויהי כאשר הקריב וגו' הנה נא ידעתי וגו' וז"ל: ואל יקשה בעיניך שהלך עמה לארץ פלשתים אחר שידע כי אשה יפת מראה היא, כי ארץ פלשתים לא היו כעורות כל כך כמצרים, ולזה תמצא שלא הוצרך לצוות עליה שתאמר היא, אלא הוא אמר עליה אחותי היא, כי לא היה בית מיחוש כאנשי מצרים שהיו בתכלית הכיעור והיא בתכלית היופי, עכ"ל¹²⁶.

ב[דוקא המצריים היו שטופים בזימה, משא"כ אבימלך ואנשי ארצו לא היו שטופים בזימה, כמבואר ממשי"כ רש"י עה"פ (י"ב י"ט) ועתה הנה אשתך קח ולך: לא כאבימלך שא"ל הנה ארצי לפניך, אלא א"ל לך ואל תעמוד, שהמצרים שטופי זימה הם, (וראה עוד רש"י כ' ט"ו). והרמב"ן כתב נמי (כ' ב'): ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחותי היא - לא היה זה כמו במצרים, כי שם בבואם מצרימה ויראו המצרים את האשה כי יפה היא ויהללו אותה אל השרים ואל המלך - כי אנשי זימה הם, אבל המלך הזה תם וישר גם אנשיו טובים וכו', עכ"ל.

ג[בשיעורי הגרמ"ד הלוי (פר' לך לך עה"פ אמרי נא אחותי את): הקשה מרן הגר"י ז"ל למה לא גירש אברהם את שרה, ואמר דצ"ל שהיה אברהם בטוח שלא יארע לה כלום, עכ"ל. וי"ל שדוקא בבואו לגרר כבר לא פחד אחר שכבר ניצלה במעשה דפרעה. וכן מבואר בדברי החת"ס (פרשתנו ד"ה והיא בעולת, בעל בשם היפה תואר), וז"ל: ביפ"ת מייתי ממשמעות הילקוט מדכתיב גבי פרעה ותלקח האשה וגבי אבימלך כתיב ויקח את שרה ולא כתיב ותלקח, משמע שגבי פרעה היה בעל כרחו והכא ברצונה משום שכבר בטחה בנס, עכ"ל.

ד[בספר רחובות הנהר (להג"ר זאב וואלף טננבוים זצ"ל, בפרשתנו עה"פ ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחותי היא) עמד על כך שבבואם לגרר לא מצינו שאמר לשרה שתאמר שהיא אחותו כמו שאמר ברדתם למצרים, ונראה כאילו אמר כן בלא הסכמתה ורצונה, וצריך טעם מה ראה עכשיו לעשות כן יותר מבפעם הראשונה. וכתב שדוקא בירידתו למצרים היה ירא לנפשו פן חטא במה שנסע למצרים בלי ששאל את פי ה' אחר שצוהו ללכת לא"י, וחשש פן יסתיר ה' פניו מאתו בעבור חטא זה ולא יעשה לו נס להגן עליו למעלה מדרך הטבע, וע"כ מצא עצמו מחוייב בדבר לעשות השתדלות מה דאפשר להציל עצמו ממות¹²⁷. אך כעת שהיה דר בארץ הקדושה אשר

¹²⁶ ראה רש"י שם: ועכשיו אנו באים בין אנשים שחורים ומכוערים אחיהם של כושים ולא הורגלו באשה יפה.

¹²⁷ ועד"ז ראה בחתם סופר עה"פ ויהי כאשר הקריב לבוא מצרימה: לפמ"ש הרמב"ן ז"ל (י"ב י') שאברהם חטא במה שיצא מארץ הקדושה ושלכן נענשו בגלות מצרים ע"י הרעב, וכתב עוד שגם בזה חטא באומרו אמרי נא אחותי את ולא בטח בה' שיעשה לו נס, והנה לא זכר שום עונש על חטא הזה

ציוהו ה' לישב שמה, היה בוטח בה' שכל רע לא יאונה לו כי שומר מצוה לא ידע דבר רע, ולא היה בדעתו לעשות שום השתדלות. אך שנזדמן שאנשי המקום שאלו על אשתו, מזה היה דן כי רצונם להרע לו עבור אשתו, כי אכסנאי שבא לעיר על עסקי אכילה ושתיה שואלים אותו ולא על אשתו (כמאמר בב"ק צ"ב.), אז ראה והבין ליושר ונכון לעשות השתדלות טבעית להציל עצמו, כי במקום דשכיח היוזקא אסור לסמוך על הנס, לכן ע"פ מקרה ששאלו אותו אם היא אשתו או לא אמר להם אחותי היא. ומובן א"כ שלא היה אפשר לבקש משרה שגם היא תסכים לזה כמו בפעם הראשונה דהא גם הוא לא היה דעתו לזה, רק שע"י השאלה ששאלו עליה אם היא אשתו נמשך להשיב אחותי היא, עכ"ד.

ומכל האמור עולה דמחמת כמה טעמים לא היה לאברהם אבינו מקום לחשוש בעת שבתם בגרר כמו שהיה חושש כשירדו למצרים, ומובן בפשטות הטעם שלא גירשה בפעם הזאת. ואתי שפיר דדוקא במעשה דאבימלך היתה שרה אשת איש ולא במעשה דפרעה.

אופן כ"ג

בכלי חמדה פר' וארא (סי' ב') כתב בענין אי מהני גירושין ומיתת הבעל בבני נח, וז"ל: יש נפ"מ בזה בין קודם מ"ת לאחר מ"ת, ונאמר דכיון דכתיב בקרא ודבק באשתו והיו לבשר אחד, נראה דהוי חיבור גמור ואינו נפרד לא ע"י מיתה ולא ע"י גירושין. אמנם זה דוקא קודם מ"ת שהיו ב"נ מצווה בפו"ר והי' עליו החיוב להידבק באשתו והיה חיבורן חיבור. אמנם לאחר מ"ת שניטל מהם מצות פו"ר וניתנה רק לישראל ואין להם מצוה באישות כלל, שוב הוי כקנין בעלמא, לכן מי שירצה יכול לבטל הקנין, עכ"ל. ועיי' שכתב לפ"ז דד' הרמב"ם דמגרשין זא"ז הוא רק לאחר מ"ת.

ובספר לחם אשי פר' לך לך כתב ליישב ע"פ דבריו קושיית המפרשים ע"ד הפנ"י בקידושין (י"ג): דמיתת הבעל אינה מתירה בבני נח, דלכאורה ממה שחשש אברהם אבינו שיהרגוהו על כרחך דמהני בהו מיתת הבעל להתיר את אשתו. ואחר שהביא דברי הכלי חמדה הנ"ל כתב: ולדבריו י"ל דכל זה באשה הראויה לילד, בזה הוי חיבורן חיבור ואין המיתה מפרידה כיון דהוי בשר אחד. אבל באשה שאינה ראויה לילד כגון איילונית, בזה הנישואין הם רק קנין, והקנין שפיר נפסק ע"י מיתה אף בב"נ. וא"כ שרה כשהיתה במצרים לא היתה ראויה עוד להוליד, שפיר המיתה מפרידה ביניהם. וזה י"ל שאמר אברהם ואמרו אשתו זאת ולא יראו בנים מהם ושוב יהרגו אותי, כי בזה המיתה מתירה, עכ"ל.

ומעתה י"ל דדוקא במעשה פרעה כשעוד היתה איילונית, בזה היו נישואיהם רק בגדר קנין והיה מהני בהם גירושין. אבל במעשה אבימלך שכבר נתרפאה, א"כ שוב היה חיבורן חיבור גמור שאינו נפרד ע"י גירושין, וא"כ היתה אשת איש¹²⁸.

האחרון. ואומר אני שלא חטא בזה אחר שכבר ידע שחטא, לא סמך עצמו על זכותו שיעשה לו נס על זה הדרך שהוא נגד רצונו ית"ש.

¹²⁸ אך יש להעיר דגם במעשה אבימלך כתיב (כ' י"א) ויאמר אברהם וגו' והרגוני על דבר אשתי, ולפ"ד הלחם אשי כיון שכבר לא היתה איילונית הרי שמיתת הבעל לא היה מתירה. וצ"ל שהם לא

אופן כ"ד

אולי י"ל עפמשי"כ החת"ס פ' לך לך עה"פ (י"ב י"א) הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את, וז"ל: פירש"י ע"י מעשה הכיר בה ומעולם לא הכיר בה מרוב צניעות שהי' בה. ויל"ד מ"מ לאיזה צורך החניף לה לאמור הנה ידעתי מה שלא ידעתי מעולם לרמוז שהיא כשירה בנשים והי' די באומרו אשה יפת מראה את, ע"כ יש לדאוג מן המצריים. וי"ל בשים לב אומרו אמרי נא אחותי את למען ייטב לי בעבורך מיותר הלא הסבה מוזכרת בקרא הקודם והרגו אותי ואותך יחיו ע"כ אמרי נא אחותי, וי"ל דהרמב"ן כי כי שרה לא אמרה כלום ולא שמעה לקול אברהם, (כי עי"ז תבעל אשת איש ע"כ שתקה), הנה יתכן כי אברהם חשש לזה כי לא תרצה והוא הורה שזה היתר גמור שתאמר כן, והנה י"ל דהוה ס"ל לאברהם יש שליח לדבר עבירה לכן אמר אמרי נא אחותי את למען ייטב לי פי' שתאמר כן בשליחותי למען וגו' ועי"ז אין עליך שום אחריות, אך היא כיוונה להלכה דאין שליח לדבר עבירה לכן לא שמעה לקולו ולא אמרה דבר, והנה פ"ב דקדושין [מ"ג]. מבואר דאפי' למ"ד יש שליח לד"ע מ"מ האומר לחברו צא בעול הערוה השליח חייב שלא מצינו זה נהנה וזה מחייב וא"כ לא יתכן בכאן שליח לד"ע כיון שהוא עריות ולא מצינו זה נהנה וזה מתחייב, אך אחז"ל [נזיר כ"ג ע"ב] גבי יעל שנבעלה לסיסרא והא קמתהני מעבירה ומשני טובתן של רשעים רעה היא אצל הצדיקים, וה"נ שרה אמנו צדקת גמורה היתה ולא הוה זה נהנה כלל. והיינו דקאמר לה הנה נא ידעתי ע"י מעשה כי אשה יפת מראה את, ומזה אני רואה ויודע כי את צדקת גמורה ולא תהני מאיסורא ע"כ שפיר תאמרי בשליחותי אחותי את למען ייטב לי וק"ל, עכ"ל החת"ס.

[והנה מש"כ החת"ס שאאע"ה סבר שישלד"ע, ולכאורה זה דלא כההלכה, י"ל עפמשי"כ במקו"א (כאן בהמשך הקונטרס) דקודם מ"ת היתה ההלכה כבית שמאי, והנה בקדושין מ"ג מבואר ששמאי הזקן ס"ל דיש שלד"ע, ודוק היטב].

והנה ידוע שבב"נ יש שליח לדבר עבירה (עי' מה שכתבנו בזה בפ' בא). ובמלא הרועים ערך בן נח אות י"ב כתב שבב"נ שיש שלד"ע היינו שגם השליח וגם המשלח מתחייבים, (ודוקא בישראל אי אפשר שיתחייבו שניהם, כמש"כ הפני יהושע בקידושין מ"ג). ומעתה לפ"ז במעשה פרעה שהיה דינם כב"נ לא היתה מועילה העצה שכתב החת"ס דישלד"ע, דאעפ"כ תתחייב גם היא, ועדיין לא תרצה שרה לומר שהיא אחותו, וע"כ הוצרך לגרשה. אבל במעשה אבימלך שהיה אחרי המילה וכבר היה להם דין ישראל, ובישראל אם יש שלד"ע שוב אין השליח מתחייב, וא"כ שפיר היתה מועילה עצה זו של אאע"ה, והיתה שרה יכולה לומר שהיא אחותו, על כן הוצרך לא לגרשה. [ובדעת החת"ס חזינן דס"ל דכיון שישלד"ע היה רק המשלח מתחייב ולא השליח, ודלא כהמלא הרועים (א"נ שנקט שהיו כבר ישראל באותה שעה), ויש לעיין עוד בכ"ז].

היו יודעים שכבר נעשתה ראוייה להוליד, אבל אברהם אבינו שידע שפיר לא גירשה דכיון שחיבורו חיבור גמור אינו נפרד ע"י גירושין.